

**ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ**

**ΚΕΦΑΛΑΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ KANT**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΝΙΚΗΤΑΡΑ 2 – ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ
ΑΘΗΝΑΙ**

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΤΟΥ KANT

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ
ΑΘΗΝΑΙ 1976**

ΠΡΟΣΗΜΕΙΩΜΑ

Οι παρούσες σημειώσεις άποτελούν σύνοψη παραδόσεών μου στό Φιλοσοφικό τμῆμα τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνῶν κατά τό Ακαδημαϊκό έτος 1975-1976. Εκδίδονται άποκλειστικά γιά διδακτικούς σκοπούς καί γιά τήν προετοιμασία τῶν φοιτητῶν στίς έξετάσεις τους.

Τά θέματα πού έξετάζονται έδω ήναπτύσσονται εύρυτερα σέ σχετική υπό έκδοση έργασία μου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ KANT ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

1. Η έπικαιρότητα της φιλοσοφίας του Κάντ.

"Η έποχή μας καί ή έποχή τοῦ Κάντ.

"Αν σήμερα ή θεωρητική καί
ή πρακτική φιλοσοφία τοῦ Κάντ,

ένδιξ τόσο μακρινοῦ καί τόσο
κλειστοῦ φιλοσόφου, πού δέν προσφέρεται διμεσα στήν κα-
τανόση, γίνεται αποκλειστικό άντικείμενο διδασκαλίας
ένδιξ διδακτηρού ακαδημαϊκού έτους, τοῦτο δέν αποτελεῖ ά-
ναχρονισμό ή έκδηλωση σεβασμοῦ στό φιλοσοφικό κατεστη-
μένο. Πρωταρχικό κίνητρο τῆς έκλογῆς τοῦ θέματος ήταν
ή διαπίστωση, πώς ή έποχή μας, έποχή αύστηρης κριτικής
καί αδυσώπητου έλέγχου τῶν δξιῶν, τῶν θεσμῶν καί τῶν
προσωπικῶν φορέων τους, έμφανίζει πολλά κοινά χαρακτη-
ριστικά μέ τήν έποχή τοῦ Κάντ. ". "Η έποχή μας είναι ή
καθαυτό έποχή τῆς κριτικῆς, στήν δποία πρέπει νά υπο-
βληθοῦν τά πάντα" γράφει δ Κάντ στόν Πρόδλογο τῆς πρώτης
έκδσεως (1781) τοῦ θεμελιώδους θεωρητικοῦ του έργου
"Κριτική τοῦ καθαροῦ Δόγμου".

"Η θρησκεία προβάλλοντας τήν ἀγιότητά
της καί ή νομοθεσία προβάλλοντας τή μεγαλεῖ,
διητά της ζητοῦν συνήθως νά τῆς ξεφύγουν. Μ' αύτό δ-
μως προκαλοῦν δικαιολογημένην ύποψία έναντίον τους καί
δέν μποροῦν νά ἀπαιτοῦν ἀνυπόκριτη έκτιμηση, πού δ λό-
γος (Vernunft) παρέχει μόνο σ' δ, τι μπόρεσε ν' άντεξη στόν
έλεγχό του"¹.

1. Kritik der reinen Vernunft, herausgegeben von R. Schmidt, Hamburg, 1956 (Philos. Bibliothek, Band 37^a, F. Meiner Verlag), Vorrede zur ersten Auflage, σελ. 7 (ύποσημ.). "Η "Κριτική τοῦ καθα-

Αύτές και μόνο οι προτάσεις του Κάντ αρκούν, για να φανερώσουν πόση αριτικότητα, και γι αύτό πόση έπικαιρότητα, περικλείνει ή φιλοσοφία του στό θεωρητικό και στό πρακτικό της μέρος.

Προσκάθειες για σύζευξη
Καντιανισμού και Μαρξι-

Δέν είναι άλλωστε τυχαῖο τό¹
γεγονός ότι ή θεωρητική και
πρακτική φιλοσοφία του Κάντ

εδωσεν διφορμή νά δημιουργηθή στίς γερμανόφωνες χώρες τής Εύρωπης, δινάμεσα στά 1860 και 1914, μιά κατηγορία Καντιανῶν, πού έπιζητούσε νά ένοφθαλμίση τήν αριτική τής γνώσεως και τήν ἡθική του Κάντ στόν κορμό του Μαρξισμού και τής σοσιαλιστικής θεωρίας. Σκόπος τής κινήσεως αυτής ήταν νά συμπληρώση τήν θεωρία του ιστορικού όλισμού μέ τίς ήθικές και ἀξιολογικές κατηγορίες του Κάντ.

"Οταν σήμερα δικούεται τόσο ή έντονη διαμαρτυρία γιά τήν μετατροπή και ἔξαλλαγή τῶν ἀξιῶν σ' ἐμπορεύματα, τότε ή ήθική ἐπιταγή του Κάντ, πού έπιβάλλει νά χρησιμοποιούνται οι δινθρωποι ὡς αὐτοσκοποί και δχι ὡς μέσα, δέν μπορεῖ παρά νά βρίσκη δικόμα και στή σημερινή ἐποχή ἀπήκηση και νά συγκινή, δσο και ἀν λείπη ἀπό τόν δρίζοντα τής καντιανής ήθικής και φιλοσοφίας τής ιστορίας ή έννοια του ταξικού ἄγῶνα. Ἡ οἰκουμενικότητα πού δίνει δ Κάντ στό κύρος τῶν ήθικῶν νόμων διγκαλιάζει δλα τά δινθρώπινα υποκείμενα και διντικείμενα τής ήθικής συμπεριφορᾶς. Σ' αύτές τίς ίδεες του λεγόμενου "ήθικου σοσιαλισμού" θά χρειασθή νά ξαναγυρίσουμε ἀργότερα, δταν διλογικώσουμε τήν ἀνάλυση τῶν κειμένων τής πρακτικής φιλοσοφίας του Κάντ.

"Αλλ' δχι μόνο στό πρακτικό άλλα και στό καθαρά θεωρητικό της μέρος, δηλ. τό γνωστολογικό, ή αριτική φιλοσοφία του Κάντ έξακολουθεῖ νά διατηρή ξνα μεγάλο μέρος Λόγου" συνοδεύεται ἀπό δύο Προλόγους καύ μιά "Εἰσαγωγή" (Einführung), πού σκιαγραφοῦν τίς κεντρικές θέσεις του Κάντ. Ο πρώτος Πρόλογος είναι του 1781, χρόνος τής πρώτης ἐκδόσεως, και δεύτερος του 1789, χρόνος τής δεύτερης ἐκδόσεως τής "Κριτικής του καθαρού Λόγου".

ρος τοῦ κύρους της. Παρ' ὅλες τίς συχνές ἐπικρίσεις πού ἀκούγονται ἀπό τίς τάξεις τοῦ μαρξισμοῦ καὶ πού κυρίως στρέφονται κατά τοῦ "πράγματος καθ' ἑαυτό" (Ding an sich), δέν εἶναι λίγοι οἱ θεωρητικοί τοῦ μαρξισμοῦ, παλαιοί καὶ νεώτεροι, πού συνιστοῦν ἔνθερμα τὴν σπουδὴν τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ.

Οἱ πιο ἀπροκατάληπτοι ἀπό αὐτούς ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξία τῆς κριτικῆς μεθόδου τοῦ Κάντ καὶ προσπαθοῦν νά τὴν συνδέσουν μέ τὴν μαρξιστικήν ἐννοια τῆς ἐπιστήμης. Ἰδιαίτερα οἱ νεομαρξιστές τῆς Βιέννης, Max Adler, O. Bauer διέβλεψαν πόσο γόνιμη μπορεῖ ν' ἀποβῇ ἡ σύγευξη Μάρκου καὶ Κάντ, διαλεκτικῆς καὶ κριτικῆς μεθόδου¹.

2. Η κριτική φιλοσοφία πίριν ἀπό τὸν Κάντ.

Τό κριτικό πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ.

Από την κριτική ἀποψή τοῦ Κάντιανή φιλοσοφία διατηρεῖ ἀθόλωτη τὴν λάμψη καὶ ἀμείωτη τὴν ἀξία της, γιατὶ δέν εἶναι υποταγμένη σὲ κανένα μεταφυσικό ἢ θεολογικό δόγμα ἢ σχῆμα, ἀλλά ἐκπορεύεται ἀπό ἕνα δεύτερο κριτικό πνεῦμα καὶ ἀπό μιά δλότελα καινούργια καταγραφή, ἀνάλυση καὶ διεισδύηση τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως, σημειώνοντας ἔτσι ἀληθινή καμπή στὴν πορεία τῆς εύρωπαικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως.

Αὐτό δέν σημαίνει δτι πρίν ἀπό τὸν Κάντ ἡ κριτική θεωρητική φιλοσοφία δέν ἔγνώρισε ἀξιόλογες κορυφώσεις καὶ κατακτήσεις. Κριτικό εἶναι τό πνεῦμα κάθε γνήσιας φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον ζητάει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπό τὰ δεσμά προκαταλήψεων καὶ δογμάτων πού κληρονόμησεν ἀπό τὸ παρελθόν.

1. B. K. Vorländer, Marx und Kant, Ein Beitrag zur Philosophie des Sozialismus, Tübingen, 1911, σελ. 272.

Τό κριτικό πνεύμα στούς
άρχανους "Ελληνες Φιλο-
σόφους.

· Από τήν αποψή αύτή δέν εί-
ναι λιγώτερο κριτικό τό πνεύμ-
α τοῦ 'Ηράκλειτου, δταν ξε-
σκεπάζη μέ τήν πιό αίχμηρή γλώσσα τήν ἀγνοια τῶν ποιη-
τῶν καὶ τῶν φιλοσόφων, ἢ τό πνεύμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ
Παρμενίδη, δταν διαχωρίζη τήν ἀλήθεια (τό ἐνιαῖο καὶ
ἀδιαίρετο δν) ἀπό τήν πολύμορφη δόξα.

· Επίσης δέν είναι λιγώτερο κριτικό τό πνεύμα τῶν
Σοφιστῶν ἢ τοῦ Σωκράτη, πού ἐλέγχει τίς δόξες τῶν ἀν-
θρώπων πάνω στίς θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς ήθικῆς, πολι-
τικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς.

· Η ἔναρξη τοῦ κριτικοῦ
πνεύματος τῆς φιλοσοφίας
μέ τόν Descartes (1596-
1650).

· Η καθαυτό ὅμως κριτική πε-
ρίοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς
φιλοσοφίας, πού βρήκε τήν τε-
λείωση καὶ πληρότητά της στήν
κριτική φιλοσοφία ἢ τόν Κριτικισμό τοῦ Κάντ (Kritizismus),
ἀρχίζει, δπως είναι γνωστό, μέ τόν Καρτέσιο, δταν δ τε-
λευταῖος ἀναγκάζεται νά κατεδαφίσῃ τό οἰκοδόμημα τῆς
μορφώσεως πού τοῦ ἐκληρονόμησεν ἢ σχολαστική παράδοση,
μέ τήν δποία γαλουχήθηκε στό Ιησουΐτικό σχολεῖο τῆς La
Flèche, γιά νά βρῇ ἔνα ἀπαρασάλευτο θεμέλιο (fundamen-
tum inconcussum), τό περίφημο Ego cogito, ego existo,
πού δά τοῦ ἐπιτρέψη νά ξαναχτίσῃ τό οἰκοδόμημα τῆς φι-
λοσοφίας μέ ἀφετηρία τό φιλοσοφόδν υποκείμενο καὶ τά
ἀπλᾶ, τ' ἀπλούστερα στοιχεῖα τῆς νοητικῆς ζωῆς του.

3. Ο κριτικισμός τοῦ Κάντ σέ σχέση μέ ἄλλα κριτικά ρεύματα.

Κριτική Φιλοσοφία καὶ
Ορθολογισμός.

· Όλο αύτό τό κριτικό πνεύ-
μα δχει τό χαρακτῆρα τοῦ 'Ο ρ-
θολογισμοῦ ἢ τῆς λογοκρατίας (Rationalismus)
γιατί ἀφετηρία του είναι δ δρόδος λόγος (Ratio) καὶ οἱ
ἀρχές πού διέπουν τή θεωρητική σκέψη καὶ δρευνα (17ος

18ος αἰών). Παράλληλα δύμας πρός τήν κριτική τοποθέτηση τοῦ ὄρθολογισμοῦ ἀναπτύσσεται στήν Ἐύρωπη καί ἵδιαίτερα στήν Ἀγγλία τό πνεῦμα τοῦ ἀγγλικοῦ Ἐμπειρισμοῦ, πού οἶκοδομεῖ τή γνώση πάνω στά δεδομένα τῆς κατ' αἴσθηση Ἐμπειρίας (Bacon, Hobbes, Locke, Hume).

Κριτική φιλοσοφία καί Ἐμπειρισμός - Διαφωτισμός.

Ο Ἐμπειρισμός συνειδητοποιεῖ τίς θέσεις του μέ διάκοπη ἀντιμαχία πρός τό πνεῦμα τοῦ ὄρθολογισμοῦ. "Οταν τό πνεῦμα αὐτό περνᾶ στή Γαλλία, γεννᾷ τό γαλλικό Διαφωτισμό, ὅπου ἡ κριτική στάση παίρνει τή μορφή δξύτατης ἀντιθέσεως πρός τήν ὅλη παράδοση καί ἴστορία καί προετοιμάζει τήν ριζική ἐκείνη ἀλλαγή πού προκαλεῖ τό ξέσπασμα τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως.

Rationalismus, Empirismus καί Διαφωτισμός είναι τά τρία μεγάλα ρεύματα πού ἔκβάλλουν στήν κοίτη τοῦ καντιανοῦ φιλοσοφικοῦ Κριτικισμοῦ καί προκαθορίζουν τήν μορφή, τή σύσταση καί τήν ἴστορία του. Τό κοινό σημεῖο δύλων αὐτῶν τῶν κριτικῶν ρευμάτων βρίσκεται στήν ἀντίθεσή τους πρός τήν παραδοσιακή Μεταφυσική.

Ο J. Locke (1632-1704) καταπολεμῶντας τήν πίστη σέ ἔμφυτες ἰδέες καί θεμελιώδεις ἀρχές χτυποῦσε ἔνα ἀπό τά μεγαλύτερα δχυρά τοῦ δογματικοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος¹. Τό ἴδιο προσπάθησε καί ὁ David Hume (1711-1776), ὁ γεωγράφος τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ὅπως τόν ὀνόμασαν, νά ύποβάλῃ δηλ. σέ ἐπιμελή ἔλεγχο τίς γνωστικές δυνάμεις τοῦ πνεύματος, γιά νά μπορέση νά τό ἀπαλλάξῃ ἀπό.. τή φαινομενική γνώση καί σοφία τῆς Μεταφυσικῆς.

Ταύτιση Φιλοσοφίας καί
Κριτικῆς στό ἔργο τοῦ
Κάντ.

αύτῶν μορφῶν σκέψεως καί κριτικῆς, δπως συνήθως χαρα-

1. Πρβλ. 'Αναστασίου Γιανναρά, 'Αγγλικός Ἐμπειρισμός καί Γαλλικός Διαφωτισμός. 'Αθήνα 1976.

· Άλλα ἡ κριτική φιλοσοφία
τοῦ Κάντ δέν ἀποτελεῖ ἀπλή σύν-

θεση ἡ ἀμαλγαμοποίηση τῶν τριῶν

11

κτηρίζεται στά 'Εγχειρίδια τῆς 'Ιστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Τό κριτικό πνεύμα τοῦ Κάντ κινεῖται ἀπό ἐλατήρια πιὸ βαθειά καὶ πιὸ οὐσιαστικά ἀπό τὰ ἐλατήρια τοῦ 'Εμπειρισμοῦ, τοῦ 'Ορθολογισμοῦ καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ, τροφοδοτεῖται ἀπό πηγές πιὸ πλούσιες καὶ πιὸ καθαρές. Στόν Κάντ γιά πρώτη φορά ταυτίζεται ἡ φιλοσοφία μὲ τὴν Κριτική. Αὕτη ἡ "Κριτική εἶναι μιὰ πραγματεία περὶ τῆς μεθόδου καὶ δχι ἔνα σύστημα τῆς ἐδιας τῆς ἐπιστήμης" (Kr. d. r. Ver., Vorrede z. zw. Aufl., σελ. 23). "Η Κριτική ἀποτελεῖ τὴν προπαιδεία σ' ἔνα μελλοντικό "Σύστημα τοῦ καθαροῦ λόγου", πού δὲ Κάντ δέν μπόρεσε πιά νά πραγματοποιήσῃ.

Τό Σύστημα ἐπρόκειτο νά περιλάβῃ τίς ἀρχές τῆς Φυσικῆς, τῆς 'Ηθικῆς καὶ τῆς Αἰσθητικῆς. Οἱ Κριτικές δίνουν τίς πηγές καὶ τούς δρους τῆς δυνατότητας καὶ σκοπεύουν νά καθαρίσουν καὶ ἔξομαλύνουν τό ἔδαφος τῆς Μεταφυσικῆς, γιά νά τό κάνουν βατό καὶ προσιτό στήν ἀνθρώπινη σκέψη ('Επιστημονικοποίηση τῆς Μεταφυσικῆς, πρβ. Kr. d. r. Ver., Vorrede z. zw. Aufl.).

Τό πάθος τῆς κριτικότητας, ἀπό τό δόποῖν κατέχεται ἡ σκέψη του, φανερώνεται δλοκάθαρα ἥδη στούς τίτλους τῶν τριῶν βασικῶν ἔργων του πού λέγονται:

- 1) Κριτική τοῦ καθαροῦ Λόγου (Kritik der reinen Vernunft, 1781^A, 1787^B).
- 2) Κριτική τοῦ πρακτικοῦ Λόγου (Kritik der praktischen Vernunft, 1788 καὶ τρεῖς ἐπόμενες ἀναλλοίωτες ἑκδόσεις 1792-97).
- 3) Κριτική τῆς κριτικῆς δυνάμεως (Kritik der Urteilskraft, 1790).

• 4. Η μεταφυσική μέχρι τήν έποχή τοῦ Κάντ.

Τό ίστορικό παρελθόν τῆς Μεταφυσικῆς καί ἡ προσπάθεια τοῦ Κάντ για τὴν ἐπιστημονική θεμελίωσή της.

‘Η τριπλῇ ἐπανάληψη τῆς λέξεως Κριτική μαρτυρεῖ μιά ιδιαιτερη ἀνησυχία καί δυσφορία ὡς πρός τήν τύχη τοῦ Λόγου (Vernunft).’ Η ἀνησυχία αὕτη τροφοδοτεῖται στὸν Κάντ ἀπό τὴν θλιβερή διαπίστωση ὅτι ἡ μέχρι τότε κριτική κατεύθυνση τῆς φιλοσοφίας δέν ἀπέδωσε τούς καρπούς πού ἐπερίμενε κανείς.

Παρ’ ὅλες τίς κριτικές προσπάθειες τῆς δρθιολογιστικῆς καί τῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας, παρ’ ὅλη τήν ἐπεξεργασία ἐνδιαπλήθους γνώσεων καί ίδεῶν, οἱ προσπάθειες αὕτες ναυάγησαν οἰκτρά, γιατὶ δέν κατώρθωσαν νά ἔξασφαλίσουν τήν αὐτοσυνείδηση καί αὐτογνωσία τοῦ πνεύματος (Vernunft) καί νά προσδώσουν ἐπιστημονικό χαρακτῆρα στήν Μεταφυσική.

Πῶς ἡταν δυνατό δὲ Κάντ ἀπό τήν μιά μεριά νά βλέπῃ τίς ραγδαῖες προόδους τῶν φυσικῶν Ἐπιστημῶν ἀπό τήν έποχή τοῦ Galilei, πού δέν γνώρισαν καμμιά δπισθιορόμποση, καί ἀπό τήν ἀλλη τῇ Μεταφυσικῇ, τήν ἀλλοτε βασιλισσα τῶν ἐπιστημῶν, νά χάνῃ τό κυρος τῆς καί νά ἔξομιώνεται μέ τήν τύχη τῆς Ἐκάβης;

Νά πῶς ἐκφράζει δὲ Κάντ τήν φιλοσοφική του πικρία γιά τό τραγικό πεπρωμένο τῆς Μεταφυσικῆς στά χρόνια του. ‘Από τό κείμενο πού παραδέτω σέ μετάφραση προκύπτει ὅτι δὲ Κάντ ἀντιτίθεται ἐνεργά στό πνεῦμα ἀδιαφορίας (In-differentismus) πού ἔβασίλευε στήν έποχή του δχι μόνο γιά τίς ἀρχές τῆς ἡθικῆς καί τῆς θρησκείας (οἱ ἀδιάφοροι λέγονται καί Latitudinarier, ἐπειδή ἀκολουθοῦν δχι αύστηρές, ἀλλά χαλαρές ἀρχές στήν ὅλη τους σκέψη καί συμπεριφορά¹), ἀλλά καί γιά τή μοῖρα τῆς Μεταφυσικῆς.

1. Im. Kant, Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft, Hamburg, 1966 (Philos. Bibl., F. Meiner Verlag), σελ. 21.

'Η πτώση τῆς Μεταφυσικῆς στήν ἐποχή τοῦ Κάντ.

'Ο θάνατος τῆς Μεταφυσικῆς δέν τοῦ προκαλεῖ τήν ἀδιαφορία τοῦ Ἡρακλείτου: "νέκυες γάρ κοπρίων ἐκβλητότεροι" (Diels-Kranz, Die Frag. d. Vor., B 96).

Καὶ τὸ στάση του ἀπέναντι τῆς ὑπαγορεύεται ἀπό σεβασμό καὶ τήν ἐπιθυμία νά τή σώση ἀπό τήν κατακραυγή τήν ἀδιαφορία, δχι ἀπλῶς δίδοντάς της "τό φιλί τῆς ζωῆς", δλλά προσπαθώντας νά τῆς δώσῃ ἐπιστημονική θεμελίωση καὶ ὑπόσταση, χωρίς αύτό νά σημαίνη ὅτι ταυτίζεται μέ τούς σκοπούς καὶ τό πρόγραμμά της.

Αργότερα θά ἔξεγερθῇ καὶ δ Hegel κατά τῆς ζωίας ἀδιαφορίας καὶ τοῦ μεγάλου ξεπεσμοῦ τῆς Μεταφυσικῆς, δλλά ἀπό μιάν ἀλλη δότική γωνία πού ξεπερνᾶ καὶ τήν καντιανή.

Αλλ' ἀς δοῦμε τώρα πῶς δ Κάντ δ ζωίος περιγράφει τήν κατάσταση τῆς Μεταφυσικῆς στά χρόνια του καὶ πῶς συμπεριφέρεται ως πρός τό πρόβλημα αύτό:

"Ἡταν μιά ἐποχή δπου (ἢ Μεταφυσική) είχε τό δνομα βασίλισσα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἀν ἐκλάβη κανένας τήν πρόθεση ως πράξη, τότε αύτή (ἢ Μεταφυσική) ἀξιζε πραγματικά αύτό τόν τίτλο τιμῆς λόγῳ τῆς ἔξαιρετικῆς σημασίας τοῦ ἀντικειμένου της. Τώρα δημας δ συρμός τῆς ἐποχῆς μας ὑπογορεύει νά τῆς δείχνουμε ὅλη τήν περιφρόνησή μας, καὶ ḡ εύγενική κυρία (δέσποινα), ἀποδιωγμένη καὶ ἐγκαταλειμμένη, ὅλοφύρεται σάν τήν Ἐκάβη:

.....modo maxima rerum,
tot generis natisque potens-
nunc trahor exul, inops.

(Ovid. Met. XIII, 508-10)¹.

1. Kr. d. r. Ver., ἔνθα ἀν., Vorrede z. er. Auflage, σελ. 5-6.
Μετ.: 'Αφέντρα πάντων μέχρι τώρα ήμουνα πανύσχυρη μέ τόσους γαμπρούς καὶ τέκνα σέρνοματ τώρα, ἄχ, φτωχειά, χωρίς πατρέδα.

· Αμέσως πιο κάτω δύο Κάντ περιγράφει πώς ή Μεταφυσική έχασε τήν κυριαρχική έξουσίατης στούς ἀρχαίους χρόνους:

"Ἀρχικά δοῦ (ἢ Μεταφυσική) βρισκόταν στήν ἔξουσία τῶν δογμάτων, ἢ κυριαρχία της ἦταν δε σποτική καὶ. Ἀλλά καθώς ἡ νομοθεσία της εἶχεν ἀπάνω της τά σημάδια τῆς παλαιᾶς βαρβαρότητας, ἡ Μεταφυσική ἐκφυλίστηκε σιγά-σιγά λόγῳ ἐσωτερικῶν διαμαχῶν σέ πλήρη ἀνάρχία. Καί οἱ σκεπτικοί, ἔνα εἰδος νομάδες, πού ἀποστρέφονται τῇ μόνιμῃ ἐγκατάστασῃ σέ μια γῆ, συνέτριβαν ἀπό καιρό σέ καιρό τόν κοινωνικό δεσμό. Ἀλλ' ἐπειδή αὐτοί, εύτυχῶς, ἤσαν λιγοστοί, γι' αὐτό δέν μποροῦσαν νά ἐμποδίσουν ἐκείνους (τούς δογματικούς), μολονότι τούς ἔλειπε ἢ συμφωνία γιά ἔντατο σχέδιο, νά ἐπιχειρήσουν ν' ἀνασυνδέσουν τόν παλιό δεσμό"¹.

"Η σύντομη αὕτη περιγραφή ἀναφέρεται στό ιστορικό παρελθόν τῆς Μεταφυσικῆς, δηπος διαμορφώθηκε στήν ἐλληνική ἀρχαιότητα, δταν ἀναφάνηκε στόν τέταρτο αἰῶνα ἡ Σκέψις ὡς ἀντίδραση στό δογματικό χαρακτήρα τῆς στωϊκῆς καὶ τῆς ἐπικουρείου φιλοσοφίας. Ἡ Σκέψις εἶναι ιστορικά ἢ πρώτη ὡργανωμένη ἀντιμεταφυσική καὶ ἀντιδογματική κίνηση τῆς ἀρχαιότητας μέ πολλές δημος προεκτάσεις καὶ στούς νεώτερους χρόνους.

5. Η ἔννοια τῆς καντιανῆς κριτικῆς.

"Αν θελήσουμε τώρα νά ἐμβαθύνουμε τῆς κριτικής ὡς κριτική τῆς νοητικῆς δυνάμεως με περισσότερο στήν ἔννοια καὶ τό νόημα τῆς καντιανῆς κριτικῆς, είμαστε πρώτα ὑποχρεωμένοι ν' ἀκούσουμε πώς τήν ἀντιλαμβάνεται καὶ πώς τήν προσδιορίζει δύοιος δύο Κάντ στόν πρόλογο τοῦ βασικοῦ θεωρητικοῦ του ἔργου: "Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου",

1. Kr. d. r. Ver. ἔνθα ἀνωτ., Vorrede z. er. Auflage, σελ. 6

ὅπου ἔξηγεῖ τόν τίτλο:

"Μέ τόν τίτλο αύτόν δικας δέν ἐννοῶ μιά κριτική τῶν βιβλίων καὶ τῶν συστημάτων, ἀλλά τὴν κριτική τῆς νοητικῆς (λογικῆς) δυνάμεως γενικά, ἀναφορικά πρός δλες τίς γνώσεις, πρός τίς δποῖες εἶναι δυνατό νά κατατείνη (ἢ δύναμη αὐτή) & ν ε Ε ἀρ τη τα ἀπό κάθε ἐ μ - πειρία, ἐπομένως τῇ λήψῃ ἀποφάσεως σχετικά μέ τῇ δυνατότητα ἢ μή δυνατότητα μιᾶς Μεταφυσικῆς γενικά καὶ τόν καθορισμό τόσο τῶν πηγῶν, δσο καὶ τῆς ἑκάσεως καὶ τῶν δρίων τῆς (Μεταφυσικῆς), καὶ δλα αύτα σύμφωνα μέ θεμελιώδεις ἀρχές (aus Prinzipien)"¹.

'Από τίς προτάσεις αύτές συνάγεται τό συμπέρασμα δτι ἡ κριτική μέθοδος τοῦ Κάντ δέν ἀποβλέπει σέ τίποτε ἀλλο παρά στήν κριτική πού δικεῖ δ ἴδιος δ λόγος (ἢ Vernunft) πάνω στὸν ἴδιο τόν ἐαυτό του, πρόκειται δηλ. γιά μιά δλική καὶ ριζική αύτοκριτική τοῦ νοῦ.' Η ἴδια ἡ νοητική δύναμη καὶ ἡ γνωστική ἴκανότητα προσφέρονται ὡς ὅλη καὶ ὡς ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς ἐρευνας καὶ δχι κάτι ἔξω δπ' αὐτή. Δηλαδή δ νοῦς φωτίζει τά βάθη καὶ τίς ἀρχές του (κριτικός αύτοδιαφωτισμός).

Αύτό δικας δέν σημαίνει δτι

'Η διαφοροποίηση τῆς μεθόδου τοῦ Κάντ ἀπό τὴν ψυχολογική μέθοδο τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ.

δ Κάντ ἀκολουθεῖ τὴν ψυχολογικήν τὴν μεθόδον τῆς αύτοπαρατηρησίας ἢ τῆς ἐνδοσκοπήσεως πού δικεῖ ἐφάρμοσεν δ ἀγγλικός ἐμπειρισμός στήν προσπάθεια του νά φωτίση ἐννοιολογικά τῇ γένεση τῶν ὑποκειμενικῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν. "Οταν λ.χ. δ David Hume(1711-1776) προσπαθεῖ νά ἔξηγήση τὴν ἐννοια τῆς αἰτιότητας, παρακολουθεῖ τῇ γένεσή της στήν ψυχή καὶ ἔξιστορεῖ στήν ὅλη φιλοσοφική του ζήτηση πῶς ἀποκτᾶται μιά ὑποκειμενική παράσταση. Ερωτᾶς: πῶς γεννιέται ὑποκειμενικά ἢ πα-

1. Kr. d. r. Ver. ἔνδικτον, Vorrede z. er. Auflage, σελ. 7-8.

Μέ Prinzipien ἐννοεῖ τίς συνθετικές κρίσεις a priori. Βλ. κριτική τοῦ Hans Cornelius, Kommentar zu Kants Kr. d. r. Vernunft, Erlagen 1926, σελ. 19, δτι δηλ. δ Κάντ πέφτει σέ φαῦλο κύκλο.

ράσταση τῆς αίτιότητας; 'Αλλά μέ τήν ἐρώτηση αύτή δέν εἶναι εδυκολό νά ὑπερπηδηθῇ δι κύκλος τῶν προσωπικῶν βιωμάτων καί νά διοθῇ στήν παράσταση τῆς αίτιότητας ἀντικειμενικό κῦρος.

Αύτό εἶναι τό θεμελιώδες πρόβλημα πού ἀφήνει ἀλυτό δι αγγλικός ἐμπειρισμός: τό πρόβλημα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κύρους τῆς γνώσεως.

'Αλλά τό πρόβλημα αύτό δέν μποροῦσε νά τό λύσῃ οδει καί ἡ παλαιά Δογική πού στηριζόταν ἀποκλειστικά στήν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως. Πολύ λιγάτερο θά μποροῦσε φυσικά νά τό λύσῃ ή Μεταφυσική μέ τίς συνεχεῖς ὑπερβάσεις τῶν δρίων τῆς ἐμπειρίας.

"Αρα, γιά ν' ἀποκτήσουν οἱ θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς ἐπιστήμης ἀντικειμενιότητα καί ἀναγκαιότητα, ἐπρεπε ν' ἀναθεωρηθῇ ή δηλα δηννοια τῆς Λογικῆς καί τῆς ἐπιστήμης καί νά ἔγκαινιασθῇ μιά νέα ἐποχή ἐπιστημονικοῦ πνεύματος.

'Η κριτικο-ὑπερβατική μέθοδος τοῦ Κάντ γιά τήν ἀπόδειξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ κύρους τῆς γνώσεως.

Μέ δλλα λόγια: η ίστορική στιγμή τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ἐπιστήμης πού ἀντιμετωπίζει διάλογος τηρίζεται ἀπό τήν

ελλειψή μιᾶς μεθόδου πού νά μπορεῖ ν' ἀπαντήσῃ στό ἐρώτημα γιά τό ἀντικειμενικό κῦρος τῶν θεμελιωδῶν ἔννοιῶν τῆς ἐπιστήμης καί τῆς Μεταφυσικῆς. 'Ο Κάντ εἶναι ὑπερηφανος δτι βρήκε τή μέθοδο αύτή, τήν κριτική ή ὑπερβατική, μέ τήν δπούα εἶναι σέ θέση νά ξεκαθαρίσῃ δλες τίς πλάνες, πού ὀδήγησαν τόν ἀνθρώπινο λόγο σέ αύτοδικασμό μέ τήν ἔξωεμπειρική του χρήση.

Τήν ὑπερηφάνειά του τήν ἐκφράζει στόν ೯διο Πρόδλογο: "Δέν ἀπέφυγα", λέγει διάλογος τηρίζεται τόν ἀνθρώπινο λόγου: αντίθετα τούς ἔδωσα μιά πλήρη καταγραφή σύμφωνα μέ ἀρχές, καί, ἀφού διακαλύψα τό ἀνριβές σημεῖο τῆς παρεξηγήσεως τοῦ λόγου μέ τόν ἔαυτό του, τά διέλυσα δλα δίνοντας στό λόγο πλήρη ίκανοποίηση.

Φυσικά δέν ̄δωσα τήν ἀπάντηση πού θά μποροῦσε νά περιμένη τό παράφορο γνωστικό πάθος τοῦ δογματισμοῦ, γιατί αύτό δέν μπορεῖ νά ἴκανοποιηθῇ ἀλλοιως παρά μονάχα μέ μαγικά τεχνάσματα, πού ἔγώ δέν τά ̄ξέρω. "Αλλωστε δέν ̄ταν αύτό τό ἀντικείμενο τοῦ φυσικοῦ προορισμοῦ τοῦ λόγου μας· τό καθήκον τῆς φιλόσοφίας ̄ταν νά διαλύσῃ τήν αύταπάτη, πού ̄επήδησε ἀπό μιά παρεξήγηση, ἐστω καί ἄν ἐπρόκειτο νά χαθῇ μιά τόσο πολυτίμητη καί τόσο ἀγαπημένη χέμαιρα. 'Η μεγάλη μου ̄γνοια σ' αὐτή τήν ἀπασχόληση ̄ταν νά είμαι διεξοδικός καί τολμῶ νά πῶ δτι δέν ̄πάρχει οὕτ' ̄να μεταφυσικό πρόβλημα πού νά μήν ̄έχει λυθῇ ̄δῶ ̄της λύσεώς του.

Πραγματικά δέ καθαρός λόγος (*reine Vernunft*) εἶναι μιά τόσο τέλεια ἐνότητα πού ἄν ή ἀρχή του (*Prinzip*) δέν ̄επαρκοῦσε γιά τή λύση ̄στω καί ἐνδές ἀπ' ὅλα αύτά τά προβλήματα πού τίθενται ἀπό τή φύση τοῦ λόγου, θά μποροῦσε κανένας νά τήν ἀπορρίψῃ, γιατί τότε αὐτή (ή ἀρχή) δέν ̄θά μποροῦσε νά ̄φαρμοσθῇ καί σέ κανένα ἀπό τά ἄλλα προβλήματα μέ πλήρη ̄μπιστοσύνη¹.

'Η ̄περφάνεια τοῦ Κάντγιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς μεθόδου του.

Στίς παραπάνω μεγαλορρήμονες προτάσεις ̄μπεριέχεται δέ ̄περήφανος ἀπολογισμός ἐνδές θεωρητικοῦ νοῦ, πού κολακεύεται

νά πιστεύῃ δτι μέ τήν κριτικο-̄περβατική του μέθοδο ἐλυσε τά πιστούτα προβλήματα τοῦ καθαροῦ λόγου. Εκαθαρίζοντας δλες τίς αύταπάτες καί διαλύοντας δλες τίς πλάνες πού είχαν σωριαστή στό δρόμο του. "Αν μέ τήν ἀφαρμογή τῆς ριζοσπαστικῆς κριτικῆς μεθόδου δέ καθαρός λόγος ̄χασε δ, τι πιστούτιμο καί πιστούτιμο είχεν ἀποκτήσει, δηλ. τήν πιστη του σέ μεταφυσικά ̄δεά (θεός κόσμος, Ψυχή, ἐλευθερία), δέ χαμός αύτός γιά τόν Κάνταποτελεῖ τό μεγαλύτερο κέρδος γιά τόν καθαρό λόγο, γιατί

1. Kr. d. r. Ver., ̄νθα ἀνωτ. Vorrede z. er. Auflage, σελ. 8.

έτσι μόνο ξαναβρῆκε διδιος τὸν φυσικὸν προορίσμόν του.
“Οσο μεγάλο καὶ βαρύ καὶ ἀν εἶναι τὸ τὸ μη μα τοῦ χα-
μοῦ τῶν μεταφυσικῶν ἰδεωδῶν, τόσο πιστὸ μεγάλη καὶ ἀνυ-
πολόγιστη εἶναι ἡ ἀξία ἐκείνου πού μένει (Παράβλ. Kr.d.
r. Vernunft, Vorrede z. zw. Auflage σελ. 29). Ήστόσο
δικάντια καταλαβαίνει δτι διοικούσι αὐτός διαπολογισμός τοῦ
ἔργου του μπορεῖ νά ἐρμηνευθῇ καὶ ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀ-
ναγνώστη σά χαμός καὶ σάν ἀπεμπόληση τῆς φιλοσοφικῆς
σεμινότητας καὶ ταπεινοφροσύνης καὶ για αὐτό προσθέτει
προληπτικά τά ἀκόλουθα:

“Νομίζω πώς μιλώντας έτσι διακρίνω στό πρόσωπο τοῦ
ἀναγνώστη νά διαγράφεται μιά δυσφορία ἀνάμιχτη μέ πε-
ριφρόνηση πού ὁς φαίνεται προκαλούν αὐτές οι τόσο ἀλα-
ζονικές καὶ ἐλάχιστα μετριόφρονες ἀξιώσεις, καὶ δημος
αὐτές εἶναι ἀσύγκριτα πιστὸ μετριοπαθεῖς ἀπό ἐκεῖνες τοῦ
κάθε συντάκτη τοῦ πιστὸ κοινοῦ προγράμματος, πού κολα-
κεύεται λ.χ. νά πιστεύῃ δτι ἀπέδειξε τήν ἀπλή φύ-
ση τῆς ψυχῆς (die einfache Natur der Seele) ἢ τήν ἀ-
ναγκαιότητα μιᾶς πρώτης ἀρχῆς τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος.
Γιατί αὐτός (δι συντάκτης) προσφέρεται (ἀναλαμβάνει) νά
διευρύνη τήν ἀνθρώπινη γνώση πέρα ἀπό ὅλα τά ὅρια τῆς
δυνατῆς ἐμπειρίας (mögliches Erfahrung)¹, πρᾶγμα πού ἐ-
γώ δημολογῶ ταπεινά πώς ὑπερβαίνει διλοκληρωτικά τήν δύ-
ναμή μου· ἀντί ὅλων αὐτῶν ἔγω ἀσχολοῦμαι ἀποκλειστικά
μέ τό νοῦ (Vernunft) καὶ μέ τήν καθαρή νόησή του καὶ
δέν ἔχω ἀνάγκη νά πάω ζητώντας μακριά γιά νά ἀποκτήσω
διεξοδική γνώση του, γιατί τόν βρίσκω (Vernunft) μέσα
μου καὶ γιατί ἥδη ή κοινή Δογική μέ διδάσκει, πώς μπο-
ρεῖ κανένας νά καταμετρήσῃ μέ τρόπο ἀπλό καὶ συστημα-
τικό ὅλα τά ἀπλᾶ ἐνεργήματα τοῦ νοῦ. “Ολο τό ζήτημα εἰ-
ναι νά μάθω τί μπορῶ νά ἐλπίζω δτι θά πετύχω μέ αὐτόν,
ἀν τύχη καὶ μοῦ ἀφαιρεθῇ κάθε ὄλικό καὶ κάθε συμπαρά-

1. Μέ τόν ὅρο δυνατότητα τῆς ἐμπειρίας ἐννοεῖ δικάντιο, πού
δύνει σέ ὅλες τύς a priori γνώσεις μας ἀντικειμενική πραγματικό-
τητα. “Ἐνθ' ἀνωτ. A 156

σταση ἀπό μέρους τῆς ἐμπειρίας¹.

Οἱ λόγοι αύτοὶ τοῦ Κάντ συνοψίζουν τὴν πεμπτουσία τοῦ θεωρητικοῦ ἔργου πού ἐπετέλεσε στὸ κεντρικό συστηματικὸ του σύγγραμμα: "Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου".

Μέ μεγάλῃ δεξιοτεχνίᾳ ἀντιστρέφουν τὴν μομφή γιά ἐπαρση καὶ ἀλαζονεία καὶ τὴν ἀποδίδουν στούς ἐκπροσώπους τῆς Μεταφυσικῆς. Ἀπλῇ καὶ μόνο σύγκριση τῶν μεταφυσικῶν ἀξιώσεων καὶ προγραμμάτων μὲ τὸ δικό του κριτικὸ πρόγραμμα ἀρκεῖ γιά νά καταδείξῃ ὅτι ἡ δική του φιλοσοφική προσφορά περιορίζεται στὴν αὐτοσυγκράτηση καὶ αὐτοταπείνωση τοῦ νοῦ, στόν αὐτοέλεγχο, τὴν αὐτοθεώρηση καὶ τὴν αὐτοκριτικὴ τοῦ λόγου.

6. Η καντιανή κριτική καὶ ἡ Μεταφυσική.

Καταδίκη τῆς δογματικῆς
Μεταφυσικῆς.

Καί ὅμως, ὅταν ὁ Κάντ ἐγκαλῇ τὴν Μεταφυσικὴν στὸν αὐτοτηρόδικον καστήριο τοῦ κριτικοῦ λόγου, σκοπός του δέν εἶναι νά τὴν κηρύξῃ ἔνοχη καὶ νά τὴν καταδικάσῃ:

"Ο δινθρώπινος νοῦς (λόγος) ἔχει τούτη τὴν Εεχωριστή μοῖρα, πού ἀναφέρεται σ' ἔνα ὠρισμένο γένος τῶν γνώσεών του, νά ἐνοχλήσται ἀπό ἐρωτήματα πού δέν μπορεῖ νά τά ἀποτρέψῃ· γιατί τὰ ἐρωτήματα αὐτά τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπό τὴν ἴδια τὴν φύση του χωρίς νά μπορεῖ νά τούς δώσῃ ἀπάντηση, ἀφοῦ ὑπερβαίνουν κάθε δυνατότητα τοῦ δινθρώπινου λόγου"².

Πηγή τῶν μεταφυσικῶν
ἐρωτημάτων ὁ λόγος.

Τοῦτο σημαίνει, ὅτι τὰ μεταφυσικά ἐρωτήματα ἀπορρέουν ἀπό τὴν ἴδια τὴν φύση τοῦ δινθρώπινου λόγου, ἀποτέλοῦν μοῖρα ἀναπότρεπτη καὶ ἀδήριτη ἀνάγκη καὶ γι' αύτό δέν μπορεῖ νά ξερριζωθοῦν χωρίς

1. Kr.d.r.Vernunft, ἐνθ' ἀνωτ., Vorrede zur ersten Auflage, σελ. 8-9.

2. Kr. d. r. Vernunft, ἐνθ' ἀνωτ., Vorrede zur ersten Auflage, σελ. 5.

ν' ἄλλοι εώσιοι τῇ φύσῃ τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ.

"Στὴν ἀμηχανία αὐτῇ πέφτει (ὸ λόγος) χωρὶς δική του ὑπαιτιότητα. Εεκινᾶ ἀπό θεμελιώδεις ἀρχές πού ἡ χρήση τῶν εἶναι ἀναπόφευκτη στό δρόμο τῆς ἐμπειρίας καὶ ἀρκετά ἔγγυη μένη ἀπ' αὐτήν (τὴν ἐμπειρία). Μέ τῇ βοήθεια αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ἀνεβαίνει δλοένα πιστό ψηλά (δηπαρτικά ἀλλωστε ὑπαγορεύεται ἀπό τῇ φύσῃ του) πρός δρους δλο καὶ πιστό ἀπώτερους. 'Αλλ' ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνεται ὅτι μέ τὸν τρόπο αὐτό πρέπει νά μείνη τῷ ἔργῳ του πάντα μιστοτελειωμένο, μιά καὶ τά ἐρωτήματα αὐτά δέν ἔχουν ποτέ τέλος, ἀναγκάζεται νά προσφύγῃ σε θεμελιώδεις ἀρχές πού ὑπερβαίνουν κάθε δυνατή χρήση ἐμπειρίας καὶ πού ὠστόσο φαίνονται τόσο ἀξιόπιστες, ώστε νά συμφωνή μαζύ τους διόδια καὶ δικαιούσι ἀνθρώπινος νοῦς.

Μέ αὐτό τὸ τρόπο ὅμως βαθίζεται σε τέτοιο σκοτάδι καὶ τέτοιες ἀντιφάσεις, ἀπ' ὅπου βέβαια μπορεῖ νά συμπεράνη ὅτι κάπου ὑπάρχουν κρυμμένες πλάνες, πού δέν μπορεῖ ὅμως νά τίς ξεσκεπάσῃ, γιατί οἱ θεμελιώδεις ἀρχές πού χρησιμοποιεῖ, καθώς ξεπερνοῦν τὰ δρια κάθε ἐμπειρίας, δέν ἀναγνωρίζουν πιά καμμιά λυδία λίθο τῆς ἐμπειρίας. Τό πεδίο δλων αὐτῶν τῶν ἀτερμόνων διαμαχῶν δυνάζεται Με τα φυσικής¹.

'Η αύτοπαγέδευση τῆς
Μεταφυσικῆς.

'Ο χαρακτηρισμός αύτός τῆς
Μεταφυσικῆς μπορεῖ νά θεωρηθῇ
ὅτι ἀποτελεῖ καὶ τὸν καλύτερο

περιγραφικόν δρισμό της. 'Η Μεταφυσική πέφτει δλοένα
θύμα τῶν ἀρχῶν πού χρησιμοποιεῖ, γιατί οἱ ἀρχές αὐτές δέν προδίνουν ἀπό τὴν πρώτη στιγμή τόν ὑπερεμπειρικό χαρακτήρα τους. 'Ακολουθώντας τό νῆμα τους διαφορικός λόγος πιστεύει ὅτι δέν ἔγκαταλείπει τό ἔδαφος τῆς πραγματικότητας, ἀλλ' ὅτι κινεῖται σταθερά μέσα στά δρια τῆς κατ' αἰσθηση ἐμπειρίας. Δέν ἀργεῖ φυσικά νά διαπιστώσῃ ὅτι ἀνεπαίσθητα παρασύρθηκε σ'

1. Kr. d. r. Vernunft, ἔνθα ἀνωτ. Vorrede zur ersten Auflage, σ. 8-9

ενα σφαλερό έδαφος ή σ' ενα πήδημα στό κενό, άφοῦ έχασε τήν έπαφή μέ τίς ἀληθινές ἀρχές τῆς πραγματικότητας και τῆς ἀντικειμενικότητας.

"Οχι ἄρνηση ἀλλά κάθαρση τῆς Μεταφυσικῆς.

Παρ' ὅλα αὐτά δέ Κάντ δέν ἀπορρίπτει τή Μεταφυσική σάν ἀχροστη, γιατί τή βλέπει βαθειά

ριζωμένη στό ἀνθρώπινο πνεῦμα και δεμένη μέ τή φύση τοῦ καθαροῦ λόγου: "Γιατί Μεταφυσική ὑπῆρξε πάντα στόν κόσμο, και πάντα θά βρίσκεται μέσα σ' αὐτόν, ἀλλά μέ αὐτή και πάντα μιά Διαλεκτική τοῦ καθαροῦ λόγου(eine Dialektik der reinen Vernunft), γιατί αὐτή (Διαλεκτική) δική κει στή φύση της (Μεταφυσικῆς)"¹.

Τό πρωταρχικό ἔργο τῆς φιλοσοφίας ἐγκειται κατά τόν Κάντ στό πᾶς νά κλείση και σκεπάση δλες τίς πηγές τῶν πλανῶν της και πᾶς νά τῆς ἀφαιρέση κάθε βλαβερή ἐπίδραση. Καθιστώντας την ἀβλαβῆ και ἀκίνδυνη, περνώντας την μέσα από τό καθαρτήριο πῦρ τῆς κριτικῆς του, δέ Κάντ δέν έχει ἀντίρρηση νά τῆς ἐπιτρέψῃ νά υπάρχη ὡς κεκαθαρμένη Μεταφυσική. Ἐκεῖνο πού φιλοδοξεῖ νά πετύχη μέ τήν Κριτική του δέν είναι ή ἄρνηση τῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλά ή κάθαρση και ἀνύψωσή της στήν περιωπή τῆς ἐπιστήμης. "Αλλωστε ή ζημιά πού πρόκειται νά υποστῇ από τήν κριτική αὐτή δέν θίγει τό διαφέρον τῶν ἀνθρώπων γι' αὐτήν, παρά μόνο τό μονοπάλιο τῶν δογματικῶν σχολῶν τῆς φιλοσοφίας"². "Ετσι ή Κριτική τοῦ Κάντ καθιστᾶ τούς δογματικούς υπεύθυνους γιά τήν παραμόρφωση τῆς Μεταφυσικῆς και τῆς μεθόδου της. "Οχι ή Μεταφυσική αὐτή καθ' εαυτήν ἀλλ' δογματικός τύπος της, τό δογματικό σχῆμα ἀποτελεῖ τό στόχο τῆς κριτικῆς του.

Στό σημεῖο αὐτό δέ Κάντ θέτει διμείλιχτα ἐρωτήματα στό μεταφυσικό δογματισμό και μέ τόν τρόπο αὐτό μᾶς ξεσκεπάζει τό πλάτος και τό βάθος τῶν μεταφυσικῶν πλανῶν, γιά τίς διοῖες ἔκανε ὡς τώρα τόσο λόγο:

1. Kr. d. r. Vernunft, ἕνδ' ἀνωτ., Vorréde zur zweiten Auflage, σ. 28.
2. Kr. d. r. Vernunft, ἕνδ' ἀνωτ., Vorrede zur zweiten Auflage, σ. 29.

‘Η δογματική Μεταφυσική στόχος τῆς Καντιανῆς κριτικῆς.

“Ερωτῶ τόν πιό ἄκαμπτο δογματικό, ἀνὴρ ἀπόδειξη γιά τὴν ἔξακολούθηση τῆς ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ μετά θάνατο πού στηρίζεται στὴν ἔννοια τῆς ἀπλότητας τῆς οὐσίας, ἀνὴρ ἀλληλή (ἀπόδειξη) γιά τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀπέναντι στὴν καθολική μηχανοκρατία πού στηρίζεται σὲ λεπτονόητες, ἀλλὰ καὶ ἀσθενεῖς διαιρίσεις σὲ ὑποκειμενική καὶ ἀντικειμενική πρακτική ἀναγκαιότητα, ἀνὴρ ἐκείνη ἡ ἀπόδειξη γιά τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ βάσει τῆς ἔννοιας ἐνός ἀπόλυτα πραγματικοῦ ὑπερτάτου “Οὗτος [τῆς τυχαιότητας τοῦ μεταβαλλομένου καὶ τῆς ἀναγκαιότητας ὑπάρξεως ἐνός πρώτου κινοῦντος (ἀκινήτου)], ἀνὴρ αὐτές οἱ ἀποδείξεις ἔφτασαν ποτέ, ἀπό τότε πού ἔκεινησαν ἀπό τίς δογματικές σχολές, στὸ εὑρύ κοινό καὶ ἀνὴρ μπόρεσαν ν’ ἀσκήσουν τὴν παραμυκρή ἐπίδραση στίς πεποιθήσεις του;”¹.

‘Η ἀντιδημοτικότητα τῆς Μεταφυσικῆς καὶ ἡ δημοτικότητα τῆς Κριτικῆς.

‘Η δογματική Μεταφυσική δέν μπόρεσε νά συγκινήσῃ εύρυτερες μᾶζες καὶ νά ἐπηρεάσῃ τὴν πίστη τους, πιστεύει δὲ Κάντ, γιατί τέ χάθηκε μέσα στὸ πυκνό δάσος τοῦ ἐννοιολογικοῦ σχολαστικοῦ μονιμοῦ τῆς μεθόδου της. Πιστεύοντας δὲτι ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸν γνώστη καὶ θεματοφύλακαν ὑπερφυσικῶν (ὑπερβατικῶν) ἀληθειῶν, ἐπέτρεψε στὸ κοινό νά κάμη χρήση τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν, ἀλλὰ χωρίς νά τούς δώσῃ καὶ τό κλειδί πού τό φύλαξε γιά τὸν ἑαυτό της.

‘Αντίθετα πιστεύει δὲ Κάντ δὲτι δὲ πραγματικός θεματοφύλακας μιᾶς κοινωφελοῦς ἐπιστήμης εἶναι ἡ κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου, ἔστω καὶ ἀν αὐτό δέν τό γνωρίζει τό εὑρύ κοινό. Φυσικά μιά ἐπιστήμη σάν αὐτή δέν μπορεῖ ποτέ ν’ ἀποκτήσῃ δημοτικότητα, πού ἀλλωστε καὶ δέν τὴν χρειάζεται. “Οσο λέγο, ισχυρίζεται δὲ Κάντ, μπαίνουν 1. Kr. d. r. Vernunft, ἔνθα ἀνωτέρω, Vorrede zur zweiten Auflage, σελ. 29.

στό κεφάλι τοῦ λαοῦ τά ἀραχνοῦφαντα ἐπιχειρήματα τῶν δογματικῶν γιά τῇ θεμελίωση τῶν ὥφελιμων ἀληθειῶν τους, ἀλλο τόσο δέν καταλαβαίνει καὶ τίς ἔξ ἴσου λεπτονόητες ἀναιρέσεις καὶ ἀνασκευές τῶν ἐπιχειρημάτων αύτῶν.

Καθαρός λόγος κανέ Μεταφυσική.

Ἐν τούτοις δὲ Κάντ θεωρεῖ καθηκον του νά ἔξετάση ἔξονυχιστικά τά δικαιώματα τοῦ καθαροῦ λόγου, γιά νά προλάβῃ τό σκάνδαλο πού ἀργά ἡ γρήγορα θά ξεσπάση ἀνάμεσα στό λαό ἀπό τίς διαμάχες τῶν Μεταφυσικῶν, στίς δποῖες ἐμπλέκονται ἀκριτα καὶ πού τελικά καταλήγουν στήν ἕδια τῇ νόθευσή τους.

Μόνο ἡ Κριτική ἡ δική του, διακριτούσσει δὲ Κάντ μέ μεσσιανική διάθεση, εἶναι σέ θέση νά ξερριζώσῃ δλα τά κακά πού μᾶς κληρονόμησε τό δογματικό μεταφυσικό παρελθόν: τόν ὄλισμό, τή μοιρολατρεία, τήν ἀθεΐα, τήν ἀπιστία τῶν ἐλευθεροφρόνων, τό φανατισμό, τή δεισιδαιμονία καὶ τελικά τόν ἰδεαλισμό καὶ τόν σκεπτικισμό.

Όλο αύτό τό μεγαλεπήβολο με σσιανικό πρόγραμμα τό σφραγίζει δὲ Κάντ μέ μιά περίπαθη ἐκκληση στίς κυβερνήσεις, πού ἐνδιαφέρονται γιά τίς ἐπιστήμες καὶ τούς φορεῖς των, νά εύνοή σούν τήν ἐλευθερία μιᾶς τέτοιας Κριτικῆς, πού θεμελιώνει πάνω σέ ἀκλόνητη βάση τά ἔργα τοῦ λόγου παρά νά ὑποστηρίζουν τό γελοῖο δεσποτισμό τῶν Δογματικῶν.

Ἡ ἀπάντηση τῆς πρωσσικῆς Κυβερνήσεως στήν "κριτική" ἐκκληση τοῦ Κάντ.

Τήν ἀπάντηση σ' αύτή τήν ἐκκληση τήν ἐδωσε ἡ πρωσσική Κυβέρνηση μέ τή λογοκρισία πού ἐπέβαλε ἀργότερα, στά 1794, στά

ἔργα του, δπου ἔξεθετε τή διδασκαλία του γιά τή θρησκεία καὶ μάλιστα ἐν δνόματι τοῦ ἐλέφ θεοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου βασιλέως τῆς Πρωσσίας.

Ἡ είδική βασιλική διαταγή ἐκφράζει μεγάλη δυσαρέσκεια γιά τόν Κάντ, γιατί κάνει κακή χρήση τής φιλοσοφίας του μέ σκοπό τήν παραμόρφωση καὶ τόν ἔξευτελι-

σμό τῶν θεμελιωδῶν διδασκαλιῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοῦτο ἀναφέρεται στὸ βιβλίο τοῦ Κάντ "Ἡ Θρησκεία μέσα στὰ δρια τοῦ καθαροῦ λόγου" (1793). Ὁ Κάντ ἀντέδρασε σ' αὐτῇ τῇ διαταγῇ μέ ἀναστολή τῶν παραδόσεών του περὶ θρησκείας χωρίς δύναμη ν' ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπαρνηθῆ τίς ἐσωτερικές του πεποιθήσεις (Βλ. K.Fischer, Kant I, σελ. 94-95).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. Γενική διαιρέση της κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Τό ἔργο διαιρεῖται ούσια-
'Υπερβατική Στοιχειολογία,
'Υπερβατική Μεθοδολογία.
τικά σέ δύο κύρια μέρη: τό
πρῶτο δύνομάζεται 'Υ περβατική Μεθοδολογία (Transzendentale Elementarlehre) καὶ τό δεύτερο 'Υ περβατική Μεθοδολογία (Transzendentale Methodenlehre). Καὶ τά δύο πλαισιώνονται ἀπό μιά ἐκτεταμένη εἰσαγωγή, ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ ἴδεα τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ διάκριση ἀναλυτικῶν καὶ συνθετικῶν κρίσεων. Ἡ εἰσαγωγή αὐτή εἶναι στή δεύτερη ἔκδοση ἐμπλουτισμένη μέ περισσότερα κεφάλαια πού ἀναφέρονται στό εἶδος τῶν a priori γνώσεων πού ἀποτελοῦν κτῆμα τοῦ νοῦ, ἀκόμα καὶ τοῦ πιο κοινοῦ, καὶ στήν ἀνάγκη ὑπάρξεως μιᾶς φιλοσοφίας πού νά μπορῇ νά καθορίζῃ τίς ἀρχές καὶ τήν ἐκταση ὄλων τῶν a priori γνώσεων.

'Υπερβατική Αἰσθητική,
'Υπερβατική Λογική.

Τό πρῶτο μέρος, δηλ. ἡ ὑπερβατική στοιχειολογία, ὑποδιαιρεῖται στής ἐξῆς μεγάλες ἐνότητες: 1) τήν 'Υ περβατική Αἰσθητική¹ καὶ 2) τήν 'Υ περβατική Λογική, ὅπου ἀναλύονται κριτικά τά δύο γένη τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως: ἡ αἰσθητικότητα (Sinnlichkeit) καὶ ἡ νόηση ἢ διά-

1. 'Ο δρός Αἰσθητική δέν ἔχει ἔδω καμιασά σχέση μέ τήν ἐπιστήμη τοῦ 'Ωραίου ἢ τήν Καλολογία, ἀν καὶ ὁ Κάντ φρησιμοποιήση τόν δρό αἰσθητική κρίση καὶ θά ἐπιχειρήση τήν ὑπερβατική θεμελίωση τῆς Αἰσθητικῆς στό ἔργο του "Κριτική τῆς κριτικῆς δυνάμεως".

νοια (Verstand), πού ίσως λέγει ό Κάντ, νά ξεφυτρώνουν άπό μια κοινή, δλλά διγνωστη σέ μᾶς ρίζα.

·Η πρώτη, ή αισθητικότητα είναι τό μέσο πού μᾶς φέρνει σ' έπαφη μέ διάνοια, είναι έκείνη μέσω της δποίας γίνονται νοητά τά διάνοιες αύτά. Μέ πιο άπλα λόγια: στή σφαίρα της αισθητικότητας υπάγονται τά διάνοιες κατ' αισθηση έμπειριας ή τά αισθητά καί στή σφαίρα της διάνοιας υπάγονται τά νοητά διάνοιες.

Ο Κάντ δικαιολογεῖ τήν πρόταξη της διαλύσεως τῶν στοιχείων της αισθητικότητας μέ τό έπιχείρημα δτι ή ύπερβατική αίσθησιο λογική (Sinnenlehre) πρέπει ύποχρεωτικά ν' διάκη στό πρώτο μέρος της Στοιχειολογίας, γιατί περιέχει τούς διαγκαίους διοους (Bedingungen) τῶν κατ' αισθηση δεδομένων της διάθρωπινης γνώσεως καί γι' αύτόν δικριβῶς τό λόγο πρέπει αύτή νά προηγήται της 'Υπερβατικής Λογικῆς πού δισχολεῖται μέ τό θέμα, πῶς τά δια διάνοιες γίνονται νοητά¹.

"Ισως νά μήν είναι δισκοπο νά θέση κιόλας κανένας τό έρωτημα, ἀν ή πρόταξη αύτή διαποκρίνεται μόνο σέ διάγκεις μεθοδολογικές ή διαποκρίνεται καί στά πράγματα τά διδια. Σ' αύτό θ' διπαντήσουμε άργοτερα.

'Υποδιαύρεση της 'Υπερβατικής Λογικῆς.

·Η 'Υπερβατική Λογική διακίνηται πάλι μέ τή σειρά της σέ ύπερβατική

καί 'Αναλυτική καί σέ ύπερβατική Διαλεκτική (Transzendentale Analytik und Dialektik).

·Απ' αύτές ή πρώτη, ή 'Υπερβατική Λογική, ύποδιαιρεῖται πάλι 1) σέ ύπερβατική 'Αναλυτική (Transzendentale Analytik), ύποδιαιρούμενη κι αύτή μέ τή σειρά της σέ 'Αναλυτική τῶν έννοιῶν, σπου διαλύονται οι καθαρές έννοιες της διάνοιας ή κατηγορίες καί έπιχειρεῖται νά βρεθῇ τό νήμα πού διδηγεῖ στήν άνα-

1. Kritik d. reinen Vernunft, ένθα άνωτ., σελ. 59.

κάλλυψη καί στήν ύπερβατική δικαιώση τους (Deduktion) καί 2) σέ 'Αν α λ υ τ ι κή τῶν ἀρχῶν (Grundsätze), ὅπου εξετάζεται δι τρόπος πού οι κατηγορίες ἀποκτοῦν ἀντικειμενικό κύρος καί ἐντάσσονται στό σύστημα δλων τῶν ἀρχῶν τῆς καθαρῆς διάνοιας.

Τό δεύτερο μέρος τῆς 'Υπερβατικῆς Δογματικῆς περιλαμβάνει τήν 'Υπερβατική Διαλεκτική. Αύτη ἀναφέρεται στή τρίτη δύναμη τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὸν καθαρό λόγο (Vernunft), πού ἀποτελεῖ τήν ἐστία τῶν ψυχολογικῶν, τῶν κοσμολογικῶν καί τῶν θεολογικῶν ίδεῶν, πού μέ τήν συνεχῆ ὑπέρβαση τῶν δορίων τῆς ἐμπειρίας δηγοῦν σέ παραλογισμούς καί σέ ἀντινομίες πού διχάζουν τὸν ἔδιο τόν καθαρό λόγο.

Τό δεύτερο κύριο Μέρος είναι ή 'Υπερβατική Μεθοδολογία, ὅπου εξετάζεται ή πειθαρχία τοῦ καθαροῦ λόγου στή δογματική καί στή σκεπτική χρήση του καί ὑποτυπώνεται ἕνας κανόνας τοῦ καθαροῦ λόγου.

2. Θεμελιώδεις ἔννοιες καί δροι τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Θεωρῶ σκόπιμο ν' ἀρχίσω τήν ἀνάλυση τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου μέ τήν ἀνάλυση τῆς Εἰσαγωγῆς (Einleitung) κατά τήν πρώτη ἐκδοση, γιατί αὐτή περιέχει τίς κυριώτερες ἔννοιες καί τούς θεμελιώδεις δρους τοῦ δλου ἔργου.

"Η ἐμπειρία (Erfahrung) "
Ο ρόλος τῆς ἐμπειρίας. λέγει δι Κάντ, "είναι ἀναμφισβήτητα τό πρῶτο προϊόν πού ή νόση μας φέρνει στό φῶς δταν κατεργάζεται τό ἀμορφο ὄλικό τῶν κατ' αἰσθηση ἐντυπώσεων. Καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο (ή ἐμπειρία) είναι ή πρώτη διδαχή καί στήν προχώρησή της τόσο ἀνεξάντλητη σέ καινούργιες εἰδήσεις, ώστε δλες οι μελλοντικές γενεές στήν ἀλληλουχία τους νά μή στερηθοῦν ποτέ ἀπό γνώσεις πού μποροῦν νά συναχθοῦν πάνω στό ἔδαφος αὐτό

(τής έμπειρίας) "¹.

Μέ δλλα λόγια: δ Κάντ αρχίζει τήν δινάπτυξη τής κεντρικής ιδέας του έργου του μέ μιά δήλωση πού ήχει σάν παραχώρηση σ' έκεινους πού ίσως πιστεύουν ότι ή φιλοσοφία του άποτελεῖ δρυηση τής έμπειρίας. Είναι σά νά θέλη ν' άφοπλίση άντιπάλους πού είναι έτοιμοι νά τούς καταλογίσουν άντιεμπειρικό πνεύμα. Έσείς μπορεῖτε νά λέτε δ, τι θέλετε: έγώ άναγνωρίζω βαθύτατα τήν δξία καί τή συμβολή τής έμπειρίας στή συγκρότηση τής γνώσεως. τή θεωρώ άστερευτη πηγή πληροφοριῶν- ξνα έδαφος δπου θά πατοῦν στερεά δλες οι έπερχόμενες γενεές καί θά στηρίζουν τή γνώση τους.

Από τό σχολεῖο τής έμπειρίας άντλει πάντα δ άνθρωπος τά στοιχεῖα τής μαθήσεως καί τά σημεῖα τού προσανατολισμού του στόν κόσμο. Χρονικά θεωρούμενη, δπως λέει δ Κάντ στή δεύτερη έκδοση, δέν υπάρχει καμμιά γνώση πού νά προηγεῖται απ' αύτή, γιατί ή γνώση αρχίζει καί χρονικά μέ τήν έμπειρία.

Γνώση a priori (καθαρή)
καί γνώση a posteriori
(έμπειρηκή).

Καί δημως υπάρχει ξνα "άλλα"
πού περιορίζει διμέσως τήν έκταση καί τή σημασία τής έμπειρίας.

"Μολαταῦτα", λέει δ Κάντ, "αύτή (ή έμπειρία) δέν είναι τό μοναδικό πεδίο, δπου ή διάνοιά μας (Verstand) άφήνει νά περιοριστή. Μᾶς λέγει βέβαια, τί υπάρχει (was da sei), άλλ' δχι καί δτι (αντό) πρέπει νά υπάρχη *nat'* ανάγκην, έτσι καί δχι άλλιως². Γι' αύτό δικριβῶς καί δέν μᾶς προσπορίζει καμμιά άληθινή καθολικότητα, καί δ λόγος (Vernunft), πού λαχτάρα τόσο πολύ αύτοῦ τού είδους τίς γνώσεις, έρεθίζεται μᾶλλον απ' αύτήν (τήν έμπειρία) παρά θρίσκει ίνανοποίηση. Τέτοιες γνώσεις καθολικές, πού έχουν τό χαρακτήρα τής έσωτερηκής άναγκαιότητας, πρέ-

1. Kr. d. r. Vern., ξνθα άνωτ., Einleitung n. Ausg. A, σελ. 38.

2. Πρβλ. 'Αριστοτ., Μετά τά φυσικά (έκδ. 'Οξφόρδης) 981α,25 κ.έξ. καί 'Αναλ. "Υστ. B.1. 89β 21 κ.έξ. ('Η ύποσημεύωση δέν είναι τού Κάντ).

πει, ἀνεξάρτητα ἀπό τὴν ἐμπειρία, νά εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν σαφεῖς καὶ βέβαιες (klar und gewiss): γι' αὐτό καὶ τίς δονομάζουν γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων (a priori)¹, ἐνῷ, ἀντίθετα, ὅ, τι ἀντλεῖται μόνο ἀπό τὴν ἐμπειρία γνωρίζεται μόνο ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori) ή ἐμπειρικα².

Μέ δλλα λόγια: τό δτι ἀρχίζει ή γνώση χρονικά μέ τήν ἐμπειρία (mit der Erfahrung) αύτό δέ σημαίνει για τόν Κάντ, δτι ἐκπηγάζει και ἀποκλειστικά ἀ π ο τήν ἐμ- πειρία (aus der Erfahrung)³. "Αλλο ή χρονική ἀρχή και ἄλλο η καταγωγή.

Πότε ἔχει κῦρος ή γνώση. "Η γνώση γιανά είναι έγκυρη πρέπει γάλλη έχη τά γνωρίσματα τῆς "άναγκαιότητας" και τῆς "καθολικότητας", τῆς "σωφρίνειας" και τῆς "βεβαιότητας". Καί ή γνώση αύτή λέγεται αριθμογενής, γιατί είναι προεμπειρική και καθαρή άπό κάθε ξένο πρός αύτή στοιχεῖο. "Ετοι δέ Κάντ αγωνίζεται από τή πρώτη στιγμή νά ξεχωρίση δύο είδη γνώσεως πουύ θ' αποτελέσουν τή σπονδυλική στήλη τῆς Κριτικής του, τήν καθαρή ή προεμπειρική και τήν έμπειρική, τήν a priori και τήν a posteriori.

Τέ σημαίνουν καί σέ τύ
διαφέρουν τό a priori καί
τό καθαρό.

τῶν προτέρων. Μήπως δέν ύπάρχουν καὶ ἄλλες γνώσεις εὑπειρικές πού ἔχουν τόν ίδιον ἐν τῶν προτέρων, α-

1. Ἡ ἔννοια τοῦ a priori εἶχε στά χρόνια τοῦ Κάντ λογική καί μεταφυσική σημασία. Λογική, ἐφ' ὅσον ἡ γνῶση ἀποκτᾶται χωρὶς τὴν βοήθεια τῆς παρατηρήσεως, μεταφυσική, ἐφ' ὅσον συναρτᾶται μὲτροῖς θεοῖς (λαῆμπνιτες). Στόν Κάντ ὁ μεταφυσικός χαρακτήρας χάνεται καί ὁ λογικός μετασχηματίζεται σε ὑπερβατικό (πρβλ. Fel. Grayeff, Deutung u. Darstellung der theor. Philos. Kants, Ein Komm. zu den grundlegenden Teilen d. Kr. d. r. Vern., Hamburg, 1951 (Meiner), σελ. 5.

2. Kr. d. r. Vernunft ἐνθα ἀνωτ., Einl. n. Ausgabe A. σελ. 38.

3. Kr. d. r. Ver., ἐνθα ἀνωτ., Einleitung n. Ausgabe B, σελ. 38.

priori, χαρακτήρα; "Οταν ξνας λ.χ. ύποσκάπτη τά θεμέλια ένός σπιτιού, δέν πρέπει νά γνωρίζη έ κ τ ḻ ν π ρ ο - τ έ ρ ω ν(a priori), δτι τό σπίτι θά πέση; Πρέπει νά πε- ριμένη νά δοκιμάση τήν έμπειρία τοῦ πεσίματος, γιά νά μπορέση νά προΐδη τό κακό; 'Ασφαλώς δχι.

Καί δώμας δέν μποροῦσε νά τό ξέρη πέρα γιά πέρα α a priori, λέγει δ Κάντ. Γιατί δτι τά σώματα ξχουν βάρος καί δτι πέφτουν, δταν κανένας τούς άφαιρέση τό στήρι- γμα, αύτό έπρεπε ήδη νά τοῦ είναι από τήν έμπειρία γνω- στό.

Γνώσεις a priori.

"Ετσι από τώρα καί στό έ-
ξης δ Κάντ δηλώνει, δτι ώς γνώ-
σεις a priori, έκ τῶν προτέρων, θά νοη μόνον έκεινες
πού είναι άπόλυτα, πέρα γιά πέρα άνεξάρτητες από κάθε
είδος έμπειρίας, από τήν έμπειρία γενικά, καί δχι μόνο
από τούτη ή έκεινη τήν έμπειρία, δηλ. μόνο ά-
πο ξνα είδος έμπειρίας. "Ένα έμπειρικό "έκ τῶν προ-
τέρων" είναι διαφορετικό από τό προεμπειρικό "έκ τῶν προ-
τέρων".

"Οταν δηλ. καί δ· γενικός κανόνας άκόμα ξχει τή προ-
έλευσή του από τήν έμπειρία, τότε καί ή γνώση δέν παύει
νά είναι έμπειρική, δσο κι αν τήν χαρακτηρίζουμε κατά
κάποιο τρόπο, καταχρηστικά, a priori. "Ετσι οί a priori
γνώσεις άντιτίθενται ριζικά στίς έμπειρικές γνώσεις, πού
είναι δυνατές μόνο a posteriori.

Καί αύτές, οί πρώτες, δνομάζονται καί είναι καθα-
ρές, γιατί δέν ύπάρχει σ' αύτές καμια πρόσμειξη έμπει-
ρική. "Ένα παράδειγμα άρκει γιά νά δειξη τί έννοει μ'
αύτές δ Κάντ. 'Η πρόταση λ.χ. "Κάθε μεταβολή ξχει τήν
αιτία της", είναι μιά πρόταση a priori, άλλ' δχι καί
καθαρή, γιατί ή μεταβολή είναι μιά έννοια, πού μόνο ά-
πο τήν έμπειρία μπορει ν' άντληθ. Τούτο σημαίνει δτι δ
Κάντ δέν ταυτίζει άπόλυτα τό a priori μέ τό καθαρόν .

Τό κριτήριο τοῦ διαχωρισμού
τῆς καθαρῆς ἀπό τὴν ἐμπεν-
ρυκή γνώση.

Γιά νά βρεθῇ τό κριτή-
ριο πού μέ βάση του γίνεται
διαχωρισμός τῆς κα-
θαρῆς γνώσεως ἀπό τὴν ἐμ-
πειρική δ Κάντ προχωρεῖ σέ δι-
εισδυτικώτερες ἀναλύσεις καί θεωρήσεις. Ποιό εἶναι καί
πού βρίσκεται;

Τό κριτήριο αύτό εἶναι γνωστό: ἡ ἀναγκαϊότη-
τα καί ἡ καθολικότητα τῶν κρίσεων.

‘Η ἀναγκαϊότητα λείπει ἀπό τὴν ἐμπειρία,
γιατὶ αὐτή μᾶς λέει μόνο τὸν τρόπο, πῶς ἔνα πρᾶγμα εἰ-
ναι φτιαγμένο καί δχι δτι δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀλλοιδις.
“Επειτα ἡ ἐμπειρία ἀδυνατεῖ νά δώσῃ στίς κρίσεις της ἀ-
ληθινή καί αύστηρή καθολικότητα τα. Τούς δίνει μό-
νο μιάν ύποθετική καί σχετική καί σχετική (komparative)
καθολικότητα, σάν αὐτή πού μᾶς δίνει ἡ μέθοδος τῆς ἐ-
παγγῆς.

‘Η ύποθετική καί σχετική ἡ συγκριτική καθολικότητα
σημαίνει, δτι ἀπό τίς μέχρι τοῦ δε παρατηρήσεις
μας ὡς πρός τό τάδε ἡ τάδε φαινόμενο δέν βρέθηκε καμ-
μιά ἔξαίρεση πού νά καταργῇ τόν κανόνα (λ.χ. δτι τά σώ-
ματα πέφτουν).

Αὐτή ἡ καθολικότητα δμως δέν εἶναι ἀπόλυτη καί a priori, παρά μόνο ἐμπειρική. ‘Αποτελεῖ μόνο μιά αύθαί-
ρετη ἐπίταση τοῦ κύρους μιᾶς προτάσεως. Αύτό συντελεῖ-
ται λ.χ., δταν ἔνας κανόνας πού ἴσχυει μόνο στίς περισ-
σότερες περιπτώσεις (ώς ἐπί τό πλεῖστον) ἐφαρμόζεται ἀ-
διάκριτα γιά δλεες, δπως λ.χ. στήν πρόταση: “Ολα τά σώ-
ματα ἔχουν βάρος”. “Οταν, ἀντίθετα, μιά κρίση ἔχη κατά^τ
τρόπον ούσιαστην αύστηρή καθολικότητα,
τότε ἀναγνωρίζεται δτι ἐκπηγάζει ἀπό μιά ἰδιαίτερη πη-
γή γνώσεως, δηλ. ἀπό μιά δύναμη γνώσεως a priori.

‘Επομένως, τονίζει δ Κάντ, ἡ ἀναγκαιότητα καί ἡ αύ-
στηρή καθολικότητα ἀποτελοῦν γνωρίσματα ἀσφαλῆ μιᾶς γνώ-
σεως a priori καί εἶναι ἀξεδιάλυτα δεμένα τό ἔνα μέ τό ἀλλο.

Πού ύπάρχουν κρίσεις a priori καὶ ποιά ἡ χρο-
νικότητά τους;

Πού ύπάρχουν δημος τέτοιες
κρίσεις a priori μὲ τὸ γνώρι-
σμα τῆς αὐστηρῆς ἀναγκαιότητας
καὶ καθολικότητας μέσα στὸ πλέ-
γμα τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως; ""Αν θέλη κανένας", λέει ὁ
Κάντ, "Ἐνα παράδειγμα ἀπό τις ἐπιστῆμες, τότε δέ χρει-
άζεται τίποτε δλλο παρά νά οἴτη μιά ματιά σέ ծλες τὶς
προτάσεις τῶν Μαθηματικῶν"¹.

Ακόμα καὶ ἡ πρόταση πού χρησιμοποιεῖ δικοῖς νοῦς:
κάθε μεταβολὴ πρέπει νά ἔχῃ τὴν αἰτία της, μπορεῖ νά
χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα. Γιατί στὴν πρόταση αὐτῇ ἡ
ἔννοια τῆς αἰτίας περιέχει δλοφάνερα τὴν ἔννοια ἐνός ἀ-
ναγκαίου δεσμοῦ μ' ἕνα αἰτιατό ἢ ἀποτέλεσμα, καθὼς καὶ
τὴν ἔννοια τῆς αὐστηρῆς καθολικότητας ἐνός κανόνα. Ἡ
ἔννοια αὐτῇ, ἴσχυρίζεται ὁ Κάντ, (ἡ ἔννοια τοῦ δεσμοῦ
καὶ τῆς καθολικότητας), θά πήγαινε δλότελα χαμένη, ἀν
ἐρμήνευε κανένας τὴν ἀρχή τῆς αἰτιότητας μέ τὸν τρόπο
τοῦ "Ἄγγλου φιλοσόφου Dav. Hume. Γιατί δι Hume παράγει
τὴν ἔννοια τῆς αἰτίας ψυχολογικά βάσει τοῦ νό-
μου τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων. ᩲ ἔννοια τῆς αἰ-
τίας παράγεται κατά τὸν Hume ἀπό μιά συχνή σύζευξη ἐ-
κείνου πού συμβαίνει μ' ἔκεινο πού προηγεῖται καὶ ἀπό
μιά συνήθεια νά συνδέουμε ἐτσι τὶς παραστάσεις μας
(post hoc propter hoc). Ἐκτός αὐτοῦ τέτοιες θεμελιώ-
δεις προτάσεις μέ τὸ γνώρισμα τῆς a priori ἀναγκαιότη-
τας μᾶς χρειάζονται, τονίζει ὁ Κάντ, διποδήποτε, γιατί
ἀποτελοῦν ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τὴ δυνατότητα τῆς ἐμ-
πειρίας καὶ θά μποροῦσε νά τὶς ἀποδείξῃ κι αὐτές a pri-
ori. Γιατί ἀπό πού δ' ἀντλοῦσε ἡ ἐμπειρία τὴ βεβαιότητά
της, ἀν δλοι οἱ κανόνες, σύμφωνα μέ τοὺς δποίους χωρεῖ,
δέν ήσαν παρά μόνο ἐμπειρικοί, δηλ. τυχαῖοι; Θά ήταν
δύσκολο νά τούς ἀπονείμη κανένας τὸ κῦρος τῶν πρώτων
ἀρχῶν τῆς γνώσεως (Grundsätze).

1. Kritik der reinen Vernunft, ἔνθα ἀνωτ., Einleitung nach Ausgabe B, σελ. 40.

Ἐξ ἄλλου ἡ a priori καταγωγή (Ursprung καὶ δχι Anfang) δέν καταφαίνεται μόνο ἀπό τίς προτάσεις καὶ κρίσεις πού ἀναφέραμε. Τό διο ἴσχυει καὶ γιά τίς ἐννοιες τοῦ χώρου (Raum), τῆς ούσιας (Substanz) καὶ πλ. "Αν ἀφαιρέσουμε λ.χ. ἀπό τὴν ἐμπειρικήν έννοια τοῦ σώματος δ, τι ἐμπειρικό ὑπάρχει σ' αὐτήν, χρῶμα, σκληρότητα, μαλακότητα, βάρος, τὸ ἀδιαπέραστο, ὡστόσο ἔκεινο πού ἀπομένει εἶναι δ χῶρος πού κατεῖχε τό σῶμα αὐτό(πού τώρα ἐξαφανίστηκε) καὶ πού δέν μποροῦμε νά τόν ἐξαφανίσουμε μέ τὴν σκέψη.

Ἐπίσης ἔνα ἄλλο παράδειγμα: ἂν ἀπό μιάν ἐμπειρικήν έννοια ἀντικειμένου (Objekt), σωματικοῦ ἢ ἀσώματου, ἀφήσουμε κατά μέρος δλες τίς ίδιότητες πού γνωρίζουμε ἀπό τὴν ἐμπειρία, ὡστόσο δέν μποροῦμε νά ἀφαιρέσουμε ἔκεινο πού μᾶς κάνει νά τό νοοῦμε ως ούσια (Substanz) ἢ ως κάτι ἐνωμένο μέ τὴν ούσια (μολονότι στή τελευταία περίπτωση ὑπάρχει περισσότερος προσδιορισμός ἀπό τή περίπτωση τοῦ ἀντικειμένου γενικά)¹.

"Αρα ἀναγνωρίζουμε ὅτι μιά έννοια κατά γεται ἀπό τὴν a priori δύναμη γνώσεως, δταν ἐπιβάλλεται στή σκέψη μας μέ ἀναγκαιότητα.

Ἐμπειρία καύ κοινές
ἐμπειρικές κρίσεις .

Μ αύτές τίς σκέψεις δ Κάντ φτάνει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ
ἐμπειρία πρέπει ν

ἀποκτήσῃ χαρακτήρα a priori, γιά ν' ἀπαλλαγῇ ἀπό τὴν τυχαιότητα καὶ τὴν ἀβεβαιότητα τῶν κοινῶν ἐμπειρικῶν κρίσεων. "Ετσι γεννιέται σ' αὐτόν τό πρόβλημα τῆς δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας (Möglichkeit der Erfahrung) πού ἀγωνίζεται νά λύση καὶ πού πιστεύει ὅτι ἐλυσε στήν "Υπερβατική Αἰσθητική καὶ τὴν "Υπερβατική Αναλυτική.

1. Πρβλ. Kr. d. r. Ver., ἔνθα ἀνωτ., Einleitung n. Ausgabe B, σελ. 39-41. Στές παραπάνω σελύδες ἀλλού μεταφράζουμε τόν Κάντ καύ ἀλλού παρακολουθοῦμε ἀπλῶς τό νῆμα τῆς σκέψεώς του:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

1. Άναλυτικές καί συνθετικές κρίσεις.

Παραδοσιακή καί
κριτική γνώση.

Θέμα αύτοῦ τοῦ Κεφαλαίου θά
είναι τό τέταρτο (IV) κεφάλαιο
τῆς Εἰσαγωγῆς Β στήν "Κριτική
τοῦ καθαροῦ λόγου" πού τιτλοφορεῖται: "Περὶ τῆς διαφο-
ρᾶς ἀναλυτικῶν καί συνθετικῶν κρίσεων".

Στό κεφάλαιο αύτό θεματοποιοῦνται δύο εἶδοι
γνώσεως καί δύο ἀντίστοιχα εἶδη Μεταφυ-
σικῆς: α) ἡ παραδοσιακή πού στηρίζεται στίς ἀναλυτι-
κές κρίσεις καί β) ἡ κριτική πού βασίζεται στίς συνθε-
τικές κρίσεις a priori. Ἐπίσης στό κεφάλαιο αύτό δύο
στρέφεται κατά τοῦ Hume πού ἀναγνώριζε μόνο ἀναλυτικές
κρίσεις καί καθαρά ἐμπειρικές. "Ἄρα δέν πρόκειται γιά
διάκριση κρίσεως κατά τό γράμμα καί τό πνεῦμα τῆς τυ-
πικῆς Λογικῆς. (Πρβλ. H. Cohen, Kommentar zur Kritik d.
reinen Vernunft, Leipzig, 1907, σελ. 12).

Διαφορά ἀναλυτικῶν καί
συνθετικῶν κρίσεων.

"Σέ ὅλες τίς κρίσεις ὅπου
νοεῖται ἡ σχέση ἐνός ὑποκειμέ-
νου πρός ἔνα κατηγορούμενο (ἄν
μνημονεύσω μόνο τίς κρίσεις τίς καταφατικές, γιατί ἡ
ἐφαρμογή στίς ἀποφατικές είναι κατόπιν εύκολη) ἡ
σχέση αὐτή είναι κατά δύο τρόπους δυνατή. "Η τό κατη-
γορούμενο Β ἀνήκει στό ὑποκείμενο Α ὡς κάτι πού ἐμπεριέ-
χεται (ὑπολανθάνει) μέσα στήν ἔννοια Α ἡ τό κατηγορού-
μενο Β κεῖται ἐντελῶς ἐκτός τῆς ἔννοιας Α, μολονότι στή
πραγματικότητα βρίσκεται συνδεδεμένο μαζί του. Στή πρώ-
τη περίπτωση ὄνομάζω τήν κρίση ἀναλυτική, στή

δεύτερη συνθήτική. "Αρα άναλυτικές κρίσεις (οι καταφατικές) είναι έκεινες, όπου ή σύνδεση τοῦ κατηγορουμένου μέ τό ὑποκείμενο νοεῖται ως ταυτότητα, ένω έκεινες, όπου ή σύνδεση αὐτή νοεῖται χωρίς τὴν ἔννοια τῆς ταυτότητας πρέπει νά όνομάζονται συνθετικές. Θά μποροῦσε κανείς άκόμα νά δνομάσῃ τίς πρῶτες ἐξηγητικές (ἢ διασαφητικές) καί τίς ἄλλες διευρύνουσες κρίσεις (Erläuterungs- und Erweiterungsurteile), γιατί οἱ πρῶτες μέ τό κατηγορούμενο δέν προσθέτουν τίποτε στὴν ἔννοια τοῦ ὑποκείμενου παρά μόνο τὴν μερίζουν (ἀποσυνθέτουν) μέ τὴν ἀνάλυση στίς μερικές της ἔννοιες πού είχαν ήδη (ἄν καί συγκεχυμένα) νοηθῇ μέσα σ' αὐτή (ἢ σ' αὐτές).

"Αντίθετα οἱ ἄλλες προσθέτουν στὴν ἔννοια τοῦ ὑποκείμενου ἕνα κατηγορούμενο, πού δέν είχε νοηθῇ μέσα σ' αὐτήν καί πού δέν θά μποροῦσε νά ἔξαχθῇ μέ κανενός είδους ἀνάλυσή της. Π.χ. ὅταν λέγω: ὅλα τά σώματα¹ είναι ἔκτατά, τότε ή κρίση αὐτή είναι ἀναλυτική. Γιατί δέν ἔχω τό δικαίωμα νά πάω πέρα (ὑπερβῶ) ἀπό τὴν ἔννοια πού συνδέω μέ τό σῶμα, γιά νά βρω τὴν ἔκταση ἔνωμένη μαζί της, παρά μόνο νά μερίσω ἢ ν' ἀναλύσω τὴν ἔννοια (σῶμα), δηλ. νά συνειδητοποιήσω μόνο τό πολυειδές ἢ πολλαπλό (Mannigfaltiges)², πού κάθε φορά νοῶ μέ τὴν ἔννοια σῶμα, γιά νά συναντήσω μέσα σ' αὐτή τό κατηγορούμενο αύτό (ἔκτατό). "Αρα ή κρίση αὐτή είναι ἀναλυτική. "Αντίθετα ὅταν λέγω: ὅλα τά σώματα ἔχουν βάρος, τότε τό κατηγόρημα είναι κάτι διάτελα διάφορο ἀπό ἔκεινο πού νοῶ γενικά μέ τὴν ἀπλή ἔννοια τοῦ σώματος. Κατά συνέπεια, ή προσθήκη αύτοῦ τοῦ κατηγορουμένου δίνει (δημιουργεῖ) μιά κρίση συνθετική".

1. Τό παράδειγμα τοῦ σώματος δύσημο: σῶμα είναι ἔννοια τῆς ἐμπειρίας, τῆς Φυσικῆς ἀλλά καί τῆς Γεωμετρίας. Εδῶ δέν πρόκειται κατά τὸν Rickert γιά τό γεωμετρικό σῶμα. 'Αργότερα στίς ἀπαντήσεις του στίς ἐπιθέσεις τοῦ Eberhard, ὀπαδοῦ τοῦ Leibniz: "Περί τῶν προδόνων τῆς Μεταφυσικῆς ἀπό τῆς ἐποχῆς τοῦ Leibniz καί Wolf", ὁ Κάντ θά διερρώσῃ τά παραδείγματα (H. Cohen, ἔνθα ἀν. σελ. 13).

2. Τό "πολλαπλό" είναι οἱ καθ' ἔκαστον ἐντυπώσεις πού μένουν ἀσύνδετες.

2. Έμπειρικές κρίσεις.

Ο χαρακτήρας τῶν ἐμπειρικῶν κρίσεων.

"Οι έμπειρικές κρίσεις (Erfahrungsurteile) αύτές καθ' εαυτές είναι δλες τους συνθετικές. Γιατί θά ήταν παράλογο νά θεμελιώσῃ κανένας μιάν ἀναλυτική κρίση πάνω στήν έμπειρία· δέν έχω τό δικαίωμα νά βγῶ ἔξω ἀπό τήν ἐννοιά μου, γιά νά σχηματίσω μιά κρίση, καί συνεπῶς δέν έχω ἀνάγκη τῆς μαρτυρίας τῆς έμπειρίας. "Οτι ἔνα σῶμα είναι ἑκατό, αύτό είναι μιά πρόταση, πού ἴσχυει a priori καί δχι μιά κρίση έμπειρική.

Γιατί προτοῦ περάσω στήν έμπειρία, έχω δλους τούς δρους (Bedingungen) γιά τήν κρίση μου κλεισμένους μέσα στήν ἐννοια (τοῦ σώματος), ἀπ' ὅπου μπορῶ νά ἐξαγάγω κάλλιστα τό κατηγόρημα σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως καί ἔτσι νά συνειδητοποιήσω συγχρόνως τήν ἀναγκαιότητα τῆς κρίσεως, μιάν ἀναγκαιότητα πού δέ θά μοῦ δίδασκε ποτέ ή έμπειρία.

Έμπειρία καύ ἐποπτεύα.

"Αντίθετα, ἐνῷ δέν έμπειρηνός καθόλου στήν ἐννοια ενός σώματος τό κατηγόρημα τοῦ βάρους, ώστόσο ή ἐννοια αύτή δηλώνει ἔνα ἀντικείμενο τῆς έμπειρίας μέσω ἐνός μέρους τῆς ἰδιας (τῆς έμπειρίας) κι ἔτσι σ' αύτό τό μέρος μπορῶ νά προσθέσω καί δλλα μέρη τῆς ἰδιας έμπειρίας ἀπό ἔκεινα πού ἀνήκαν στό πρῶτο (τό ἀντικείμενο-σῶμα). Μπορῶ νά γνωρίζω τήν ἐννοια τοῦ σώματος ἀπό πρίν ἀ ν α λ υ τ ι κ ά μέσω τῶν γνωρισμάτων τῆς ἐκτάσεως, τοῦ ἀδιαπέραστου (ἀδιαχώρητου), τῆς μορφῆς κλπ., πού δλα νοοῦνται μέσα σ' αύτήν τήν ἐννοια. "Αν τώρα διευρύνω τή γνώση μου καί ξαναρίξω τή ματιά μου στήν έμπειρία, ἀπ' ὅπου ἄντλησα αύτή τήν ἐννοια τοῦ σώματος, τότε βρίσκω καί τήν ἰδιότητα τοῦ βάρους πάντα ἐνωμένη μέ τά παρα-

πάνω γνωρίσματα και συνεπώς τήν προσθέτω συνθετικά ώς κατηγορούμενο σ' έκείνη.

"Αρα ή έμπειρία είναι έκεινη, πάνω στήν δποία στηρίζεται η δυνατότητα τής συνθέσεως τοῦ κατηγορουμένου τῆς βαρύτητας μέ τήν ξννοια τοῦ σώματος, γιατί και οι δύο ξννοιες, μολονότι ή μιά δέν έμπειριέχεται στήν άλλη, έν τούτοις συνανήκουν, ἀν καὶ μόνο τυχαῖα, ώς μέρη ξνδς ὅλου, δηλονότι τής έμπειρίας, πού δέν είναι ή ίδια (ή έμπειρία) τίποτε άλλο παρά μιά συνθετική ξνωση τῶν έποπτειῶν"¹.

1. Πρβλ. H. Holzney, *Kants Erfahrungs begriff*. Basel/Stuttgart 1970, σ. 226. 'Ο Κάντ άποκρούμεν τῇ φαψιλακῇ σύνθεση τῶν κατ' αἰσθηση ἀντιλήφεων ἢ έποπτειῶν. α) Οἱ Wahrnehmungen (κατ' αἰσθηση ἀντιλήφεως) δέν ἀποτελούν, σέ πρώτη σημασία, μόνες τους έμπειρία. Στήν κατ' αἰσθηση ἀντιλήφη δέν γύνεται ἀκόμα συνειδητή ή ἀναφορά στὸ ἀντικείμενο παρά μόνο στήν έμπειρική παράσταση. β) Οἱ Wahrnehmungen, σέ δεύτερη σημασία, πλησιάζουν τήν ξννοια τῆς έμπειρίας, γιατί ἀποτελούν γνωση τοῦ ἀντικείμενου πού στηρίζεται στήν ξνότητα τῶν Κατηγοριῶν (κυρίως στήν δεύτερη ἔκδοση τῆς Κριτικῆς). Στά "Προλεγόμενα σέ κάθε μελλοντική Μεταφυσική" (πρβλ. Kant, *Prölegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, hrsg. von K. Vorländer, Hamburg, 1960 (Phil. Bibl. Bd. 40, F. Meiner Verlag), ο Κάντ δρύζει τήν *Erfahrung*: ώς συνεχῆ σύνθεση τῶν κατ' αἰσθηση ἀντιλήφεων" ἢ (§ 22): "ἡ έμπειρία (*Erfahrung*) συνίσταται στή συνθετική σύνδεση τῶν φαινομένων (κατ' αἰσθηση ἀντιλήφεων) σέ μιά συνειδητή (ξνα ἐγώ), καθ' ὅσο ωτή (ἢ σύνδεση) είναι ἀναγκαῖα". Καὶ στή "Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου": "έμπειρία (*Erfahrung*) είναι δυνατή μόνο μέ τῇ παράσταση μιᾶς ἀναγκαῖας συνδέσεως τῶν κατ' αἰσθηση ἀντιλήφεων (Wahrnehmungen)". Καὶ δῆμας ὁ ίδιος είχε ἀρνηθή στήν έμπειρία τήν ἀναγκαιότητα. 'Εκεῖνο πού διδάσκει είναι μιά ἀναγκαῖα ξνωση τῶν ἀντικείμενων τῆς έμπειρίας (τῶν φαινομένων), πού μόνο μέ τῇ παράσταση μιᾶς ἀναγκαῖας συνθέσεως γύνονται ἀντικείμενα τῆς έμπειρίας. Αύτη είναι ή ἀρχή τῆς ἀντικείμενυκότητας. 'Η ἀναγκαῖα σύνθεση τῆς έμπειρίας δέν στηρίζεται στήν ίδια τήν έμπειρία παρά στή παράσταση τῆς πραγματικότητας ἀπό τήν καθαρά διάνοια. 'Επομένως ὁ Κάντ χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *Erfahrung* (έμπειρία) μέ δύσ σημασίες ἀν μή περισσότερες: α) *Erfahrung* = ἔπιστήμη καὶ β) έμπειρική συλλογή κατ' αἰσθηση δεδομένων (Cohen). Τό ίδιο καύ ὁ Holzney, ξνθα ἀνωτ.

3. Συνθετικές κρίσεις a priori.

Πᾶς ἐπειτυχάνεται ἢ
σύνθεση.

"Αλλά στίς συνθετικές ιρί-
σεις a priori λείπει αύτό τό
βοηθητικό μέσο δλότελα. "Οταν
πρόκειται νά βγῶ ἔξω ἀπό τήν ἐννοια Α
γιά νά γνωρίσω μιάν ἄλλη ἔννοια Β ώς συνδεδεμένη μαζί¹
της, ποιό είναι αύτό πάνω στό δποῖο θά στηριχτῶ καί μέ-
σω τοῦ δποῖου θά γίνη ἡ σύνθεση δυνατή, ἀφοῦ δέν ἔχω
τό πλεονέκτημα νά τό βρῶ ψάχνοντας μέσα στό πεδίο τῆς
ἔμπειρίας; "Ας πάρουμε τήν πρόταση: δ, τι συμβαίνει (κά-
θε γεγονός), ἔχει τήν αίτια του. Μέσα στήν ἔννοια τοῦ
"δ, τι συμβαίνει" νοῶ βέβαια κάτι τό ὑπάρχον, τοῦ δποῖου
προηγεῖται ἔνας ὠρισμένος χρόνος ολπ. καί ἀπ' αύτό εί-
ναι δυνατό νά συναχθοῦν ἀναλυτικές ιρίσεις.

"Αλλά ἡ ἔννοια αίτιας κεῖται ἐν τελῶς
ἐκ τός ἐκείνης τῆς ἐννοίας καί δηλώνει
κάτι διάφορο ἀπ' δ, τι συμβαίνει, ἀρα δέν ἔμπειρεχεται κα-
θόλου μέσα στήν παράσταση (τοῦ δ, τι συμβαίνει). Πῶς φτά-
νω λοιπόν στό σημεῖο νά πῶ κάτι δλότελα διάφορο ἀπ' δ, -
τι συμβαίνει καί νά διαγνώσω δτι ἡ ἔννοια τῆς αἰτίας
ἀνήκει σ' αύτό (τό δ, τι συμβαίνει) καί μάλιστα μέ άναγ-
καίστητα, ἐνῶ αύτή (ἡ αίτια) δέν ἔμπειρεχεται σ' αύτό²
(τό δ, τι συμβαίνει);

Ποιό είναι ἔδω τό "Αγνωστο
οὶ θεμελιώδεις ἀρχές τῆς
θεωρητικῆς γνώσεως.
X, πάνω στό δποῖο στηρίζεται ἢ
διάνοια, δταν νομίζη δτι ἐκτός
τῆς ἔννοιας τοῦ Α βρίσκεται ἔνα κατηγορούμενο Β ξένο πρός
αύτή (Α), μά πού τό θεωρεῖ ωστόσο δεμένο μέ αύτή (Α);
Ἐμπειρία δέν μπορεῖ βέβαια νά είναι, γιατί ἡ ἐν λόγῳ
θεμελιώδης ἀρχή (Grundsatz) προσθέτει τή δεύτερη
παράσταση στήν πρωτη δχι μόνο μέ μεγαλύτερη καθολικό-

τητα, άλλα και μέ τήν έκφραση τής άναγκαιότητας, έπομένως διλότελα a priori και μέσα από έννοιες καθαρές και μόνο έννοιες (aus blossen Begriffen). "Ε λοιπόν, δι διλος τελικός σκοπός τής a priori θεωρητικής μας γνώσεως βασίζεται πάνω σέ τέτοιες συνθετικές, δηλ. διευρύνουσες θεμελιώδεις άρχες· γιατί οι άναλυτικές άρχες μπορεῖ νά είναι σπουδαιότατες και άναγκαιες άλλα μόνο έφ' δσον πρόκειται νά δώσουν στίς έννοιες έκείνη τή σαφήνεια, πού άπαιτεῖται γιά μιά σίγουρη και έκτεταμένη σύνθεση· γιά μιά πραγματικά νέα πρόσκτηση (Erwerb)"¹.

'Η άνάγκη συνθετικῶν κρίσεων a priori.

"Αρα έδω κρύβεται ένα κάποιο μυστήριο πού μόνο ή έξηγησή του μπορεῖ νά έξασφαλίσῃ τήν πρόδοιο μέσα στό άπέραντο πεδίο τής καθαρής διανοητικής μας γνώσεως (Verstandeserkenntnis). Τοῦτο σημαίνει ότι πρέπει ν' άποκαλύψουμε σέ δλη της τήν καθολικότητα τήν άρχη τής δυνάτατης τῶν συνθετικῶν κρίσεων a priori, νά έννοήσουμε τούς δρους, πού καθιστοῦν δυνατό κάθε είδος άπό αύτές, και δλη αύτή τή γνώση (πού άποτελεῖ δικό της ξεχωριστό γένος). νά μήν τήν σκιαγραφήσουμε άπλως μ' ένα φευγαλέο περίγραμμα, άλλα νά τήν ένταξουμε δλοκληρωτικά και κατά τρόπο έπαρκη γιά· κάθε χρήση μέσα σ' ένα σύστημα πού έμπειρεχει (καθορίζει) τίς άρχικές πηγές, τίς διαιρέσεις, τήν έκταση και τά δριά της. Αύτά ως πρός τήν ίδιομορφία πού έχουν οι συνθετικές κρίσεις"

'Η σημασία τῶν συνθετικῶν κρίσεων a priori.

Οι κρίσεις αύτές καθιστοῦν αίσθητή τήν μεγάλη άνατροπή πού έπεφερε στή φιλοσοφική σκέψη δι Κάντη μέσα σ' αύτές άποτυπώνεται ή διδασκαλία γιά

1. Kr. d. r. Vernunft, ένθα άνωτ., Einl. nach Ausgabe B, σελ. 45 κ.έξ.

2. Kr. d. r. Vernunft, ένθα άνωτ., Einl. nach Ausgabe A, σελ. 47-48.

τήν έγκυρη κατασκευή τῆς πραγματικότητας ως φαινόμενο.

Γιατί τό δέργημα πού γεννᾶ τήν συνθετική ιρίση a priori είναι τό υπερβατικόν δέργημα, πού δραγανώνει τό χῶρο καί τό χρόνο κατά τίς κατηγορίες, δηλ. τό δέργημα πού δίνει στή φύση τούς θεμελιώδεις νόμους της.

Αύτό δά φανή ΐδιαίτερα στό οίκειο ιεφάλαιο τῆς Κριτικής, διόπου διατυπώνονται τά θεμελιώδη a priori άξιώματα τῆς Φυσικής.

‘Η κοπερνίκεια στροφή τῆς φυλοσοφίας.

‘Ο ΐδιος δέ Κάντ χαρακτηρί-

ζει τήν άνατροπή αύτή ως μιά

νέα κοπερνίκεια στροφή, πού τήν

θεωρεῖ άναγκαία ὑστερά ἀπό τήν ἀπότομη ἐπανάσταση πού ἐσημείωσαν στούς νεώτερους χρόνους τά Μαθηματικά καί τή Φυσική. “Αν δέ μεθοδολογική ἀλλαγή στούς κόλπους τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν ὑπῆρχε ἐπωφελέστατη σ' αὐτές, τότε πρέπει καί δι Φιλοσοφία νά δοκιμάσῃ νά τίς μιμηθῇ μέ μιά ἀνάλογη στροφή πρός ἕκείνη πού προκάλεσε στήν ‘Αστρονομία δέ Κοπέρνικος: “βλέποντας”, λέει δέ Κάντ, “δέ Κοπέρνικος δτι δέν κατέληγε σ' ἔξήγηση τῶν οὐρανίων κινήσεων μέ τό νά δέχεται τήν ἀποψή δτι ὅλο τό πλῆθος τῶν ἀστρων περιστρέφεται γύρω ἀπό τόν παρατηρητή, δοκίμασε νά δῆ, μήπως δά είχε μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἀν ὑπέθετε δτι ἔκεινος πού περιστρέφεται είναι δέ παρατηρητής καί δτι τά ἀστρα μένουν ἀκίνητα. Μπορεῖ λοιπόν νά ἐπιχειρήσῃ κανένας κάτι παρόμοιο στή Μεταφυσική ως πρός τήν ἐποπτεία τῶν ἀντικειμένων. “Αν δέ ἐποπτεία ἡταν ὑποχρεωμένη νά συμμορφώνεται πρός τή φύση τῶν ἀντικειμένων, τότε δέ βλέπω πῶς είναι δυνατό νά γνωρίζῃ κανένας a priori κάτι ἀπό αύτή: ἀντίθετα, διν τό ἀντικείμενο (ώς ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων) συμμορφώνεται πρός τή φύση τῆς ἐποπτικῆς μας δυνάμεως, τότε μοῦ είναι δυνατόν κάλλιστα νά φανταστῶ μιά τέτοια δυνατότητα” (B, XVII). Μέ ἄλλα λόγια: δέ Κάντ ζητᾶ ἀπό τή γνώση γενικά δχι νά προσανατολίζεται αύτή πρός τά ἀντικείμενα ὁλλά τά ἀντικείμενα πρός αύτή, γιατί αύτό ἔηγεται καλύτερα καί τή δυνατότητα τῶν συνθετικῶν ιρέσεων a priori.

Συνοπτικός πίνακας τῶν ιρίσεων στήν "Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου"

Γνωρίσματα

- 1) Απόλυτη ἀναγκαιότητα.
 - 2) Απόλυτη καθολικότητα στὸν ἐννοιολογικὸν χώρο.
- (B. D. Hume, An Inquiry concerning human Understanding, Section IV, 20).

α) Αναλυτικές ιρίσεις a priori

Παράδειγμα: 1) Όλα τὰ σώματα εἶναι έκτατα. 2) Όλα τὰ σώματα εἶναι μη έκτατα. Αν ὁ σχῆμα ἡ δεύτερη κοίτη, τότε ἔχουμε ἀντίστοι. Μὲ μᾶλλα λόγοι: στὴν ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου "σώματα" πρέπει νἄ συν-υοήται μέ ἀναγκαστικά τὴν ἔννοια τοῦ ἔκτατου. (Τὸ παρόντευγμα στὸ προλογόμενα: ὁ χρυσός εἶναι κύρινο μέταλλο ἀμφισβητεῖται).

Κοινή δραχή

Η κοινὴ δραχὴ πάνω στὴν δόσοια βασίζονται εἰναὶ ἡ ἡ δραχὴ τῆς ἀν-τιφάσεως (σὲ κανένα ὑποκείμενο δέν ἀποδίδεται ἔνα κατηγορόμενα ποὺ ν' ἀντιφέροι σ' αὐτό). Οἱ ἀναλυτικές ιρίσεις ἀσχετικές πάντα. Τὰ σώματα ποέτεν νἄ εἶναι ἔκτατα εἰναὶ ὑπάρχουν εἴτε δέν υπάρχουν γιὰ λίγο, πολὺ τὴν ἀνάλυση.

Γνωρίσματα

- 1) Καθολικότητα συγκριτική, σχετική, γνατὸν πάρχοντα καὶ σώματα διαφορικά (αὐτό).
- 2) Συνθετική μόνιμη μᾶλλα τυχαία.

β) Συνθετικές ιρίσεις
a posteriori ή θεμετωπές

(Μὲ αὐτές δέν δισχολεῖται ὁ κάντοι λονότι δέν διμοιρίζεται τῇ γνωτικῇ τοῦ ἀξία). Πλαράδειγμα: "Όλα τὰ σώματα ἔχουν βέρος (ἢ βαρύτητα δέν ἐμπεριλαμβεῖται στὴν ἔννοια τοῦ σώματος, γιατὶ εἶναι συνθετικό γνώρισμα, δηλ. ἀντλεῖται ἀπό τὴν ἐμπειρία καὶ διευρύνει τὴ γνώση πά σ' πρός τὸ ὑποκείμενο τῆς κρίσεως).

Κοινή δραχή

Κοινὴ δραχὴ ἡ ἐποπτεία.

Ιγνωρισμάτα

γ) Συνθετικές αρίστες a priori

- 1) Απόλυτη καθολικότητα.
 2) Απόλυτη Διαγνωστική στράχο τῆς δυνατής έμπειρούς.

Ο κάντη ασύχλετα κυρώνει με αύτές, γιατί σ' αύτές βασίζονται a priori οι θεμελιώδεις νόμοι τῆς φύσεως κατ' τής πραγματικότητας ως φαντομένου. Σκοπός του είναι να φέρει σε φῶς το βαθύτερο λόγο τῆς συνθέσεως των. Τόκιο στο πρόβλημα τῆς Κριτικής ξέγεινται σε τούτο: πώς είναι δυνατές οι αρίστες αύτές.

Κοινή διφορή

"Η γενική άρχη καιού διεκπελτεί τις αρίστες αυτές διαφανή άρχητερα διπλανή άρχητερα διπλανή σκεταλ στή πρωταρχική συνεύδηση, και διπλανή διαφανής συνεύδηση, και διπλανή συναρμάτευση "προερβατική συναντώληψη".

Σημ.: Τόπος πρότυπο ζήλων αύτῶν τῶν κρύσεων είναι η κατηγορική κρύση κατ' αὐτές είναι ο λόγος που διατυπώθησαν ποικίλες μνημονίσεις κατά της διεκρίσεως αὐτής με και δέν περιέχει σύλλα επίδι κρύσεων, οπως λ.χ. τής διαγεντικές ή τής διαθετικές. Κατά τόν Riehl (Der philosophische Kritizismus, Bd. I, Leipzig 1924, σελ. 414) δέν διαλεμέται κατ' διαγεντικές και διαθετικές προτάσεις να είναι πότε διαλυτικές και πότε συνθετικές: ή βασική μορφή δύλων τῶν κρύσεων πρέπει νά είναι η κατηγορική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΙΣΧΥΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

1. Οι συνθετικές κρίσεις στις θεωρητικές έπιστημες.

Η συνθετικότητα τῶν μαθηματικῶν κρίσεων.

Βασική θέση τοῦ Κάντ αποτελεῖ ἡ ἀποψη ὅτι "σέ · δλες τίς θεωρητικές έπιστημες τοῦ λόγου ἐμπεριέχονται συνθετικές κρίσεις a priori ὡς ἀρχές (als Prinzipien)"¹

Οι Μαθηματικές κρίσεις είναι στό σύνολό τους συνθετικές. Η πρόταση αὐτή φαίνεται νά ἔχη ὡς τώρα Εεφύγει ἀπό τὴν παρατηρηση τῶν ἀναλυτῶν τοῦ ἀνθρώπινου λόγου καὶ μάλιστα ν' ἀντιτίθεται ἀκριβῶς στίς εἰκασίες των, μιολονθτι είναι ἀδιαμφισβήτητα βέβαιη καὶ σημαντική στίς συνέπειές της. Ἐπειδή δηλ. βρῆκαν ὅτι δλοι οἱ συλλογισμοί τῶν Μαθηματικῶν χωροῦν σύμφωνα μέ τὴν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως (πρᾶγμα πού ἀπαιτεῖ ἡ φύση ιάθε ἀποδεικτικῆς βεβαιότητάς)², ἔτσι ἐπείσθηκαν ὅτι καὶ οἱ θεμελιώδεις ἀρχές (Grundsätze) ἐπρεπε νά γνωρίζονται σύμφωνα μέ τὴν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως: αὐτοῦ ὅμως ἐπεσαν σέ πλάνη· γιατί μιά συνθετική πρόταση μπορεῖ πράγματι νά γνωσθῇ σύμφωνα μέ τὴν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως, ἀλλά μονάχα ἔτσι, ὅταν δηλ. προϋποθέση³ κανένας μιάν ἄλλη συνθετική πρόταση, ἀπ'δπου μπορεῖ αὐτή νά ἔξαχθῃ, καὶ ποτέ αὐτή καθ' ἐαυτήν.

Πρῶτα - πρῶτα πρέπει νά παρατηρήσῃ κανένας, ὅτι οἱ αύθεντικές μαθηματικές προτάσεις είναι πάντα a priori

1. "Ἄρα δέν πρόκενται γιατί ἀπλές προτάσεις, ἀλλά θεμελιώδεις ἀρχές ἢ ἀξιώματα.

2. Μαθηματικές κρίσεις δέν ταυτίζονται μέ τές κρίσεις τῶν θεωρημάτων. Αύτές χωροῦν σύμφωνα μέ τὴν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως.

3. Οἱ προϋποτιθέμενες αὐτές προτάσεις είναι τά ἀξιώματα.

καὶ δχι ἐμπειρικές, γιατί συνεπάγονται ἀναγκαιότητα, πού δέν μπορεῖ κανένας νά τὴν ἀντλήσῃ ἀπό τὴν ἐμπειρία. Θέλει κανένας νά μήν τό παραδεχτῇ, καλά. Τότε περιορίζω καὶ ἔγώ τὴν πρότασή μου στά καθαρά Μαθηματικά, πού καὶ μόνο ή ἔννοιά τους συνεπάγεται δτι δέν ἐμπειρέχουν ἐμπειρική ἀλλά μόνο καθαρή γνώση a priori.

Συνθετικότητα τῶν χρέσεων καὶ στήν Ἀριθμητική.

Βέβαια θά μποροῦσε κανένας στήν ἀρχή νά σκεφθῇ, δτι ή πρόταση¹ $7 + 5 = 12$ εἶναι μόνο μιά ἀναλυτική πρόταση, πού προκύπτει ἀπό τὴν ἔννοια ἐνδές ἀθροίσματος τοῦ πέντε καὶ τοῦ ἑφτά σύμφωνα μέ τὴν ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως. Ἀλλά, ἀν τό καλοπροσέξῃ κανένας, θά βρῇ δτι ή ἔννοια τοῦ ἀθροίσματος 7 καὶ 5 δέν περιέχει τίποτε ἄλλο παρά μόνο τή συνένωση δύο ἀριθμῶν σέ ένα καὶ μόνο, χωρὶς καθόλου νά γίνεται σκέψη (νοῆται), ποιός εἶναι αὐτός δ ἔνας ἀριθμός πού συμπεριλαμβάνει καὶ τούς δυο. Ὁ ἀριθμός δώδεκα δέν νοεῖται καθόλου, ἐπειδή ἔγώ ἀπλῶς νοῶ τή συνένωση τοῦ ἑφτά καὶ τοῦ πέντε, γιατί δσο κι ἀν ἀναλύσω τὴν ἔννοιά μου ἐνδές τέτοιουδυνατοῦ ἀθροίσματος δέν θά συναντήσω μέσα σ' αύτό τό δώδεκα. Πρέπει κανένας νά χωρήσῃ πέρα ἀπό αύτές τίς ἔννοιες, καλώντας σέ βοήθεια τήν ἐποπτεία (Anschaung) πού ἀνταποκρίνεται σέ μιά ἀπ' αύτές, π.χ. τά πέντε δάχτυλά του ή (δπως δ Segner στήν Ἀριθμητική του) πέντε σημεῖα (στιγμές) κι ἔτσι νά προσθέση μιά πρός μιά τίς μονάδες πού μοῦ εἶναι δοσμένες στήν ἐποπτεία στήν ἔννοια τῶν ἑφτά.

Ἐποπτεία καὶ χρήση

Γιατί παίρνω πρῶτα τόν ἀριθμό 7 καὶ βοηθούμενος γιά τὴν ἔννοια τοῦ 5 ἀπό τά δάχτυλα τοῦ χεριοῦ μου μέ τὴν

1. Ούσιαστικά δέν πρόκειται γιά ἀξένωμα ἐδῶ: μᾶλλον γιά τό ἀξένωμα, πού πρέπει νά προϋποτέθεται (H. Cohen, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 16).

έποπτεία, προσθέτω τώρα μέ τήν έποπτική μου είκονα τίς μονάδες, πού είχα πάρει πρώτα μαζύ, γιά νά φτιάξω τόν άριθμό 5, μία πρός μία στόν άριθμό έφτά κι ετσι βλέπω νά ξεπηδά τό δώδεκα. "Οτι τό 5 θά έπρεπε νά προστεθῇ στό 7, αύτό βέβαια τό έσκεψηκα στήν ξννοια τοῦ άθροίσματος = 7 + 5, ἀλλ' όχι ὅτι τό άθροισμα αύτό θά ήταν ίσο μέ τόν άριθμό 12. "Αρα ή άριθμητική πρόταση είναι πάντα συνθετική" αύτό θά τό ξννοήση κανένας πιό καθαρά, ἄμα πάρη ως παράδειγμα μεγαλύτερους άριθμούς, γιατί τότε είναι πρόδηλο, ὅτι, ὅπως κι ἀν στριφογυρίσουμε τίς ξννοίες μας, δέν θά μπορέσουμε ποτέ χωρίς τή βοήθεια τῆς έποπτείας νά βρούμε τό άθροισμα μέ μόνη τήν άνάλυση τῶν ξννοιῶν μας.

Συνθετικές κρίσεις καί καθαρή Γεωμετρία.

Κατά τόν ίδιον λόγο δέν είναι άναλυτική καί δποιαδήποτε θεμελιώδης άρχή τῆς κα-

θαρής Γεωμετρίας. "Οτι ή εύθεῖα γραμμή είναι ή πιό σύντομη μεταξύ δύο σημείων, αύτό είναι μιά συνθετική πρόταση. Γιατί ή ξννοια τοῦ εύθεος δέν περιέχει καθόλου μέγεθος, παρά μόνο ποιότητα. "Αρα ή ξννοια τοῦ πιό σύντομου άποτελεῖ πέρα ως πέρα προσθήκη καί δέν μπορεῖ ν' άντληθῇ μέ καμμιάν άνάλυση άπό τήν ξννοια τῆς εύθείας γραμμῆς. 'Εδῶ πρόπει λοιπόν νά καταφύγη κανένας στή βοήθεια τῆς έποπτείας, πού μόνη καθιστᾶ τή σύνθεση δυνατή.

"Ενας μικρός άριθμός ἀπό θεμελιώδεις άρχες πού προϋποθέτουν οι γεωμέτρες είναι πραγματικά άναλυτικές καί βασίζονται στήν άρχή τῆς άντιφάσεως^{*} ἀλλά ως ταυτολογικές προτάσεις χρησιμεύουν μόνο γιά τήν άλυσίδα τῆς μεθόδου καί όχι ως άρχες (Prinzipien), π.χ. $\alpha = \alpha$, τό δλον είναι ίσο μέ τόν έαυτό του, ή $(\alpha + \beta) > \alpha$, δηλ.τό δλο είναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος του. Καί δημας αύτά τά ίδια, μολονότι έχουν ψιλή ξννοιολογική ίσχύ, γίνονται

στά Μαθηματικά δεκτά μόνο για τό λόγο ότι μπορούν νά γίνουν έποπτική παράσταση.

“Ο, τι έδω μᾶς κάνει νά πιστεύουμε, ότι τάχα τό κατηγόρημα τέτοιων άποδεικτικῶν κρίσεων έμπεριέχεται μέσα στίς ξννοιές μας καί ότι δῆθεν ἢ πρόταση είναι ἀναλυτική, αύτό είναι ἢ ἀμφισημία τῆς ἐκφράσεως. Όφειλούμε δηλ. σέ μιά δεδομένη ξννοια νά προσθέσουμε μέ τή σκέψη ξνά κατηγόρημα καί αύτή ἢ ἀναγκαιότητα ξνυπάρχει ήδη στίς ξννοιες. Άλλα τό θέμα είναι δχι, τέ δφεί λοιμε (sollen) ἢ τί δέ ον νά προσθέσουμε μέ τή σκέψη στή δεδομένη ξννοια, ἀλλά τί νοούμε ἐμεῖς πραγματικά μέσα σ' αύτή, ἔστω καί ἀμυδρά, καί τότε γίνεται φανερό, ότι τό κατηγόρημα προσκολλάται βέβαια ώς ἀναγκαιό στίς ξννοιες ἐκεῖνες, ἀλλ' δχι καί ώς νοούμενο μέσα στήν ίδια ξννοια, παρά μόνο μέ τή βοήθεια τῆς μιᾶς έποπτειας, πού πρέπει νά προστεθή στήν ξννοια.

Οι συνθετικές κρίσεις
τῆς Φυσικής.

‘Η ἐπιστήμη τῆς Φύσεως
(ἡ Φυσική) έμπεριέχει συνθετικές κρίσεις a priori ώς ἀρχές.

Θέλω νά φέρω μερικές μονάχα προτάσεις ώς παράδειγμα: ότι σέ δλες τίς μεταβολές τοῦ σωματικοῦ κόσμου ἢ ποσότητα τῆς ὅλης παραμένει ἀμετάβλητη ἢ ότι σέ κάθε μετάδοση κινήσεως, ἐνέργεια καί ἀντενέργεια πρέπει πάντα νά είναι ίσες μεταξύ των.

Καί στίς δύο προτάσεις είναι φανερή δχι μόνο ἢ ἀναγκαιότητα, καί κατά συνέπεια ἢ a priori προέλευσή των, ἀλλά καί τό ότι είναι συνθετικές κρίσεις. Γιατί στήν ξννοια τῆς ὅλης δέν νοῶ τήν χρονική μονιμότητα (Beharrlichkeit) παρά μόνο τήν παρουσία τῆς μέσα στό χώρο πού ἀποτελεῖ τό πλήρωμά του. ‘Αρα ἢ πρόταση δέν είναι ἀναλυτική ἀλλά συνθετική καί δημιως νοεῖται a priori τό

ίδιο συμβαίνει καὶ μέ τίς ἄλλες προτάσεις τοῦ καθαροῦ μέρους τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Συνθετικές κρίσεις καὶ
Μεταφυσική.

Στὴ Μεταφυσική, δόσο καὶ ἄν τῇ θεωρῇ κανένας μόνο μιά ὑπὸ δοκιμήν, ἀλλ'

ὅμως ἀπαραίτητη ἀπό τῇ φύσῃ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου ἐπιστήμη, πρέπει δεῖν τολογικά νά ἔμπεριέχει ωνταὶ συνθετικές γνώσεις a priori, καὶ γι αὐτό ἔργο της δέν εἶναι ν' ἀποσυνθέτη ἀπλᾶ ἔννοιες πραγμάτων πού σχηματίζουμε a priori καὶ ἔτσι νά τίς διασαφή ἀναλυτικά, ἀλλά θέλουμε νά διευρύνουμε τῇ γνώση μας a priori πρός τοῦτο πρέπει νά χρησιμοποιούμε τέτοιες θεμελιώδεις ἀρχές, πού προσθέτουν κάτι πέρα ἀπό τῇ δεδομένη ἔννοια, πού δέν ἔμπεριεχόταν μέσα της, καὶ νά χωρίσουμε μάλιστα μέ συνθετικές κρίσεις a priori τόσο πέρα, ὅστε καὶ ἡ ίδια ἡ ἔμπειρία νά μή μπορῇ νά μᾶς ἀκολουθῇ, π.χ. στήν πρόταση: διό κόσμος πρέπει νά ἔχῃ χρονική ἀρχή αλπ. "Ετσι ἡ Μεταφυσική ἀποτελεῖται τουλάχιστο σύμφωνα μέ τόν σκοπό της ἀπό καθαρές συνθετικές κρίσεις a priori.¹

2. Η κριτική τοῦ Franz Brentano στίς καντιανές συνθετικές κρίσεις a priori.

'Η ἀπόρριψη τῆς Καντιανῆς Κριτικῆς ἀπό τὸν Brentano.

'Η ἀμείλικτη κριτική τοῦ Brentano² ἐντάσσεται στήν δλη κριτική τῶν ἀποδείξεων περὶ ὑπάρχειας Θεοῦ. 'Επειδή

ἀκριβῶς διάκαντ ἀνήκει σ' ἕκείνους πού ὑπέβαλαν σὲ πολὺ αὐτηρός κριτικό ἔλεγχο τίς ἀποδείξεις αὐτές τῆς καθα-

1. Kr. d. r. Ver., Einl. n. Ausg. B, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 48 κ. ἐξ. (B 14,4 κ. ἐξ.).

2. F. Brentano, Vom Dasein Gottes. Leipzig 1929, σελ. 89 κ. ἐξ.

ρά θεωρητικής θεολογίας, δ Brentano πιστεύει ότι μπορεῖ νά τίς αλονίση, αμα μπορέση καί άνατρέψη τό θεμέλιο τής Κριτικής τοῦ καθαροῦ λόγου, τή διάκριση σέ άναλυτικές καί συνθετικές αρίσεις a priori.

Ο Brentano θεωρεῖ τήν δλη φιλοσοφία τοῦ Κάντ ώς άπαραδεχτη έκ θεμελίων. Γιατί δν δέν άληθεύη ή κεντρική πρόταση τοῦ Κάντ, ότι δηλ. ή γνώση είναι μόνο δυνατή μέ τίς συνθετικές αρίσεις a priori, τότε καταρρέει τό δλον οίκοδόμημα τής αριτικής φιλοσοφίας.

Μέ άξιωματικό τόνο άποφαίνεται δ Brentano ότι δέν υπάρχουν σέ δλη τή περιοχή άνθρωπινης γνώσεως συνθετικές αρίσεις a priori. Κανείς δέν βρήκε ούτε μία καί δν δ Κάντ τό πίστευε ότι βρήκε, αύτό συνέβη μόνο γιατί δέν μπορούσε νά συλλάβῃ καθαρά τήν ξννοια τής "γνώσεως" καί τής συνθετικότητας.

Καί πρώτα - πρώτα τή γνώση. Κατά τόν Brentano στήν γνώση δέν άνήκει μονάχα άληθεια, άλλα καί έναργεια. Αύτό φαίνεται νά διέφυγε άπό τόν Κάντ. Ο Brentano ξεχωρίζει τέ σσερα σημεῖα στά δποτα άσκει αριτική:

Οί συνθετικές αρίσεις καύ ή έναργεια.

α) Ποιό είναι τό νόμα τοῦ έρωτήματος: πῶς είναι συνθετικές αρίσεις a priori δυνατές;

Μήπως δν έξιχνιάση - άπό τή φύση λ.χ. τής ψυχής - πῶς έμεῖς οί δινθρωποι άποκτήσαμε αύτό τό πνευματικό έφόδιο; Αύτό δέν μπορεῖ νά είναι τό νόημα, ίσχυρίζεται δ Brentano, γιατί τότε θάπρεπε νά τεθῇ τό έδιο έρωτημα καί γιά τίς άναλυτικές αρίσεις καί γενικά γιά δλες τίς αρίσεις. Άλλα καί τό ένα καί τό άλλο θά ήσαν άλυτα καί στραβά. Τό νόημα τοῦ έρωτήματος είναι μᾶλλον, διατυπωμένο μέ σαφήνεια, πῶς είναι δυνατόν νά έκφέρουμε έξ άπαρχής μερικές συνθετικές αρίσεις μέ πλήρη βεβαιότητα, ένω αύτές δέν άπορρέουν άπό άμεση θε-

ώρηση; καὶ πᾶς συμβαίνει ν' ἀποδεικνύονται οἱ προκαταλήψεις αὐτές ὡς ἀληθινές, ἐνῷ θά νόμιζε κανένας, δτι ἡ ἔμπειρία θά τίς δ.έψευδε ἀργά ή γρήγορα; Πᾶς μποροῦμε νά γνωρίζουμε ἐκ τῶν προτέρων δτι τό κατηγόρημα εἶναι πάντα μέ τό ὑποκείμενο δεμένο καὶ δτι ἡ κρίση, πού τό ἀποδίδει καθολικά στό ὑποκείμενο, εἶναι ὁρθή;

‘Ασφαλῶς δέν μποροῦμε νά τό γνωρίζουμε, ίσχυρίζεται δ Κάντ, καὶ διμας ἐκφέρουμε κρίση μέ πλήρη βεβαιότητα. Αύτό εἶναι τό ἀξιοθαύμαστο. Ίσχύουν γι αύτό ν a priori, ἀλλά δέν ἀποκρύπτει, δτι δέν εἶναι a priori ἐ ν α ρ γ ε ū s. (Καὶ ἐφ' ὅσον ή ἐνάργεια συμπίπτει κατά Brentano μέ τήν ἀληθεία, ἀρα δέν εἶναι καὶ ἀληθεῖς!).

Πράγματα καὶ ἔννοιες:
Κριτική τῆς Κοκερνίκειας
στροφῆς.

β) Τό δεύτερο σημεῖο πόύ μᾶς δίνει νά καταλάβουμε δτι δ Κάντ δέν μποροῦσε νά καθορίση τήν ἀληθινή ἔννοια τής γνώσεως, εἶναι ή ἀπάντησή του στό παραπάνω ἐρώτημα: τά πράγματα προσανατολίζονται πρός τίς ὑπάρχουσες μέσα μας ἔννοιες. ‘Η ἀπάντηση αύτή εἶναι δλότελα ἀνεπαρκής, γιατί, ἀν αύτό συμβαίνῃ, ἔστω καὶ ἀν ή κρίση μας εἶναι ἔξασφαλισμένη ἀπό πλάνη, ώστόσο τό ἐρώτημα ἔξακολουθεῖ νά μένη ἄλυτο, δηλ. ἀπό ποῦ μποροῦμε νά γνωρίζουμε, δτι δέν πέφτουμε σέ πλάνη - γιατί ἀκριβῶς μᾶς λείπει ή ἐνάργεια, προδηλότητα (Evidenz).

γ) Τό τρίτο σημεῖο εἶναι, δτι δ Κάντ θεωρεῖ ἀναγ - καῖο νά ἔξετάση, ἀν ή νέα αύτή κατηγορία γνώσεως ἔχη ὅρια τής ίσχύος της καὶ ποιά. “Αρα τούς λείπει ή ἐγγύηση γιά τήν ἀληθειά τους.

δ) Τό τέταρτο σημεῖο: ή ἀπάντησή του σ' αύτό τό ἐρώτημα. Ούσιαστικά διδάσκει ἔναν τέτοιο περιορισμό (ὅρια). “Αρα τούς λείπει πράγματι ή καθαυτό ἀλήθεια.

‘Απ’ αύτά συμπεραίνει δός Brentano δτι οι συνθετικές κρίσεις (Urteile) δέν είναι στή πραγματικότητα τίποτε άλλο παρά συνθετικές προκαταλήψεις (Vorurteile) καί για αύτό άκριβώς ίσχυρίζεται δός Κάντ δτι πρέπει τά φαινόμενα νά προσανατολίζονται πρός αύτές.

‘Η λανθασμένη κατά τόν Brentano άντεληψη τού Κάντ για τήν έννοια τού συνθετικού καί ἀναλυτικοῦ.

‘Εν τούτοις, δτι δός Κάντ μᾶς προσφέρει κάτω ἀπό τόν τίτλο μιᾶς συνθετικῆς γνώσεως a priori δέν είναι πάντα μόνο τυφλή προκατάληψη. ‘Ανάμεσά τους βρίσκονται καί ἀλήθειες πρόδηλες (evidente Urteile), πού μᾶς φαίνονται δλοφάνερες ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία. ‘Άλλα ἀπό αύτές καμμιά δέν είναι συνθετική κρίση a priori. Τούς λείπει δηλ. μιά ἀλλη ιδιότητα: δέν είναι πραγματικά συνθετικές, ἀλλά μᾶλλον ἀναλυτικές κρίσεις a priori.

‘Οπως δηλ. δός Κάντ είχε λανθασμένη άντεληψη γιά τήν “γνώση”, ἔτσι δέν συλλαμβάνει σωστά· καί τήν έννοια τού συνθετικού καί ἀναλυτικού. Προπαντός πρέπει νά τού ἀντιτείνη κανένας, δτι κατά τόν προσδιορισμό τῆς έννοίας τού “ἀναλυτικοῦ” λαμβάνει ύπ’ ὅψη του μόνο τίς κατηγορικές προτάσεις (ὅπως είναι γνωστό μιλάει γιά ένα κατηγορούμενο, πού πρέπει νά ἐμπεριέχεται μέσα στό ύποκείμενο, ἀλλά ύποκείμενο καί κατηγορούμενο ἔχει μόνο ἡ κατηγορία καὶ πρόταση), ἔνω καί οι ύποθετικές, οι διαζευκτικές καί οι ύπαρκτικές προτάσεις είναι πολλές φορές ἀφ’ ἕαυτῶν φανερές ώς ἀναλυτικές ἀλήθειες ἡ ἔχουν τήν ένάργεια τῆς ἀναλυτικῆς ἀλήθειας (μιά ἀρνητική ύπαρκτική κρίση είναι: ένας τετράγωνος κύκλος δέν ύπάρχει). ‘Ο Κάντ παρέβλεψεν ἀκόμα, δτι ἡ πρόταση “A είναι A” δέν είναι ἡ ἔκφραση

καταφατικής αρίσεως έξ υπαρχής αφ' ἔαυτής φανερή, μολονότι τό υποκείμενο περιέχει τό κατηγορούμενό της.

Πᾶς ὁ Brentano προσδιο-

ρέζει τές ἀναλυτικές
αρίσεις.

‘Ο ἐπιτυχής προσδιορισμός
τῶν ἀναλυτικῶν αρίσεων θά την:
ταν: ἀναλυτική εἶναι μιά αρί-
ση, πού εἶναι καταφα-

νής ἐκ τῶν δρων της (*ex terminis evident*). Τοῦτο ση-
μαίνει ὅτι Brentano ὡς αριτήριο τῆς ἀναλυτικῆς αρίσε-
ως θεωρεῖ πάλι τὴν ἐνάργεια (*Evidenz*)¹. Σ' αὐτό τό ση-
μεῖο ἀκολουθεῖ δ Brentano τὸν Hume πού δρίζει τές ἀ-
ναλυτικές ὡς προτάσεις αφ' ἔαυτῶν φανερές. Οἱ δεύτερες
δέν εἶναι ἀφ' ἔαυτῶν φανερές, γιατί τό ἀντίθετο τοῦ δε-
διμένου εἶναι πάντα δυνατό. Πρόκειται πάντα γιά ἀρνη-
τικές, ἀποδεικτικές αρίσεις καὶ μάλιστα γιά τέτοιες,
πού ἀποκρούουν μιά σύνθεση ἀπό ἀντιφάσικον τα ἢ
ἀντιμαχόμενα γνώρισματα.

Γνώση καύ παράσταση.

Τό λάθος αύτό, συνεχίζει

δ Brentano, ἐνέχει τόν κίν-
δυνο νά παραγωρίσῃ κανένας τόν ἀναλυτικό χαρακτήρα πολ-
λῶν αρίσεων καί κατά συνέπεια νά υποτιμήσῃ τή σημασία
μιᾶς δλόκληρης τάξεως. Αύτό συμβαίνει χωρίς ἀμφιβολία
καί στόν Κάντ, ὅταν λέγη ὅτι ἡ γνώση μας δέν διευρύ-
νεται μέ τές ἀναλυτικές αρίσεις. ‘Ασφαλῶς δέν διευρύ-
νεται, ἀφοῦ μηδέν + ἔνα εἶναι αύτονδητο ὅτι εἶναι πε-
ρισσότερο καί ἀπό μηδέν. ’Ο ἴσχυρισμός του μάλιστα εί-
ναι ἀντιφατικός καί ἐξηγεῖται μόνο μέ τό ὅτι συγ-
χέει τή διεύρυνση τής γνώσεώς μας μέ τή διεύρυνση τῶν παραστάσεών μας.

1. Γιά τήν ἔννοια τῆς ἐνάργειας στό Brentano πρβλ. Ἀναστασίου Γιαν-
ναρᾶ, Μαθήματα Εἰσαγωγῆς στή Φιλοσοφία καύ Φιλοσοφίας τῆς Φύσεως,
’Αθῆναι 1976, σελ. 37 κ.ἔξ.

"Οποιος έχει τήν παράσταση τοῦ Α χωρίς νά ξέρη ἂν αύτό ὑπάρχη ή δχι, δέν έχει καμμιά γνώση, γιατί δέν έχει σχηματίσει κρίση· ἐν τούτοις έχει ἀποκτήσει μιά γνώση, μόλις τό ξέρει (δτι ὑπάρχει ή δχι τό Α), χωρίς καί γι' αύτό νά χρειάζεται νά ξή περισσότερο ἀπό τό Α ώς ἀντικείμενο τῆς παραστάσεώς του.

'Η διασάφηση διευρύνει πολλές φορές τή γνώση κατά τὸν Brentano.

Παράξενο φαίνεται ἀκόμα καὶ τό δτι δ Κάντ θεωρεῖ σωστό ν' ἀντιπαραβάλλη διασάφηση (Erläuterung) καὶ διεύρυνση (Erweiterung). Μήπως δέν εἶναι καὶ η διασάφηση κάτι πού διευρύνει τή γνώση μας; 'Αλλοιῶς πᾶς θά ἔγινονταν οἱ δρισμοὶ ἀντικείμενο ξρευνας καὶ διδασκαλίας;

Καὶ πᾶς θά συνέβαινε τόσο συχνά ν' ἀστοχῇ κανένας κατά τό δρίζειν; Τότε καὶ η ψυχογνωσία πού ἔγκειται στή διασάφηση τῆς ἐσωτερικῆς μας αἰσθήσεως δέν διευρύνει καθόλου τή γνώση; Καὶ οἱ ἀναλύσεις τοῦ ήχου τοῦ Helmholtz δέν ἀποτελοῦν ἀνακάλυψη νέων ἀληθειῶν; Μήπως καὶ η ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως "κανένα Α δέν εἶναι δχι Α", μιά τόσο ἀπλή πρόταση, δέν ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο τῆς γνώσεώς μας; "Αν τήν ἀγνοήσουμε, τότε φτωχαίνουμε σέ γνώση. "Αρα τήν πλούτιζει, τήν διευρύνει.

Στό σημεῖο αύτό δ Brentano ἐλέγχει τόν Κάντ δτι κατέχεται ἀπό τήν τάση νά σμικρύνη τό πεδίο τῶν ἀναλυτικῶν κρίσεων· δπου πάντα προκύπτει κάτι σημαντικό, ἐκεῖ δέν εἶναι κατ' αύτόν (τόν Κάντ) η κρίση ἀναλυτική. Πάνω σέ ἀναλυτικές κρίσεις δέν μποροῦμε τάχα νά οἴκοδομήσουμε ἐπιστήμη;

"Ετσι δ Κάντ ἀρνεῖται ούσιαστικά τόν ἀναλυτικό χαρακτῆρα τῶν Μαθηματικῶν, πού ἀκόμα καὶ δ Hume τόν ἀφησε ἀνέπαφο. Οὕτε η πρόταση $1+1=2$ δέν εἶναι ἀφ'

έκαυτής φανερή. Παράξενο είναι μόνο ότι τη λογική τή δέχεται ώς πέρα γιά πέρα άναλυτική. 'Εδώ σύγουρα θά λησμόνησε, ότι άναλυτικές κρίσεις δέν συντελοῦν στή διεύρυνση τής γνώσεως.

Κριτική τοῦ παραδείγματος τοῦ Κάντ $7 + 5 = 12$

Συνεχίζοντας τήν κριτική του δ Brentano έλέγχει τό παράδειγμα τοῦ Κάντ: $7 + 5 = 12$

ώς πρός τόν συνθετικό χαρακτήρα του. 'Η άναγκαιότητα τής έποπτείας δέν είναι γιά τόν Brentano πειστική. Καὶ ναὶ μέν κάθε άναλυτική κρίση προϋποθέτει έποπτεῖες, ἀλλ' δπου προέρχονται οἱ άναλυτικές ἔννοιες, ἀλλά δ Κάντ δέν μιλάει γιά βοήθεια τής έποπτείας στήν ἔννοιολογική γνώση. "Ισια - Ισια ἡ ιδιοτυπία τής έποπτείας φαίνεται νά ἔγκειται κατά τόν Κάντ στήν άντιθετη πρός τήν γενική ἔννοια. 'Αλλ' αύτό δέν τό δέχεται δ Brentano. Κατ' αύτόν ἡ ιδιομορφία τής έποπτείας ἔγκειται στό ότι άτομικεύει ἢ τέλος πάντων είδικεύει κάτι. 'Αλλ' αύτοῦ τοῦ είδους τήν έποπτεία δέν τή χρειάζεται ώς βοηθό δ μαθηματικός, δταν ἡ ἀποδεικτέα πρόταση είναι γενική.

"Ετσι λ.χ. κατά τήν ἀπόδειξη τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος δέν χρησιμοποιεῖ τήν ίσοτητα τῶν πλευρῶν τοῦ δρατοῦ τριγώνου, πού είναι γραμμένο στόν πίνακα. 'Αλλοιως ἡ ἀπόδειξη δέν θά ισχυε ἔξω ἀπό τήν στενή αύτή σφαῖρα.

'Ενώ γιά τόν Φυσικό πρέπει νά υπάρχουν τά ἐμπειρικά δεδομένα Ή καὶ Ο, γιά νά ἀποτελεσθῇ τό στοιχεῖο νερό, γιά τόν Μαθηματικό δρυκοῦν οἱ φανταστικές εἰκόνες. 'Ο Μαθηματικός ἀρα σχηματίζει τήν κρίση του ἀπό ἔννοιες μέποπτικό χαρακτήρα καὶ παρ' ὅλα αύτά οἱ θεμελιώδεις γνώσεις του είναι πάντα άναλυτικές, άναλυτι-

Οι προτάσεις της 'Αριθμητικῆς εἶναι κατά τὸν Brentano ἀναλυτικές.

· Εξετάζοντας βαθύτερα τά
παραδείγματα του Κάντ ο Brentano
χρέωνται: Ένας δομής τόνη ποσότητας

$5 + 7 = 12$. Κατά τόν Brentano ή

πρόταση αυτή είναι άναλυτική, γιατί στηρίζεται στήν Δ -
 χή της άντιφάσεως. Ἡ πρόταση λ.χ. $2 + 1 = 3$ είναι άνα-
 λυτική, γιατί $A = A$ ($1 + 1$) + 1 = $1 + 1 + 1$. Ἐτσι καί πρό-
 ταση $5 + 7 = 12$ μπορεῖ ν' άναλυθῇ σε $5 + 5 + 2 = 10 + 2$,

"Αν σκεψθώ τήν έννοια αύτης της άναλύσεως (Zerlegung) κάθαιτή, τότε μπορῶ να νοήσω άμεσως άναλυτικά, ποιό θά είναι τό διποτέλεσμα. "Αν δχι καθαιτή άλλα μόνο ως αίτημα, τότε δέν μπορῶ άμεσως. Τό αίτημα αύτό πραγματοποιεῖται σέ ώρισμένες περιπτώσεις γρήγορα σέ μερικές περιπτώσεις άργότερα: στό $5 + 20$ γρήγορα· είναι φανερό ότι στό $5 + 7 = 12$ άργότερα, κι αύτό είναι πού θά παρέσυρε τόν Κάντ κατά τόν Brentano.

Καὶ οἱ προτάσεις τῆς
Γεωμετρίας εἶναι ἀ-
ναλυτικές κατά τὸν
Brentano.

Αναλυτικές είναι έπισης
γιά τόν Brentano καὶ οἱ γεω-
μετρικές γνώσεις. Τά δειώματα
τῶν Επικυρωτῶν δένονται μόνο

άληθινές a priori γνώσεις (ένοράσεις) (Einsichten), άλλα καὶ γνήσιες περιπτώσεις του νόμου τῆς αντιφάσεως.

Βέβαια ή πρόταση πού χρησιμοποιεῖ διάλογος διαδικασία την γιά νά εκθέση τόν συνθετικό χαρακτήρα της προτάσεως: ή ενθεῖα είναι ή συντομώτερη ἀπό δλεις οι διποῖς ένδονουν δύο σημεῖα, δέν είναι τόσο ἀφ' έαυτής φανερή, ἀλλά δέν είναι καί κανένα ἀξιώμα, παρά μόνο ἔνα ἀποδεικτικό θεώρημα, καί μάλιστα ἀναλυτικοῦ χαρακτήρος.

Γιά νά τόν ἀποδείξῃ κανένας παίρνει βοηθητικῶς τήν πρόταση: μεταξύ δύο σημείων μόνο μία εύθεια ἀγεται καί η πρόταση αὐτή πάλι προκύπτει ἀπό τίς προτάσεις: "δύο ἀνύσματα ἵσα πρός τρίτον είναι καί μεταξύ των ἵσα" καί "ἵσα ἀνύσματα μεταβαλλόμενα κατά τόν ἰδιο τρόπο μᾶς δίνουν ἵσα ἀνύσματα".

Σύγκριση Κάντ καί
Helmholtz.

Πολύ διδακτική είναι η σύγκριση της διδασκαλίας τοῦ Κάντ μέ δσα λέγει δ Helmholtz γιά

τά "γεωμετρικά ἀξιώματα". Βέβαια δέν τά στηρίζει στόν a priori χαρακτήρα της ἐποπτείας τοῦ χώρου, ἀλλά δέχεται τελικά δτι είναι ἀναλυτικά. Συνθετικό καί ἐμπειρικό ἀναγνωρίζει τό γεγονός δτι ὑπάρχει ἔνας τριδιάστατος χῶρος, καί προτάσεις ἀκόμα σάν αὐτές, δπως τά αἰτήματα (Postulate): τό νά σύρης μιά γραμμή, νά περιγράψης ἔνα κύκλο (ὅλα μηχανικά γεγονότα, δχι σχέσεις μεγεθῶν). Σ' αὐτό δέν μπορεῖ κανένας λογικός δινόρωπος νά φέρη ἀντίρρηση. Αύτό δέν τό ἐπραξεν αῦτε δ Hume. Ἀλλά αὐτό δέν θίγει καθόλου τόν ούσιαστικά ἀναλυτικό χαρακτήρα τῶν καθαυτό μαθηματικῶν ἀληθειῶν. Πρόκειται μόνο γιά πράξεις (Operationen), πού μᾶς είναι ἀναγκαῖες κατά τήν ἐφαρμογή τῶν Μαθηματικῶν στήν πραγματικότητα καί πού μόνο κατά προσέγγιση μποροῦμε νά πραγματοποιήσουμε.

"Αρα έλλιπής είναι ή σύλληψη τῆς έννοιας καὶ τῆς σημασίας τῆς γνώσεως καθώς καὶ τῆς έννοιας καὶ τῆς σημασίας τῆς ἀναλυτικῆς κρίσεως. Καὶ τά παραδείγματα ἐκεῖνα πού είναι άφ' ἑαυτῶν φανερά είναι ἀναλυτικά (π.χ. οἱ προτάσεις τῶν καθάρῶν Μαθηματικῶν) καὶ ἐκεῖνα πού είναι πραγματικά συνθετικά είναι δχι ἀφ' ἑαυτῶν φανερά, ἀρα δέν είναι γνώσεις a priori. Π.χ. δ νόμος τῆς ἀδράνειας γιά τόν δποῖο δέν μποροῦμε νά πούμε δτι αἰσθανόμαστε ίδιαίτερη κλίση, γιά νά πιστέψουμε σ' αὐτόν. 'Ο 'Αριστοτέλης δέν είχεν ίδεα ἀπό τό νόμο αὐτό.

'Ο Κάντ βέβαια ἐκθέτει τά συνήθη του ἐπιχειρήματα γιά τό νόμο τῆς ἀδράνειας καὶ ἄλλους, πού τούς θεωρεῖ συνθετικούς a priori, δτι δηλ. πρόκειται γιά προτάσεις, πού ἔνέχουν καθολικότητα καὶ ἀναγκαιότητα· καὶ μπορεῖ νά είναι σωστό δτι δ νόμος τῆς ἀδράνειας ἐκφράζει μιά καθολική καὶ ἀναγκαία ἀλήθεια.

'Αλλά τί ἔπειται ἀπό αὐτό; 'Ασφαλῶς τοῦτο μόνο, δτι τά γνωρίσματα αύτά συναντώμενα σέ μι α πρόταση δέν συνιστοῦν ἀκόμα ἀποχρῶντα λόγο, γιά νά τ' ἀποδεχτῇ κανένας ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία.

'Αμφισβήτηση τῆς συμφωνίας τῶν συνθετικῶν κρίσεων a priori μέ τό φανόμενα.

"Υστερα ἀμφισβήτεῖ δ Brenetano τή συμφωνία τῶν συνθετικῶν κρίσεων a priori μέ τά φαινόμενα. 'Υπάρχουν πολλές κρίσεις πού σχηματίζονται κατά τρόπο φυσικό χωρίς ν' ἀξιώνουμε νά προσαρμόζονται τά γεγονότα σ' αὐτές. Δέν ὑπάρχει κανένα τεκμήριο πού νά μᾶς πείθῃ δτι τά φαινόμενα πρέπει νά λειτουργοῦν σύμφωνα μέ τίς δικές μας προκαταλήψεις (Vorurteile). 'Η συμφωνία δέν είναι αὐτονόητη, καὶ διν ὑπάρχη τέτοια πρέπει νά τήν γνωρίζουμε ἀπό τήν ἐμ-

πειρία, ἀρά ἀπό τήν ἐπαγωγή (Induktion), πού δέν ἀποδέχεται δι Κάντ, γιατί δέν χαρακτηρίζεται ἀπό καθολικότητα¹.

3. Η δυνατότητα συνθετικῶν κρίσεων a priori.

'Η σημασία τῆς δυνατότητας νά ύπαρχουν συνθετικές κρίσεις a priori.

Τό καθαυτό πρόβλημα τοῦ καθαροῦ λόγου είναι: πῶς είναι δυνατές συνθετικές κρίσεις a priori; 'Αναφερόμενος στό θέμα αὐτό δι Κάντ γράφει: "Αποτελεῖ ήδη μεγάλο κέρδος, όταν μπορῇ κανένας νά ύπαγῃ ένα πλήθος έρευνες στήν διατύπωση ἐνδός καί μόνου προβλήματος. Γιατί έτσι δχι μόνο διευκολύνει δι ίδιος τό έργο του, καθορίζοντάς το μέ άκριβεια, ἀλλά καί κάθιε ἄλλον, πού θέλει νά τό έλεγχη, νά κρίνη δι έκπληρώσαμε ή δχι τήν έπιειώση μας. Τό καθαυτό πρόβλημα λοιπόν τοῦ καθαροῦ λόγου έμπεριέχεται στό έρώτημα: πῶς είναι δυνατές συνθετικές κρίσεις.

1. 'Αντικριτική τῆς κριτικῆς αὐτῆς τῶν καντιανῶν κρίσεων ἀσκοῦν δ E. Cässirer, Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit, Bd. II, Berlin, 1922, σελ. 677 καί ὁ A. Riehl, Der philosophische Kritizismus, I, Leipzig, 1924-26, σελ. 417. 'Ο τελευταῖος βλέπει τή διαφορά τοῦ ἀναλυτικοῦ καί τοῦ συνθετικοῦ δχι στόν ύποκειμενικό ή φυχολογικό σχηματισμό τῶν κρίσεων, ἀλλά μόνο στήν ύποκειμενική θεμελίωσή τους. Οι ἀπόφεις αὐτές στρέφονται κατά τοῦ Theodor Ziehen (Erkenntnistheorie auf psychologischer und physikalischer Grundlage, Jena, 1913, σελ. 559), πού κι αὐτός μέ τή σειρά του ποσταθεῖ νά τίς ἀνασκευάστη.

Γιά τίς σύγχρονες προεκτάσεις τοῦ προβλήματος τῶν ἀναλυτικῶν καί συνθετικῶν ἀποφάνσεων στό χώρο τῆς Σημαντικῆς, ὅπου ἔπιδι.ώκεται ένας πιστός ἀκριβολογικός προσδιορισμός τῶν κρίσεων αὐτῶν βλ. Wolfgang Stegmüller, Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik, Wien, 1957, σελ. 291 κ.έξ. (Analytische und synthetische Aussagen; Quine contra Carnap).

Τό δτι ή Μεταφυσική ἔμεινε ὡς τώρα σέ μιά ταλαντεύομενη κατάσταση ἀβεβαιότητας καί ἀντιφάσεων, τοῦτο πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἀπλῶς στὸ λόγο δτι ὁ νοῦς δέν πῆγε νωρίτερα σ' αὐτό τὸ πρόβλημα καί μάλιστα οὗτε ἴσως στὴ διάκριση τῶν ἀναλυτικῶν καί συνθετικῶν κρίσεων. Ἀπό τὴ λύση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος ἢ ἀπό τὴν ἴκανοποιητικήν ἀπόδειξη, δτι ή δυνατότητα γιά μιά τέτοια ἐξήγηση πού τὴν θέλει καί ή ἔδια (Μεταφυσική) δέν φανερώθηκε πραγματικά, ἔξαρτᾶται ἀν μένη ὁρθή ἢ πέφτη ή Μεταφυσική.

Τὰ σφάλματα τοῦ Hume.

‘Ο D. Hume, δ φιλόσοφος πού περισσότερο ἀπ' ὅλους ἐπλησσασε αὐτό τὸ πρόβλημα, μά πού δέν τὸ σκέψηται, δσο ἐπρεπε μὲν ἀκρίβεια καί στὴν καθολικότητά του, παρά μόνο σταμάτησε στὴ συνθετική πρόταση τοῦ συνδέσμου τοῦ ἀποτελέσματος μὲν τὴν αἰτία του (ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας), ἐπίστευε πῶς ἐπιτελεῖ ἀνακάλυψη λέγοντας, δτι μιά τέτοια πρόταση εἶναι a priori δλότελα ἀδύνατη, καί δτι, κατά τὸν συλλογισμὸν του, αὐτό πού ἔμεινε δύομάζουμε Μεταφυσική δέν δηγεῖ σέ τίποτε ἀλλο παρά μονάχα σέ μιά ψιλή δόκηση δμεσῆς νοήσεως ἐκείνου πού ἀπλῶς εἶναι δανεισμένο ἀπό τὴν ἔμπειρία καί πού ἀπό συνήθεια ἔχει πάρει τὴν ἐπίφαση τῆς ἀναγκαιότητας¹.’² αὐτό τὸν ἴσχυρισμό, πού καταστρέφει κάθε καθαρή φιλοσοφία, δέν θά παρασυρόταν (δ Hume) ποτέ, ἀν εἶχεν ὑπ' ὅψη του τὸ πρόβλημα μας στὴν καθολικότητά του, γιατὶ τότε θά εἶχεν διντιληφθῇ δτι σύμφωνα μὲ τὸ ἐπιχείρημά του οὔτε καί καθαρά Μαθηματικά θά μποροῦσαν νά ὑπάρχουν, γιατὶ αὐτά ἔμπεριέχουν ἀσφαλῶς συνθετικές προτάσεις a priori, ἴσχυρισμό πού δέν θά τοῦ ἐπέτρεπε τὸ καθαρό μυαλό του νά διατυπώσῃ.

1. Δηλ. ὁ Hume ἀνάγει τὴν ἀναγκαιότητα στὴ συνήθεια.

Πᾶς εἶναι δυνατά καθαρά
Μαθηματικά καὶ καθαρή
Φυσική;

Στή λύση τοῦ παραπάνω προ-
βλήματος συμπεριλαμβάνεται συν-
άμα ἡ δυνατότητα τῆς καθαρῆς
χρήσεως τοῦ λόγου ἀναφορικά

πρός τὴν θεμελίωση καὶ τὴν ἔξελιξη δλῶν τῶν ἐπιστημῶν,
πού περιέχουν a priori θεωρητική γνώση ἀντικειμένων,
δηλ. ἡ ἀπάντηση στά ἐρωτήματα: πῶς εἶναι δυ-
νατά τὰ καθαρά Μαθηματικά; πῶς εἶ-
ναι δυνατή ἡ καθαρή φυσική ἐπιστήμη;

Γιάδ ὅλες αὐτές τίς ἐπιστήμες, μιά καὶ εἰναι πρα-
γματικά δεδομένες, μπορεῖ κανένας νά θέση κάλλιστα τὸ
ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατές· γιατί τὸ δτι εἶναι δυνα-
τές, αύτὸ τὸ ἀποδεικνύει ἡ πραγματικότητά τους. Ἀναφο-
ρικά δημιώς πρός τὴν Μεταφυσική, λόγῳ τῆς ἀσχημης πορεί-
ας πού ἐσημείωσεν ως τώρα καὶ λόγῳ τοῦ δτι γιά καμμιάν
(Μεταφυσική) ἀπ' δσες ἀνεπτύχθησαν (ἔδιδάχθησαν) μέχρι¹
τώρα δέν μπορεῖ νά πῇ κανένας, δσον ἀφορᾶ τὸ πραγματι-
κό σκοπό τους, δτι ὑφίσταται πραγματικά, μπορεῖ δ κα-
θένας δικαιολογημένα ν' ἀμφιβάλλῃ γιά τή δυνατότητά της.

Καὶ δημιώς καὶ τὸ εἶδος αύτό²
Ἡ δυνατότητα τῆς Μεταφυσικῆς τῆς γνώσεως (τῆς μεταφυσικῆς)
σάν φυσικῆς προδιαθέσεως.

πρέπει νά θεωρήται ως δεδο-
μένο, καὶ ἡ Μεταφυσική εἶναι, διν δχι ως ἐπιστήμη, του-
λάχιστον ως φυσική προσιάθεση (κατά φύσιν ἡ φυ-
σική Μεταφυσική) δυνατή. Γιατί δ ἀνθρώπινος
λόγος (νοῦς) προχωρεῖ ἀσταμάτητα, χωρίς νά παρακινήται
ἀπό τὴν ψιλή ματαιοδοξία τῆς πολυγνωσίας, ὧδούμενος ἀ-
πό τὴν ἕδια του ἀνάγκη πρός τέτοια ἐρωτήματα πού δέν

1. Γιά τὴν καθαρή φυσικήν ἐπιστήμη θά μποροῦσε ἀκόμα κανένας ν' ἀμ-
φισβητήσῃ τό τελευταῖον. Δέν χρειάζεται δημιώς παρά νά κοιτάξῃ κανέ-
νας τύς διάφορες προτάσεις, πού ἀπαντοῦν στὴν ἀρχή τῆς καθαυτόδεμ-
πειρικῆς) φυσικῆς, ὅπως λ.χ. τὴν πρόταση τῆς μονιμότητας (Behar-
rlichkeit) τῆς αὐτῆς ποσότητας ὅλης, τῆς ἀδράνειας, τῆς ὄστητας
ἐνέργειας καὶ ἀντενέργειας κλπ., γιά νά πεισθῇ, δτι αὐτές συν-
τοῦν μιά καθαρή Φυσική (Physicam puram ἡ θεωρητικήν) πού ἀξέζει
νά ἔκτεσθῇ ξεχωριστά ως ἐπιστήμη αὐτόνομη σέ δηλη της τὴν ἔκταση,
εἴτε αὐτή εἶναι μικρή εἴτε μεγάλη.

μποροῦν νά βροῦν τήν ἀπάντησή τους ἀπό καμμιάν ἐμπειρική χρήση τοῦ νοῦ (λόγου) οὕτε καί ἀπό ἀρχές δανεισμένες ἀπό τήν ἐμπειρία. "Ετσι σέ δὲ οὓς τούς ἀνθρώπους, ἀπό τότε πού δὲ νοῦς των διευρύνεται ὡς τήν καθαρή θεωρητικότητα ((Spekulation), ὑπῆρξε πάντα κάποια Μεταφυσική καὶ θά ὑπάρχη πάντα καὶ στό μέλλον. Καὶ ἔτσι τίθεται καὶ γι αὐτήν τό ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατή ἡ Μεταφυσική ὡς φυσική προδιάθεση; δηλ. πῶς ξεπηδοῦν τά ἐρωτήματα, πού θέτει δικαδαρός λόγος στόν ἑαυτό του, καὶ πού ὠθεῖται ἀπό τήν ζῆια του ἀνάγκη νά τούς δώσῃ δημοτικά μπορεῖ ἀπάντηση, (πῶς ξεπηδοῦν) ἀπό τή φύση τοῦ γενικοῦ ἀνθρώπινου λόγου;

'Αντιφατικές μέχρι τώρα οἱ ἀπαντήσεις στά ἐρωτήματα τῆς Μεταφυσικῆς.

'Επειδή δημως κατά τίς ὡς τώρα ἀπόπειρες νά δοθῇ ἀπάντηση σ' αὐτά τά φυσικά ἐρωτήματα, λ.χ. διν δικόσμος ἔχει

χρονικήν ἀρχήν ἡ εἶναι ἀτίδιος, πάντα παρουσιάζονταν ἀναπόφευχτες ἀντιφάσεις, γι' αὐτό δέν μπορεῖ πιά κανένας νά περιοριστῇ στήν ψιλή φυσική προδιάθεση πρός Μεταφυσική, δηλ. στήν καθαρή δύναμη αύτοῦ τούτου τοῦ λόγου (dem reinen Vernunftvermögen), ἀπ' δημοτικά μέχρι τώρα μιά κάποια (ἡ δημοτική) Μεταφυσική, ἀλλ' ἀντίθετα πρέπει νά μπορῇ κανένας νά φτάσῃ στή βεβαίότητα μάζεύ της εἶτε ὡς πρός τή γνώση εἶτε ὡς πρός τήν ἀγνοια τῶν ἀντικειμένων, δηλ. νά ἀποφασίσῃ νά ἐκφέρῃ ιρίση ὡς πρός τά ἀντικείμενα τῶν ἐρωτημάτων του ἡ ὡς πρός τή δύναμη ἡ ἀδυναμία τοῦ λόγου, καὶ κατά συνέπεια ἡ νά διευρύνη μέμπιστοσύνη τόν καθαρό μας λόγο ἡ νά τοῦ θέση φιλοσοφία καὶ ἀσφαλή ὅρια.

Τό τελευταῖο ἐρώτημα, πού ἀπορρέει ἀπό τά παραπάνω γενικό πρόβλημα, θά μποροῦσε εδλογα νά εἶναι τοῦτο:
πῶς εἶναι ἡ Μεταφυσική ὡς ἐπιστήμη δυνατή;¹

1. Kr. d. r. Ver., Einl. n. Ausg. B, ἕνθα ἀνωτ., σελ. 51, (B 19 κ. ἔξ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΣ ΔΥΪΣΜΟΣ ΤΟΥ KANT

1. Η διφυία τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως.

Ἡ λειτουργία τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς νοητικῆς δυνάμεως.

‘Αφοῦ ἔξετάσαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο τὴ φύση τῶν συνθετικῶν κρίσεων a priori καὶ εἶδαμε τό μεικτό χαρακτῆρα τους, τώρα εἰσερχόμαστε στήν ἀνάλυση τῆς ὑπερβατικῆς γνώσεως πού συντελεῖται μέ τίς κρίσεις αὐτές. ’Επειδὴ ὅμως στή λειτουργία τῆς γνώσεως αὐτῆς συνεργοῦν δύο δυνάμεις ἢ παράγοντες, ἀπό τὴ μιὰ μεριά ἢ αἰσθητική δύναμη ἢ τό αἰσθητικόν, γιά νά μιλήσουμε ἀριστοτελικά (δ Κάντ τήν δνομάζει Sinnlichkeit=αἰσθητικότητα) καὶ ἀπό τήν ἀλλή ἡ νοητική δύναμη ἢ τό νοητικόν κατ’ Ἀριστοτέλη (δ Κάντ τήν δνομάζει Verstand = διάνοια ἢ νόηση)¹, γιαυτό εἶναι ἀναγκαῖο νά δοῦμε πᾶς λειτουργοῦν οἱ δυνάμεις αὐτές καὶ πᾶς παράγοντα τά αντικείμενα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας. Γιατί γιά ἐπιστημονική ἐμπειρία πρόκειται ἐδῶ καὶ μάλιστα δπως αὐτή ἀρθρώνεται στὸ χῶρο τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν πού χρησιμεύουν ως πρότυπα τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς.

Ἐποπτεύα καὶ νόηση.

Τό ὅλο οἰκοδόμημα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ στηρίζεται στή διαίρεση τῆς γνωστικῆς δυνάμεως σέ δυο κορμούς ἢ στελέχη (Stämme) τῆς γνώσεως, τήν ἐποπτεία (An-

1. Ἐπότε τέλος ἡ πρώτη συμπορεύεται μέ τήν ἐποπτεύα καὶ ἡ δεύτερη μέ τίς κατηγορίες.

schauung)¹ ἀπό τή μιά μεριά καί τή νόηση (Denken) ἀπό τήν ἄλλη, χωρίς δέ διος νά μπορῇ, ὅπως δηλώνει, νά προσδιορίσῃ τήν κοινή ρίζα ἀπό δπου ξεφυτρώνουν καί οἱ δυό ἐτερογενεῖς δυνάμεις. Τό διγνωστο αύτό μαρτυρεῖ τό πεπερασμένο καί τά δρια τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ἀντίθετα δέ ἀπόλυτος γερμανικός Ιδεαλισμός πού θά διαδεχθῇ τόν ὑπερβατικό τοῦ Κάντ θά προσπαθήσῃ νά καταδείξῃ τήν ἐσωτερική ἐνότητα καί ταυτότητα ἐποπτείας καί νοήσεως, ὑπερνικώντας ἔτσι τόν καντιανό δυνόμειο.

‘Ωστόσο δέ Cassirer φρονεῖ ‘Η κριτική τοῦ Cassirer. δτι ή κοινή ρίζα ὑπολανθάνει στήν καντιανή ἐννοια τῆς συνθέσεως (Synthesis): “οἱ καθαρέες ἐποπτεῖς τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου καθώς καί οἱ ἐννοιεις τῆς καθαρῆς νοήσεως ἀποτελοῦν διαφορετικά ἀναπτύγματα και εκδηλώσεις τῆς θεμελιωδούς μορφῆς τῆς ἐνωτικῆς συνθέτικῆς λειτουργίας”². ‘Η σύνθεση εἶναι ή ἐνοποιός λειτουργία τῆς νοήσεως, ἐκφραση τῆς αὐτένης (Spontaneität) τοῦ ὑποκειμένου καί δέν μπορεῖ νά συντελεστῇ ἀπό τήν αἰσθηση, ὅλῃ ἀνάφερεται στήν καθαρή ἐποπτεία. Ἀντίθετα ή αἰσθητικότητα ἔχει τό χαρακτήρα τῆς εἰσδεκτικότητας (Rezeptivität).

“Ἐτσι ή ἀνθρώπινη γνώση εἶναι γιά τόν Κάντ διφυής: δέν ἐξαντλεῖται οὕτε στήν ψιλή κατ’ αἰσθηση ἐμπειρία ή ἐποπτεία οὕτε στή νόηση. Μόνο η συνένωση καί τῶν δύο

1. Προτιμῶ τή μετάφραση τῆς Anschauung μέ τόν ὄρο “ἐποπτεύα” παρά “ἐνόραση”, γιατί δέ τελευταῖος ἐνέχει μεγαλύτερη πολυσημάνια ἀπό τόν πρῶτο.

2. Ernst Cassirer, Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit, Bd. II, Berlin, 1922, σελ. 684.

παράγει τή γνώση: "'Η υόηση ἀδυνατεῖ νά ἐποπτεύσῃ καὶ οἱ αἰσθήσεις νά νοήσουν κάτι"¹. "Σκέψεις χωρίς περιεχόμενο είναι κενές, ἐποπτεῖες χωρίς ἔννοιες τυφλές"². Από αυτό συνάγεται ή ίσοτιμία τῶν δύο δυνάμεων ἐποπτείας καὶ νοήσεως, παρ' ὅλο πού δ Κάντ φαίνεται νά δίδη τό πρωτεῖο στήν ἐποπτεία.

2. Η φύση τοῦ καντιανοῦ δυϊσμοῦ.

'Ο γνωσιολογικός δυϊσμός τοῦ Κάντ ἀντιστοιχεῖ στὸν δύντολογικό δυϊσμό του.

'Αλλ' δ γνωσιολογικός αὐτός δυϊσμός τοῦ Κάντ ἀντιστοιχεῖ σ' ἕνα εύρυτερο, τὸν δυτολογικό καὶ τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό (Ding an sich) καὶ τῶν πραγμάτων πρός ἡμᾶς (Dinge für uns) ἢ τῶν φαινομένων. "Αν ή "Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου" δέν είναι ἀπλῶς μία ἔρευνα τοῦ νοῦ, ἀλλά ή δύντολογική ἀνάλυση τῶν θεμελιωδῶν παραστάσεων τοῦ Εἶναι καὶ τῶν δύντολογικῶν ἔννοιῶν, πού κατευθύνουν τό δυϊσμό στή σχέση του πρός τά γιγνωσκόμενα δντα, δπως εύστοχα παρατηρεῖ δ Eugen Fink³, τότε δ δεύτερος αύτός δυϊσμός ἔνέχει ἀκόμα μεγαλύτερη σπουδαιότητα, γιατί καθορίζει τό βαθύτερο περιεχόμενο τῆς κριτικῆς πού ἀσκεῖ δ Κάντ στήν παραδεδομένη δογματική δύντολογική ἀντίληψη τῆς Μεταφύσικῆς.

1. Kr. d. r. Ver., ἔνθα ἀν., σελ. 95, A 51, B 75.

2. "Ἐνθα ἀνωτ.

3. Eugen Fink, Alles und Nichts, Ein Umweg zur Philosophie, Den Haag, 1959, σελ. 52.

Τό πρᾶγμα καθ' ἔαυτό.

Γιατί δν τό "πρᾶγμα καθ' ἔαυτό" ἀποτελῇ γιά τή Μεταφυ-
σική τόν ἑσώτατο πυρῆνα τῶν

δυντων καί δν ή φιλοσοφική υόηση πού ἐπήρεάζεται δπ' αύ-
τή πιστεύη δτι εἶναι σέ θέση νά διεισδύη ὡς τόν πυρῆ-
να αύτό καί νά συλλαμβάνη τά δυντα στήν ἀπόλυτη δομή καί
ὑφή των, δ Κάντ δέν συμμερίζεται πιά τήν πίστη αύτή.
Γι αύτόν τό "πρᾶγμα καθ' ἔαυτό" δέν σημαίνει τίποτε ἀλ-
λο παρά μόνο τά δυντα ὅπως ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπό τήν
ἀνθρώπινη γνωστική δύναμη καί ἀσχετα πρός δλες τίς μορ-
φές της. Βέβαια τό "πρᾶγμα καθ' ἔαυτό" μπορεῖ νά ν ο ή-
ται, ἀλλ' δχι καί νά γ.ι γ ώ σ κ ε τ α i, γιατί ἀποτε-
λεῖ μόνο τήν ἀγνωστή ἀρχή τῶν φαινομένων. Τοῦτο σημαί-
νει δτι δ Κάντ προβληματοποιεῖ μιάν αύτονότη δυτολο-
γική σκέψη πού δεχόταν τήν ἀντιστοιχία τοῦ Εἶναι καί
τοῦ Νοεῖν, καθαροῦ λόγου καί δυτολογικῆς ὑφῆς τῶν πρα-
γμάτων. Ἀπό τώρα καί στό ἐξῆς ή στενή αύτή σχέση χαλα-
ρώνεται, γιατί τό "πρᾶγμα καθ' ἔαυτό" ἀποσυνδέεται ἀπό
τίς καθαρά ἀνθρώπινες γνωστικές δυνάμεις, τήν αἰσθηση
καί τή υόηση (Sinnlichkeit καί Verstand) καί παραμένει
ώς τό μέγα ἔρωτημα τής φιλοσοφικῆς σκέψεως¹. "Ετσι ὑ-
πολείπεται ώς μοναδικό ἀντικείμενό της ή σφαῖρα τῶν πρα-
γμάτων πρός ήμᾶς ή τῶν φαινομένων.

1. E. Fink, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 53.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

1. Υπερβατική Φιλοσοφία και ύπερβατική Αισθητική.

Τό άντικεύμενο τῆς 'Υπερβατικής φιλοσοφίας.

'Η 'Υπερβατική Φιλοσοφία τοῦ
Κάντ (Transzendentale Philosophie) εἶναι ή ἐπιστήμη πού ἀναλύει καὶ συνειδητοποιεῖ τίς ἀρχές τῆς προεμπειρικῆς, τῆς a priori γνώσεως, χωρὶς νά ὑπεισέρχεται στὸ πεδίο τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων καὶ ἀντικειμένων, γιατὶ πρόδηση τῆς δέν εἶναι ν' αὐξῆση τίς γνώσεις μας ὡς πρός αὐτά ή ἔκεῖνα τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ νά φωτίσῃ τοὺς τρόπους γνώσεως (die Erkenntnisart) τῶν ἀντικειμένων ή τὴν ἀντικειμενική γνώση γενικά. 'Ενα μέρος ἀπό τίς ἀρχές αὐτές πραγματεύεται δὲ Κάντ στὴν 'Υπερβατική Αἰσθητική κι ἔνα ἄλλο στὴν Υπερβατική Δογική. 'Ο δρος "ὑπερβατική" δέν πρέπει νά μάς παρασύρῃ σέ σύγχυση μέ ἔνα ἄλλο εἶδος ἐπίσης "ὑπερβατικής" γνώσεως πού καλλιεργήθηκε ίδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς δογματικῆς Μεταφυσικῆς, γιατὶ ή δεύτερη αὐτὴ "ὑπερβατική" γνώση εἶναι ἔκείνη πού σχηματίζεται με τὰ τὴν ὑπέρβαση τῶν δρῶν καὶ τῶν δρίων τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας (γι' αὐτό καὶ δρίζεται ὡς transzendent), ἔνω ή πρώτη προηγεῖται τῆς ἐμπειρίας. Θά ἐλεγα δτι ή πρώτη εἶναι ή προεμπειρική καὶ ή δεύτερη ή πέρα τῆς ἐμπειρίας, ή μετεμπειρική ή ὑπερεμπειρική.

'Η προεμπειρική δύμας γνώση δέν πρέπει νά θεωρῆται ὅτι εἶναι ἀσχετη πρός τὴν ἐμπειρία, γιατὶ ή πρόδηση "πρό" δέν ἀποκλείει τὴ σχέση καὶ τὴν ἀναφορά στὴν ἐμπειρία. Δηλ. ή προεμπειρική γνώση μπορεῖ νά προηγήται τῆς ἐμπειρίας, ἀλ-

λά δδηγεῖ καὶ πρέπει νά δδηγῇ στή δυνατή, τήν πραγματοποιήσιμη έμπειρία, νά είναι, μέ λίγα λόγια, πρό τῆς έμπειρίας διλλά νά προορίζεται για τήν έμπειρία.

Τό άντικείμενο τῆς "Υπερβατικής Αισθητικής" διατίθεται έτσι, γιατί είναι ή έπιστήμη τῶν a priori δρχῶν τῆς αισθητικότητας. Οι δρχές αύτές συνοψίζονται σέ δυό; τό χώρο καὶ τό χρόνο, καὶ θεωροῦνται θεμελιώδεις προϋποθέσεις γιά τό σχηματισμό δποιασδήποτε κατ' αἰσθηση γνώσεως ή έμπειρίας. Βέβαια φαίνεται περίεργο δτι ἀπ' αύτές ἀπουσιάζουν ή κίνηση καὶ ή ἀλλοίωση, πού παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο στά "Φυσικά" τοῦ "Αριστοτέλη". "Αν δικαίως δ Κάντ τίς ἀποκλείη, δ ἀποκλεισμός αύτός ἔχει τό λόγο του στό δτι τίς θεωρεῖ ἔννοιες έμπειρικές. Τό κινούμενο προϋποθέτει κάτι μέσα στό δποῖο κινεῖται· αύτό τό κάτι δέν είναι τίποτε διλλό ἀπό τό χώρο.

"Αρα ή παράστασή του είναι έμπειρική καὶ προϋποθέτει μιάν διλλή πιστού καθολική καὶ πιστή ἀναγκαία, τήν παράσταση τοῦ χώρου, πού είναι προεμπειρική.

2. Οι ἔννοιες τῆς ὑπερβατικῆς Αισθητικῆς.

"Μέ δποιο τρόπο καὶ μέσο καὶ Ἐποπτεύα. ἀν ἀναφέρεται μιά γνώση σέ ἀντικείμενα, δ τρόπος αύτός μέ τόν δποῖον αύτή ἀναφέρεται διμεσα στά ἀντικείμενα καὶ πρός τόν δποῖον κατατείνει κάθε σκέψη ὡς μέσο, αύτό είναι ή έποπτεία (Ansichtung).

Αλλά ή έποπτεία δέν λειτουργεῖ παρά μόνο όταν τό άντικείμενο μᾶς εἶναι δεδομένο· αύτό πάλι δέν εἶναι δυνατό, τουλάχιστο για μᾶς τούς άνθρώπους, παρά μόνο υπό τόν δρός τι τό άντικείμενο έπενεργεῖ κατά κάποιο τρόπο στό πνεύμα μας.

Η ίκανότης (Rezeptivität = Αἰσθητικότητα-Διάνοια. εἰσδεκτικότητα) ν' ἀποκτοῦμε παραστάσεις χάρις στήν ένέργεια τῶν άντικειμένων ἐπάνω μας δινομάζεται αἱ σθήτικότητα. "Αρα τ' άντικείμενα μᾶς δίνονται μέσφ τῆς αἰσθητικότητας κι αὐτή εἶναι ἔκείνη πού μᾶς προμηθεύει ἐπόπτεῖς. Άλλα τ' άντικείμενα αύτά νοοῦνται μέ τῇ διάνοιᾳ (Verstand) καὶ ἀπό αὐτή ἐκπηγάζουν ἔννοιες (Begriffe). Καὶ δημος κάθε διανόημα (σκέψη) πρέπει εἴτε κατ' εύθεταν (ἀμεσα) εἴτε περιαγωγικά (ἔμμεσα) ν' ἀναφέρεται στό τέλος, μέσφ ώρισμαν ώρισμαν, σ' ἐποπτεῖς, κατά συνέπεια, για μᾶς τούς άνθρώπους, στήν αἰσθητικότητά μας, γιατί κανένα άντικείμενο δέν μπορεῖ νά μᾶς εἶναι δεδομένο μέ κανένα άλλο τρόπο.

Αἴσθημα-Φαινόμενο.

Η ένέργεια ένός άντικειμένου πάνω στήν παραστατική μας ίκανότητα, ἐφ' ὅσον πάσχουμε διάτοδο, εἶναι ή κατ' αἰσθηση ἐντύπωση ή αἴσθημα (Empfindung). Η έποπτεία έκείνη πού ἀναφέρεται μέσφ τῆς κατ' αἰσθηση ἐντυπώσεως στό άντικείμενο δινομάζεται ἐμπειρική. Τό δικαθόριστο άντικείμενο μιᾶς ἐμπειρικῆς έποπτείας δινομάζεται φαινόμενο (Erscheinung).

"Υλη καύ μορφή τῶν φαινούμενων.

Τοῦ φαινομένου δινομάζω έκεινο πού άνταποκρίνεται στήν κατ' αἰσθηση ἐντύπωση. δ, τι δημος συντελεῖ ὥστε τό πολλαπλό (das Mannigf-

faltige) ένός φαινομένου νά συντάσσεται σύμφωνα μέ ώρι-
σμένες σχέσεις, αύτό τό δνομάζω μ ο ρ φή (Form) τοῦ φαι-
νομένου. Καί καθώς έκενο μέσα στό δποῖο μπαίνουν σέ τά-
ξη καί σέ κάποια μορφή οι κατ' αἰσθηση έντυπωσεις δέν μπο-
ρεῖ νά είναι πάλι ή κατ' αἰσθηση έντυπωση, γι' αύτό μπορεῖ
βέβαια μόνο ή ύλη τῶν φαινομένων νά μᾶς είναι ἐκ τῶν ύ-
στέρων (a posteriori) δεδομένη, ή μορφή τους δημος πρέπει
νά βρίσκεται ξτοιμη ἐκ τῶν προτέρων (a priori) στό πνεῦ-
μα μας, γιά νά δοθῇ σέ δλα τά φαινόμενα καί γι' αύτό νά
μπορῇ νά γίνεται ἀντικείμενο θεωρήσεως ἀνεξάρτητα ἀπό κά-
θε κατ' αἰσθηση έντυπωση.

Τύ είναι καθαρή ἐποπτεία.

Όνομάζω καθαρές (στήν
ὑπερβατική σημασία τοῦ δρου) δ-
λες τίς παραστάσεις μέσα στίς δποῖες δέν συναντᾶ κανένας
τίποτα πού ν' ἀνήκη σέ κατ' αἰσθηση έντυπωση. Γι' αύτό ή κα-
θαρή μορφή κατ' αἰσθηση έποπτειῶν γενικά θά βρίσκεται (ἀ-
παντᾶ) ἐκ τῶν προτέρων στό πνεῦμα, δπου καί θά έποπτεύε-
ται τό πολλαπλό τῶν φαινομένων κάτω ἀπό τό φῶς ώρισμένων
σχέσεων. Αύτή ή καθαρή μορφή τής αἰσθητικότητας μπορεῖ δ-
κόμα νά δνομαστή καθαρή ἐποπτεία (reine An-
schauung). Ήτσι δταν ἀφαιρῶ ἀπό τή παράσταση ένός σώμα-
τος αύτό πού νοεῖ ή διάνοια (Verstand), δηλ. τήν ούσια,
τή δύναμη, τή διαιρετότητα κλπ., κι δκόμα αύτό πού ἀνή-
κει στήν αἰσθηση, π.χ. τό ἀδιαπέραστο, τή σκληρότητα, τό
χρῶμα κλπ., μοῦ ἀπομένει δκόμα ἔνα ὑπόλοιπο ἀπό αύτή τήν
ἐμπειρική έποπτεία, δηλ. ή ἔκταση καί τό σχῆμα. Αύτά καί
τά δύο ἀνήκουν στήν καθαρή έποπτεία, πού ἐνοικεῖ στό πνεῦ-
μα μας ἐκ τῶν προτέρων (a priori) καί χωρίς τήν ύπαρξη
ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων ή κατ' αἰσθηση έντυπωση, σά μια
καθαρή μορφή αἰσθητικότητας.

3. Διάκριση τῆς ὑπερβατικῆς Αἰσθητικῆς ἀπό τὴν ὑπερβατική Λογική.

Όνομάζω τὴν 'Υπερβατικήν Αἴσθητην καθαρά νόσηση. καὶ Αἴσθητικήν (Transzendentale Ästhetik) ἐπιστήμη δύλων τῶν ἐκ τῶν προτέρων (a priori) ἀρχῶν τῆς αἰσθητικότητας¹. Πρέπει λοιπόν νά ὑπάρχῃ μιά τέτοια ἐπιστήμη πού ν' ἀποτελῇ τό πρῶτο μέρος τῆς 'Ὑπερβατικῆς Στοιχειολογίας σέ μντιθεση πρός ἔκεινη πού ἐμπεριέχει τίς ἀρχές τῆς καθαρῆς νοήσεως (Denken) καὶ πού δνομάζεται 'Ὑπερβατική Λογική.'

Μεθοδολογικός χωρισμός τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου(διπλῆ "καθαρση" τῆς αἰσθητικότητας).

"Ἄρα στὴν 'Ὑπερβατική Αἴσθητική' θ' ἀπομονώσουμε πρῶτα τὴν αἰσθητικότητα ἀποχωρίζοντας ἀπό αὐτὴν, τι νοεῖ ἡ διάνοια (Verstand) μέ τίς ἔννοιες της, ἔτσι πού νά μήν ἀπομένη τίποτε ἄλλο παρά μονάχα ἡ ἐμπειρική ἐποπτεία." Επειτα θ' ἀπομα-

-
1. Οἱ Γερμανοί εἶναι οἱ μόνοι ποὺ χρησιμοποιοῦν σήμερα τή λέξη Αἴσθητική, γιά νά δηλώσουν αὐτό πού ἄλλοι ὄνομάζουν Κριτική τῆς Καλαυδησίας. 'Η δνομασία αὐτή βασίζεται πάνω σέ μιά διαφευσμένη ἐλπίδα πού ἔτρεφε δέ ἔξαντρετος ἀναλυτής Baumgarten νά ὑπαγάγῃ τή κριτική θεώρηση τοῦ 'Οραίου σέ ἀρχές δρόμοιον καὶ ν' ἀναγάγῃ τούς κανόνες της στὴν περιωπή ἐπιστήμης. 'Αλλ' ἡ πρόσπαθεια αὐτή εἶναι μάταιη. Γιατάν οἱ κανόνες ή τά κριτήρια αὐτά εἶναι ὡς πρός τύς κυριώτερες πηγές τους ἀπλά ἐμπειρικά καὶ δέν μποροῦν κατά συνέπεια ποτέ νάχρησιμεύσουν ὡς (ώρισμένοις) νόμοις ἐκ τῶν προτέρων σύμφωνα πρός τούς ὅποιους θά ἔπρεπε νά συμμορφώνεται (ρυθμίζεται) ἡ αἰσθητική μας κρίση. ἡ τελευταῖα μᾶλλον εἶναι ἔκεινη πού ἀποτελεῖ τὴν καθαυτό λυδό τῆς δράστητας τῶν πρώτων (τῶν κανόνων). Γ' αὐτό τὸν λόγο πρέπει ἡ νά καταργήσουμε αὐτή τὴν δνομασία καὶ νά τὴν διατηρήσουμε μόνο γιά κείνη τὴν διδασκαλία πού ἀποτελεῖ πραγματικήν ἐπιστήμην, (κι, ἔτσι θά πλησιάζαμε περισσότερο τή γλώσσα καὶ τή σκέψη τῶν ἀρχαίων, πού εἶχαν περί πολλοῦ τὴν διαύρεση τῆς γνώσεως σέ αἰσθητά καὶ νοητά) ἡ ν' ἀκολουθήσουμε τό νόημα πού ἔχει στή θεωρητική φιλοσοφία καὶ νά ἔκλαβουμε τὴν Αἴσθητική πότε στὴν ὑπερβατική καὶ πότε στὴν φυχολογική της σημασία.

κρύνουμε καὶ ἀπ' αὐτῇ τὴν ἐποπτεία ὅ, τι ἀνήκει στὴν κατ' αἰσθηση ἐντύπωση, ὥστε νά μήν ἀπομένη τίποτε ἄλλο παρά μονάχα καθαρή ἐποπτεία καὶ ἡ ψιλή καθαρή μορφή τῶν φαινομένων, πρᾶγμα πού εἶναι τό μόνο πού μπορεῖ νά μᾶς πορίση τὴν ἐκ τῶν προτέρων (*a priori*) αἰσθητικότητα.

'Από αὐτή τὴν ἐξέταση θά προκύψῃ δτι ὑπάρχουν δύο καθαρές μορφές κατ' αἰσθηση ἐποπτείας, ὡς ἀρχές τῆς *a priori* γνώσεως, δηλ. δ χῶρος καὶ δ χρόνος, πού τώρα θ' ἀσχοληθοῦμε μέ τὴν ἐξέτασή τους"¹.

4. Η ἔννοια τῆς ἐποπτείας.

Καθαρή καὶ 'Εμπειρική
'Ἐποπτεία.

'Επειδή ἡ κεντρική ἔννοια τοῦ
παραπάνω κειμένου εἶναι ἡ ἔννοια

τῆς ἐποπτείας (*Anschaung*) κι ἐπειδή μ' αὐτή συνδέεται στενά καὶ ἡ ἔννοια τοῦ φαινομένου (*Erscheinung*), γι' αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά καθορίσσουμε τὴν ἔννοιολογική χρήση τοῦ δρου στόν Κάντ.

Σημαντική γιά τὴν δλη κατανόηση τοῦ πρώτου αύτοῦ μέρους τῆς Αἰσθητικῆς εἶναι ἡ διαστολή τῆς ἐποπτείας σε ἐμπειρική καὶ καθαρή. Λέγοντας ἐποπτεία δ Κάντ δέν ἔννοετ τὴν κατ' αἰσθηση ἐντύπωση ἀπό ἕνα ἀντικείμενο, μιά εἰκόνα κλπ., οὔτε τὴν παράσταση πού σχηματίζεται ἀπό ἕνα ἀντικείμενο, ἀλλ' οὔτε καὶ μιά ἔννοια γενική, πού σχηματίζεται ἀπό πολλές παραστάσεις.

Γιά νά ἔννοήσουμε τό πραγματικό περιεχόμενο τῆς καντιανῆς καθαρῆς ἐποπτείας πρέπει νά τό ἀπαλλάξουμε ἀπό κάθε τι πού ἔχει σχέση μέ τή λειτουργία τῆς δράσεως καὶ τὴν δρπτική εἰκόνα τῶν πραγμάτων ἢ τὴν ἐποπτικότητα πρᾶγμα πού ἀποτελεῖ μόνο τὴν κατ' αἰσθηση ἐμπειρία). 'Εκεῖνο πού ἔκφραζεται μέ τόν δρο καθαρή ἐποπτεία εἶναι ἡ μορφή ἀποχω-

1. Kr. d. r. Vern., ἔνθα ἀνωτ., σελ. 63, (A 19,B 33 κ.έξ.).

ρισμένη άπό τίς έντυπώσεις καὶ τίς δεδομένες σχέσεις τῶν πραγμάτων (ὕλη), γιατὶ ἀποτελεῖ τῇ γενική μορφῇ ἀντιληψεως τῶν δποιωνδήποτε δεδομένων ἢ δυνατῶν σχέσεων, δηλ. εἶναι μιά συντάσσουσα ἀρχὴ κι ἔνα γενικό σχῆμα. Μέ δὲ λόγια ἡ καθαρή μορφή ἐποπτεῖας ἀποτελεῖ θεωρητική ὑπόθεση τοῦ Κάντ, γιατὶ μιά τέτοια καθαρή μορφή δέν εἶναι δεδομένη ἔξωθεν καὶ δέν μπορεῖ νά γίνη κατ' αἰσθηση ἀντιληπτή.

Μορφή - ὕλη.

Εἶναι χαρακτηριστικό δτι ὁ Κάντ χρησιμοποιεῖ στήν περίπτωση αύτή τό έννοιολογικό σχῆμα μορφή-ὕλη, πού ἔχει μεγάλη μεταφυσική παράδοση¹. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό δτι ὁ Κάντ ἀποδίδει τῇ μορφῇ σέ μιά πρωταρχική λειτουργία τοῦ ὑποκειμένου, δηλ. στόν τρόπο πού αύτό συνενώνει τίς κατ' αἰσθηση ἔντυπώσεις σέ μιά κατ' αἰσθηση παράσταση. 'Αντίθετα ἡ ὕλη εἶναι τά δεδομένα τῶν κατ' αἰσθηση ἔντυπώσεων.

Μέ δὲ λόγια, μορφή δέν εἶναι ἡ ἔξωτερη μορφή τῶν καθ' ἔκαστον πραγμάτων πού ἀλλάζει ἀνάλογα μέ τήν ὁπτική τοποθέτησή μας ἀπέναντι τους, οὗτε καμμιά παράσταση τῆς φαντασίας, οὗτε ἡ εἰκονικότητα γενικά. Οι έννοιολογικές αύτές διακρίσεις εἶναι ἀπαραίτητες, γιατὶ μᾶς προφυλάσσουν ἀπό παρερμηνεῖες τῶν ὅρων τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας.

Φαινόμενο καὶ Erscheinung.

'Από τή θεώρηση τοῦ παράπάνω έννοιολογικοῦ σχήματος μποροῦμε τώρα νά φωτίσουμε καλύτερα τόν ὅρο φαινόμενο, πού στόν Κάντ δηλώνεται μέ δυσδ χωριστές λέξεις εύκολα παρερμηνεύμενες: Erscheinung καὶ Phänomen. Τό φαινόμενο (Phänomen) εἶναι τό ὠρισμένο ἀντικείμενο δπως ἐμφανίζεται στίς αἰσθήσεις κάτω ἀπό ὠρισμένες συνθῆ-

1. Ἀριστοτελικός ὄλομορφισμός.

κες (έδω καὶ τώρα). Ἀντίθετα δὲ ὅρος Erscheinung δέν σημαίνει ἀπλῶς τὸ φαινόμενο, ἀλλ' ἔκεīνο πού ἔχει τῇ δύναμῃ καὶ τῇ δυνατότητα τοῦ φαινεσθαι, δηλ. αὐτό πού ἔντάσσεται στόν δρίζοντα τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας.

Ἡ διάκριση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί κατά τόν Κάντ ύπαρχουν καὶ δυντα πού μπορεῖ νά νοοῦνται, ἀλλά δέν μπορεῖ ποτέ νά γίνουν φαινόμενα, στεροῦνται, μέ μιά λέξη, τῇ δυνατότητα τοῦ φαινεσθαι, πού πραγματοποιεῖται, δταν ἀποκατασταθῇ ἢ κατ' αἰσθηση σχέση πρός αὐτό.

Αύτά εἶναι τά λεγόμενα πράγματα καθ' ἑαυτά πού δέν σημαίνουν τίποτε ἄλλο παρά τὴν κατάσταση τοῦ μή φαινεσθαι ἢ τὴν ἀδυναμία τοῦ φαινεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

1. Σύντομη ιστορική προέκθεση τοῦ προβλήματος τοῦ χώρου.

Ο χῶρος θεμελιώδες φυλοσοφικό πρόβλημα.

Προκειμένου νά έξετάσουμε τό πρόβλημα τοῦ χώρου, δπως έπειθεται στήν ύπερβατική Αίσθητική, αρίνουμε σκόπιμο νά πρόταξουμε μιά σύντομη ιστορική άναδρομή στό πρόβλημα αύτό γενικά. "Οτι η έννοιολογική σύλληψη τῆς ούσίας τοῦ χώρου άπετέλεσε πρόβλημα σημαντικό για τή φιλοσοφική σκέψη, τοῦτο καταφαίνεται άπό τήν πρόταση τοῦ Ἀριστοτέλη μέ τήν δποία ἀρχίζει τίς σχετικές του ἔρευνες στά "Φυσικά": "χαλεπόν γνωρίσαι τί ἐστιν δ τόπος"¹. Πραγματικά, γι' αύτόν, η ούσία τοῦ χώρου (δ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ εἶναι δ τόπος ούσιαστικό καί τό πού ὡς ἐπίφρημα-κατηγορία) είναι δυσσύληπτη, γιατί στήν ἔννοιά του παρεμβάλλεται συνεχῶς ή ὥλη καί ή μορφή².

Οι ἀντιλήψεις καί διακρίσεις τοῦ Heimsoeth γύρω ἀπό τό πρόβλημα τοῦ χώρου.

Ο Heimsoeth διακρίνει δύο είδῶν μεταφυσικούς προβληματισμούς γύρω ἀπό τό χῶρο: 1) ἐκείνους πού προκύπτουν ἀμεσα ἀπό τήν ίδιομορφη διατότητα τοῦ χώρου (σ' αύτούς ἐμπεριέχονται τά έρωτήματα γιά τήν ἐνότητα, τή μή διαιρετότητα, τήν άπειρότητα, τήν δλότητα καί τό συνεχές τοῦ πραγματικοῦ χώρου) καί 2) ἐκείνους πού δημιουργοῦνται, δταν ή πραγματικότητα τοῦ χώρου συνεξετάζεται μέ δλλες

1. Φυσικά Δ, 209β (Έκδ.Ross).

2. "Ἐνθα ἀνωτ. Δ, 212α 6.

πραγματικότητες, πρό πάντων μέ τίς ψυχικές καί πνευματικές, πού φαίνονται ξένες πρός αύτόν.

Είδικώτερα δ Heimsoeth διακρίνει τίς ἀκόλουθες ἀντιλήψεις γιά τό χῶρο¹:

α) Τήν ἐ λ λ η ν ι κή ἀ ν τ ἵ λ η ψ η πού παριστάνει τό χῶρο ως τήν περιέχουσα ἀρχή τῆς δλότητας. Βέβαια δ καθαρός χῶρος νοεῖται ἀπό τούς "Ἐλληνες ως κάτι ἀμορφο καί ἀνυπόστατο, ως μή δν σέ σχέση πρός τήν ὄντολογική δύναμη καί ἀξία τῶν πραγμάτων. Καί δημας δ χῶρος είναι τό δεκτικόν (κατά τόν Πλάτωνα τό "πανδεχές" καί ἡ "δεξαιμενή" γενέσεως) καί τό βάθος(φόντο) γιά κάθε δν. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι γιά τήν ἐλληνική ἀντίληψη καί δ ἀνθρωπος καί ἡ ψυχή του ἀνήκουν στόν κόσμο ως χωρική συμπερίληψη δλων τῶν ὄντων.

Γενικά δ δεσμός τῶν Ἐλλήνων μέ τό χῶρο καταφαίνεται ἀπό τίς βασικές ἀξίες τους, τό κάλλος, τό ρυθμό καί τήν ἀρμονία, πού ἀποδίδουν τίς ἀναλογίες καί τή διάρθρωση τοῦ δρατοῦ κόσμου.

β) Τή χριστιανική ἀ ν τ ἵ λ η ψ η: χαρακτηριστικό τῆς χριστιανικῆς κοσμοαντιλήψεως είναι ἡ στροφή πρός τά έσω (Αύγουστονος) καί ἡ παράσταση ὄντων πού δέν βρίσκονται σέ σχέση χώρου μεταξύ τους. Ἔνω στήν ἀντίληψη αὐτή χρησιμοποιοῦνται μεταφορές ἀπό τό χῶρο, γιά νά δηλώσουν τίς σχέσεις μέ τό θεό (κοντά στό θεό, μακριά ἀπό τό θεό), ἡ ὄντολογική σημασία τοῦ χώρου ὑποχωρεῖ σέ σύγκριση πρός τήν ἐλληνική ἀρχαιότητα καί δ δυϊσμός ἀρχίζει νά δεσπόζῃ.

γ) Τή μεσαιωνική κοσμοαντίληψη: αύτή μολονότι μορφώνει τήν ̄ννοια τοῦ πνεύματος καί χωρίζει τό πνευματικό στοιχεῖο ἀπό τό ὄλικό καί τό χῶρο, ὥστόσο δέν διστάζει νά κάνη μιά παράδοξη χρήση τοῦ χώρου ἔγκαθιστώντας τά πνευματικά της δντα κατά ̄εραφίες στίς

1.H.Heimsoeth,Der Kampf um den Raum in der Metaphysik der Neuzeit,ἐν : "Studien zur Philosophie Im. Kants", Köln,1958,(Köln. Universitätsverlag), σελ. 193-194.

άστρονομικές σφαῖρες (Dante). Πρωτεύουσα σημασία έχει, για τήν αντίληψη αύτή, ή έσωτερικότητα.

δ) Μόνο στούς νεώτερους χρόνους σημειώνεται νέα στροφή ύστερα από τήν αρχαιότητα, πρός τόν έξωτερικό κόσμο και τίς μορφές του χωρίς καί νά έγκαταλείπεται ή έσωτερική διάσταση, πού κερδήθηκε έν τῷ μεταξύ. Στό πρόβλημα τού χώρου προσδίδεται ίδιαίτερη σημασία από τή πλευρά τῆς άξιολογήσεως τῶν βασικῶν του ίδιοτήτων.

2. Βασικές ιδιότητες τοῦ χώρου.

Η άπειρότητα.
‘Ενδὴ ή ἀπειρότητα ἀποτελοῦσε γιά τούς ἀρχάίους σημεῖούς όντολογικῆς ἀτέλειας (τό δύμπαν ὡς σφαῖρα εἶναι πεπερασμένο δν, έχει δρια καί μέτρα), στούς νεώτερους χρόνους άξιολογεῖται θετικά ή αἰσθηση καί η ἔννοια τῆς ἀπεραντοσύνης. ‘Ο χώρος θεωρούμενος δχι ἀρνητικά ὡς κενόν, ἀλλά θετικά ὡς δν γίνεται ἀντικείμενο τῆς ‘Αστρονομίας. ‘Οσο αύτή ἔξελισσεται περισσότερο ἀνατρέποντας τήν κοσμολογία τῆς περατότητας, τόσο περισσότερο αὔξαινει ή σημασία τοῦ ἐνός, τοῦ ἐνεργείᾳ ἀπειρού χώρου, διατάν νοεῖται ὡς τό μοναδικό δεδομένο μέγεθος τετελεσμένης άπειρότητας.

Η ὁμοιομορφία.

Οἱ παλιές ἀντιλήψεις γιά ἀπόλυτες ἀντιθέσεις: ἄνω, κάτω, δεξιά, ἀριστερά, ἐμπρός, διπίσω, περιφέρεια καί κέντρο τοῦ δύμπαντος, οὐράνια καί ἐπίγεια, μεταβάλλονται σέ τικές τοπικές διαφορές καί κατευθύνσεις, πού δλες προ-ϋποθέτουν τόν ἔνα, ἔνιαζο καί ἐνικό χῶρο.

Αύτός εἶναι τό δύντολογικό πρότερον μέσα στή μεγαλειώδη του δημοιομορφία καί δχρονη ἀδιαφορία, ἐλεύθερος διπό τίς ἐντάσεις καί ἀντιστάσεις τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου, ἀκίνητος μέσα στήν ἀαθαρή ταυτότητα τοῦ πρωταρχικοῦ του εἶναι.

‘Η ἀντίληψη αὐτή ἀναπτύχθηκε φιλοσοφικά ἀπό τὸν Nicolaus Cusanus καὶ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπό τίς προόδους τῆς Ἀστρονομίας. ‘Η ἀρχαία ἀρχὴ τοῦ κενοῦ ξαναθρῆκε τῇ μοναδίᾳ σημασίᾳ τῆς πέρα ἀπό τὴν πληρότητα τοῦ Εἶναι τῶν πραγμάτων.

‘Η δρθολογική δομή σημαίνει ὅτι δὲ χῶρος ἀποτελεῖ τὸ ὄψιστο καὶ πλουσιώτατο πρότυπο δρθολογικότητας μὲ τὴν ἐσωτερική του συστηματικότητα, τὴν πολύπλοκη καὶ πολύπλευρη ἀρμονική νομοτέλεια τῶν δομῶν του. Ἔτσι παίρνει ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στὸ θεό καὶ τὸν κόσμο.

3. Η ἔννοια τοῦ χώρου στίν προκαντιανή ἐπιστήμη καί φιλοσοφία.

‘Από τούς ἑκπροσώπους τῆς νεώτερης ἀντιλήψεως περὶ χώρου οἱ πιό σημαντικοί εἰναι δὲ Descartes (1596-1650), δὲ Henry More (1614-1687), δὲ Newton (1643-1727), δὲ Leibniz (1646-1716), δὲ Berkeley (1685-1753) καὶ ἀπό αὐτούς οἱ σημαντικώτεροι για τὴν κατανόηση τῆς καντιανῆς προβληματικῆς τοῦ χώρου εἰναι δὲ Newton, δὲ Leibniz καὶ δὲ Berkeley.

‘Ο ἀπόλυτος χῶρος
στό Newton.

‘Ο Newton στὴ Μηχανικὴ του
ἀναπτύσσει τὴν ἀντίληψη τοῦ ἀ-
πόλυτου χώρου, ως μιᾶς ἀπει-
ρης, ἀκίνητης καὶ δμοιδύμορφης ἀρχῆς, πού ἀποτελεῖ καὶ
τὴν προϋπόθεση τῆς ἀπόλυτης κινήσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς
ἀδράνειας.

‘Ο χῶρος δέν εἶναι οὕτε ὑλική ούσια, οὕτε ἰδιότητα τῶν πραγμάτων, ἀλλ’ δὲ φορέας τῶν ἐξ ἀποστάσεως ἐπιδράσεων, δὲ μεσίτης ἀνάμεσα στὰ ὑλικά καθ’ ἔκαστον ὅντα καὶ τό θεό.

Leibniz: δὲ χῶρος ἔχει
μόνον ἴδεατή ὑπαρξη.

‘Αντίθετα δὲ Leibniz ἀπορρίπτει τὸ “εἶδωλο” τοῦ ἀπόλυτου χώρου, ως ὑποτροπή στόν ὑλισμό τοῦ Δημόκριτου, ‘Επίκουρου καὶ Hobbes, γιατὶ ἡ ἴ-

δική του ἀφετηρία είναι τό προσωπικό στοιχεῖο: ή Μονάδα, ούσια ἐνιαία καὶ ἀδιαιρετή, ἐνῷ δὲ χῶρος είναι διαιρετός. Ὁ χῶρος δέν μπορεῖ νά είναι γιά τόν Leibniz δ, τι στόν Descartes: ούσια ἐκτατή (res extensa), οὗτε κατηγόρημα ούσιας, δπως στόν Spinoza.

"Ετσι γιά τόν Leibniz δέν ὑπάρχει καμμιά δυνατότητα μεταβάσεως ἀπό τήν ἐνότητα ἐνός πνευματικά ἐνεργοῦ δντος στήν ἐνότητα τοῦ συνεχοῦς χώρου.

Τό δληθινό δπειρο δέν είναι ή ἀπειρότητα τοῦ χώρου, ἀλλά ή ἀπειρότητα τής δυνάμεως πού είναι ούμερής. Μ' αύτό τόν τρόπο δὲ Leibniz μεταβάλλει τό χώρο σέ δποτέλεωμα ούμερῶν καὶ μή ἐκτατῶν μονάδων δυνάμεως. Ἀντιπαραθέτει ἔτσι τήν ἴδική του μεταφυσική ἀρχή τής ἀτομικότητας, πού στηρίζεται στήν ἀδιαιρετη πνευματική μονάδα, ἀτομό, στήν παλαιά φυσική ἀρχή πού βασιζόταν σέ διδασκαλίες προσανατολισμένες στό χώρο καὶ στό κατά φύση είναι, δηλ. στήν ύλη.

"Αφοῦ δὲ χῶρος γιά τόν Leibniz δέν είναι οὗτε ούσια οὗτε ἀπόλυτο δν. οὗτε κατηγόρημα τής θείας ούσιας. οὔτε ύλη σφαῖρα δράσεως, χαρακτηρίζεται ώς συμβεηκός τῶν πεπερασμένων ούσιῶν, ώς ἔνα δν ὑποδεέστερο καὶ παράγωγο τής δυναμικῆς πολλότητας καὶ τῶν σχέσεων τῶν δντων. "Η σχετικότητα όλων τῶν τοπικῶν καὶ κινητικῶν σχέσεων, πού δ Newton τήν ἀνήγε στήν ἀρχή τοῦ ἀπόλυτου χώρου, δ-δηγεῖ τόν Leibniz στό συμπέρασμα ὅτι δ χῶρος ἔχει μόνο ΐδεατή ύπαρξη, είναι δηλ. μορφή τάξεως καὶ συνυπάρξεως τῶν ἐπί μέρους ούσιῶν μέ τίς δυνάμεις καὶ τίς συνάφειές τους.

"Η δμοιομορφία του είναι ἐκφραση τής ἀπόλυτης ἀκαθοριστίας του, ἐνῷ ή δρθολογική του δομή ἐκφράζεται ἀπό τίς γεωμετρικές ἀλήθειες, πού είναι οι πιό καθολικές καὶ ἀναγκαῖες μορφές τάξεως τῶν φαινομένων.

Μ' αύτές ἀποκρυπτογραφεῖται τό βιβλίο τής φύσεως σ' δ, τι πιό φαινομενικό, σχετικό καὶ πεπερασμένο παρουσιάζει.

Berkeley: ἀποδοχή τοῦ ἀπόλυτου χῶρου ὅχι δύμας καὶ τῆς πραγματεύστητάς του.

πραγματικότητας αὐτοῦ. "Ἐνας ἀφ' ἑαυτοῦ ὑφιστάμενος, πανταχοῦ παρών, ἀπειρος, ἀμετάβλητος, ἀμερής, ὀμοιόμορφος καὶ ἀνεξάρτητος χῶρος θά συναγωνιζόταν καὶ θά περιώριζε τό Εἶναι τοῦ θεοῦ.

"Ἡ δυσκολία αὐτὴ δέν παρακάμπτεται ἄμα θεωρηθῇ ὁ χρόνος κατηγόρημα τῆς θείας ούσίας, γιατὶ τότε θά εἴχαμε διπλασιασμό του, δηλ. δυδ ἀπειρους χώρους.

Γιά τόν Berkeley τά ὑψηλά κατηγορήματα τοῦ ἀπόλυτου χώρου ἐκφράζουν μόνο ἀρνητικές ίδιότητες. Τό κενό τοῦ χώρου τό χαρακτηρίζει γνώρισμα τῆς μηδαμινότητάς του. Ἀναρωτιέται ὁ ἴδιος, γιατὶ πρέπει ὁ χῶρος νά είναι αόρατος, ἀψηλάφητος, ἀμερής, ἀπεριόριστος, ἀκίνητος, ἀνενεργός, ἀφοῦ ὅλα αύτά τά γνωρίσματα δηγοῦν μοιραῖα στόν ὑλισμό..

"Υπόσταση γι' αὐτόν ἔχουν τό συνεχές καὶ τό ἀτομικόν καὶ ἀπορρίπτει τή μαθηματική ἔννοια τοῦ ἀπείρου. "Ο, τι ὁνομάζουμε χῶρο, αύτός είναι ἡ ἔκταση τῶν κατ' αἰσθηση παραστάσεων τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, πού δέν είναι ούτε ἀπειρες, ούτε διαιρετές ἐπ' ἀπειρον, ἀλλά συγκεκριμένες, διαρθρωμένες, δροθετημένες.

Οἱ πνευματικές ούσίες είναι, γι' αὐτόν, ἀδέσμευτες ἀπό τό χῶρο· ἀκόμα καὶ ἡ ὀρθολογική μαθηματική ὑφή του δέν ἐπιτρέπεται ν' ἀπολυτοποιήται.

Αύτή ἡ τροπή τοῦ προβλήματος στόν Berkeley ἀντιβαίνει στήν ἔξελιξη τῆς νεώτερης Ἐπιστήμης.

Κατά τόν Berkeley ἡ ἐπιστημονική ζήτηση μπορεῖ νά δδηγῇ στήν παραδοχή τοῦ ἀπόλυτου χώρου, ἀλλ' ὅχι στήν παραδοχή τῆς

4. Οι άντιλήψεις τοῦ Κάντ γιά τό χώρο στήν προκριτική του περίοδο.

Χαρακτηριστικό τῆς προκριτικής περιόδου τοῦ Κάντ, πού είναι ίδια με την έπειδραση τοῦ Leibniz. Τούτη η ιδέα περιέχει την ιδέα της φυλοσοφίας της φύσεως καὶ της φυσικῆς ιστορίας, είναι τό πρώτο πάθος του για τό χώρο, πού έκδηλωνεται καθαρά στό πρώτο του έργο: "Σκέψεις για τήν άληθινή άποτίμηση τῶν ζωντανῶν δυνάμεων" (1747)¹.

Έκεινή άναπτύσσει τήν άποψη τοῦ χώρου καὶ έκτασης. Ότι "οὗτε δὲ χώρος οὗτε ή έκταση θάττηρχαν, διὸ οἱ οὐσίες δέν εἰχαν τήν δύναμη νά δροῦν έξω άπό τόν έαυτό τους (δηλ. νά έξωτερικεύουν τήν έσωτερική τους ένέργεια). Γιατί χωρίς αύτή τήν δύναμη δέν θάρχει σύνδεσμος, χωρίς αύτή καμμιά τάξη καὶ χωρίς αύτή κανένας χώρος"².

Τό χωρίο αύτό άποκαλύπτει τήν ούσιαστική έπειδραση τοῦ Leibniz πού άντιλαμβανόταν τό χώρο ως έπακολούθημα καὶ άποτέλεσμα τοῦ έσωτερικοῦ δυναμισμοῦ τῶν μονάδων.

Η άδυναμία τοῦ Κάντ νά ισορροπήσῃ τύς έπειδράσεις. Μιρφώση τήν έννοιά του για τό χώρο δχι μόνο κάτω άπό τήν έπειδραση τοῦ Leibniz, άλλά καὶ τοῦ Newton χωρίς νά κατορθώνη πάντοτε νά έξισορροπῇ τύς δυό διασταυρούμενες έπιδράσεις.

Από τήν μιά μεριά είναι ίδια με την έπειδραση τοῦ Leibniz η ιδέα της φύσεως (Leibniz) οτι δὲ χώρος είναι ή σχέση καὶ ή τάξη τῶν πραγμάτων, πού δέν θά ίδια με την έπειδραση τοῦ Kant.

1. I. Kant, Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte (Kants Werke, Bd. 1, Akademieausgabe), Berlin, 1910.

2. "Ενθα άνωτ., § 11, σελ. 25.

νάδες) δέν είχαν τη δύναμη νά έξωτερικεύουν τόν έσωτερικό δυναμισμό τους, καί από τήν δλλη πάλι άναγκάζεται νά δμολογήσῃ ότι ή δπλη συνύπαρξη δέν άρκει, γιά νά έρμηνεύσῃ τήν άλληλεπίδραση καί τή συνάφεια τῶν πραγμάτων καί τήν ένότητα τοῦ ιδήματος, δηλ. τό χώρο, έστω καί δν αύτός (δ χώρος) χρησιμοποιεῖται από τόν ίδιο ως ή πιό πειστική άπόδειξη γιά τήν υπαρξη τοῦ θεοῦ¹. Κατά τό πρότυπο τῆς διδασκαλίας τοῦ Leibniz δεχόταν άκόμα ή Κάντ τή δυνατότητα υπάρχεις δάναρίθμητων ιδήματων καί δέν άπειλει τό ένδεχόμενο ότι μπορεῖ νά υπάρχουν πολλά "είδη χώρου" (Raumesarten), χώροι μέ περισσότερες από τρεῖς διαστάσεις: "ή έπιειστήμη αύτῶν θά ήταν άλλαθτα ή ψιλοτηγεωμετρία, πού θά μπορούσε νά έπιχειρήσῃ ἔνας πεπερασμένος νοῦς"². Ο Κάντ άφηνει στό ίδιο παραπάνω έργο άνοιχτή τήν προοπτική γιά μιά μελλοντική διαπραγμάτευση τοῦ θέματος τούτου χωρίς ν' αποκλείη καί τή δυνατότητα άπορρίψεις τῶν σκέψεων αύτῶν, μόλις μιά ώριμάτερη σκέψη τοῦ άποκαλύψη τήν άδυναμία τους³.

Δέν θά υπεισέλθουμε έδω στό ζήτημα κατά πόσο αύτές οι σκέψεις τοῦ Κάντ μπορούν νά στηρίξουν τήν υπόθεση ότι είχεν ήδη προαισθανθή τή δυνατότητα τῶν μή εύκλειδειων γεωμετριῶν καί χώρων πέρα από τόν τριδιάστατο κατά τό πρότυπο τῆς νεώτερης φυσικῆς έπιειστήμης⁴.

‘Αλλά ή Κάντ δέν διστάζει
Η έπιδραση τοῦ Newton.
νά τροποποιήσῃ τήν άντιληψή του
γιά τό χώρο, κάτω από τήν έπιδραση τοῦ Newton. Αύτή τόν

1. Kant, Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio (1757) prop. XVII, Demonstr.

2. I. Kant, (Gedanken von der wahren Schätzung, Bd. I, Erstes Hauptstück, § 10,30). Βλ. K. Fischer, I. Kant und seine Lehre, Erster Teil, σελ. 148 κ.έξ.

3. "Ενθα άνωτ. § II.

4. Βλ. E. Cassirer, Zur modernen Physik, Oxford, 1957, σελ. 69 κ.έξ. E. Adickes, Kant als Naturforscher, 1, Berlin, 1924, σελ.88 κ.έξ.

βοηθεῖ νά έγκαταλείψη τήν υπόθεση γιά τή δυνατότητα υπάρξεως πολλών είδων χώρου και νά δεχτή κατά τό παράδειγμα τοῦ Newton τήν άποκλειστική πραγματικότητα τοῦ τριδιάστατου χώρου, γιατί μόνη αύτή έχει ναί θεμελιώνει τήν σκέψη γιά τήν ένδιπτητα τοῦ κόσμου και τήν διαυτη συνάφεια τῶν πραγμάτων¹.

'Η ἀποδοχὴ τοῦ ἀπόλυτου χώρου.

Συνοψίζοντας τίς προκριτικές ἀπόψεις τοῦ Κάντ γιά τὸ χῶρον δ Fischer γράφει: "ὑπάρχει μόνο ἐν αὐτῷ, ἀπόλυτος χῶρος πού ἔκτείνεται σὲ τρεῖς διαστάσεις και αὐτός καθορίζει ὡς πραγματική ἀρχὴ τή δυνατότητα τῆς οὐλης, αὐτός καθορίζει ὡς θεμελιώδης ἐποπτεία τή δυνατότητα παραστάσεως τοῦ κόσμου τῶν σωμάτων· ἡ πρωταρχικότητά του ἔχει και ὑποκειμενική και ἀντικειμενική ισχύ· αὐτός ἀποτελεῖ και θεμελιώδη ἔννοια μέσα και πραγματικότητα ἔξω ἀπό μᾶς"².

Μέ αύτό τό τρόπο δ Fischer προσπαθεῖ νά γεφυρώσῃ τό χάσμα ἀνάμεσα στήν προκριτική και κριτική περίοδο τοῦ Κάντ έναντίον τῶν ἀπόψεων τοῦ Trendelenburg, πού ὑπεστήριζε ὅτι ὑπάρχει ἔνα τέτοιο χάσμα στή διδασκαλία τοῦ Κάντ³.

'Η ἴστορικοεξελικτική ἀποφῆ τοῦ Cassirer και ἡ ἔναίσιμη διατριβή τοῦ Κάντ.

Αντίθετα η ἴστορικοεξελικτική θεώρηση βλέπει στήν έξελιξη τοῦ Κάντ νά σημειώνεται σημαντική στροφή πρός τήν κριτική περίοδο πού σημαδεύεται ἀπό τήν έναίσιμη διατρι-

1. Fischer, ἔνθα ἀνωτ. σελ. 301.

2. Fischer, ἔνθα ἀνωτ. σελ. 307.

3. A. Trendelenburg, Logische Untersuchungen, Leipzig, 1862², σελ. 155--κ. ἔξι.

βή του (Inaugural-Dissertation)¹. Ο Cassirer τονίζει ότι μέ τό έργο αύτό τό πρόβλημα τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου παίρνει δλότελα καινούργια μορφή, γιατί μεταφυτεύεται από τό έδαφος τῆς Φυσικῆς στό έδαφος τῆς ύπερβατικῆς φιλοσοφίας (Transzentalphilosophie)².

'Η ύπερβατική φιλοσοφία τοῦ Κάντ καύ τό πρόβλημα τοῦ χώρου.

Εἶναι χαρακτηριστικό γιά τό Νεοκαντιανό Cassirer ότι ή ύπερβατική φιλοσοφία τοῦ Κάντ δέν ἀσχολεῖται κατά κύριο λό-

γο μέ τή πραγματικότητα τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου παρά μέ τήν ἀντικειμενική σημασία τῶν δύο αὐτῶν ἐννοιῶν για τήν δλη δομή τῆς ἐμπειρικῆς μας γνώσεως. Καί τοῦτο γιατί θεωρεῖ τό χῶρο καί τό χρόνο δχι ὡς πράγματα, ἀνεξάρτητα ἀντικείμενα, ἀλλά ὡς "πηγές γνώσεως" ή "δρους δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας", μορφές δυνατής ἐμπειρίας ή μορφές ἐποπτείας. Γιατί οἱ μορφές δέν μπορεῖ νά ἐμφανίζωνται καί ὡς περιεχόμενα τῆς πραγματικῆς ἐμπειρίας³.

Εἶναι μορφές τάξεως ή συντάσσουσες ἀρχές πού ἀποκαλύπτουν τό νόημά τους στό τεταγμένο χωρίς νά ταυτίζονται μέ αύτό.

Καί δημος ή καθαρά αύτή γνωσιολογική κατεύθυνση δέν ἐμποδίζει τόν Cassirer ν' ἀναζητή σημεῖα ἐπαφῆς τῆς ύπερβατικῆς ἀναλύσεως τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου στήν κριτική περίοδο, δημος καί στήν προκριτική, μέ τίς πιστολημορές θεωρίες τῆς νεώτερης Φυσικῆς: τή θεωρία τῆς σχετικότητας τοῦ Einstein, πού στηρίζεται στήν παρατήρηση καί στό πείραμα, δηλ. στήν ἐμπειρική γνώση⁴. 'Θατόσσο για

1. Kant, De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis (Περύ τῆς μορφῆς καί τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ νοητοῦ κόσμου, 1770 (Berl. Akademieausgabe, Bd.11, σελ. 387-419).

2. E. Cassirer, "Ἐνθα ἀνωτ., σελ. 70.

3. E. Cassirer, "Ἐνθα ἀνωτ., σελ. 70.

4. E. Cassirer, "Ἐνθα ἀν. σελ. 72, καύ Th. Ziehen, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 69.

νά κρίνη κανένας καλύτερα τούς συσχετισμούς αύτούς, είναι άναγκανό νά έγκυψη στίς άναλύσεις τοῦ Κάντ στήν Υπερβατική Αισθητική, διρχίζοντας άπό τή λεγόμενη "μεταφυσική έκθεση" τοῦ χώρου.

Τά θεμελιώδη έρωτήματα τῆς "μεταφυσικής έκθεσεως" τοῦ Κάντ κανί ή σημασύνα των.

· Η μεταφυσική αύτή έκθεση απαντᾶ σέ ώρισμένα θεμελιώδη έρωτήματα ως πρός τή "φύση" τοῦ χώρου, διη δηλαδή δι χώρος

είναι δν πραγματικό ή άπλως σύνολο σχέσεων τῶν πραγμάτων, πού διμως άποδίδονται σ' αύτά καθ' εαυτά χωρίς νά έποπτεύονται, ή είναι σχέσεις πού έξαρτῶνται άπό τή μορφή τῆς έποπτείας μας, δηλ. άπό τήν ύποκειμενική ύφή τοῦ πνεύματός μας, καί μέσφ αύτής άποδίδονται ως κατηγορήματα στά πράγματα¹.

· Η μεταφυσική έκθεση δνομάζεται "μεταφυσική", γιατί έξετάζει καί άναλύει τήν έννοια τοῦ χώρου ως κάτι δεδομένο a priori², δηλ. διασαφεῖ μονάχα τήν έννοια τοῦ a priori σά νά ήταν έννοια άναλυτική.

· Η σημασία τῶν έρωτημάτων αύτῶν ως πρός τή φύση τοῦ χώρου είναι άκόμα καί σήμερα μεγάλη καί έπικαιρη, γιατί, δπως τονίζει δ Heimsoeth, Ξαναγυρίζουν σέ δλες τίς σύγχρονες έρευνες τοῦ ζιδιου προβλήματος, άνεξάρτητα δν ή διφετηρία τους είναι φυσική ή μαθηματική ή ψυχολογική³.

Κάθε νέα έξέταση είναι ύποχρεωμένη λίγο ή πολύ ν' άρχιση μέ τίς καντιανές θέσεις, γιατί αύτές άποτελοῦν σταθερό σημεῖο άναφορᾶς καί προσανατολισμού.

1. Kr. d. r. Ver., ξνθα ἀν. σελ. 63, B 33 - B 38.

2. Kr. d. r. Ver., ξνθ. ἀν. σ. 66, B 38

3. Heimsoeth, ξνθα ἀνωτ., σελ. 65.

5. Η μεταφυσική ἔκθεση τῆς ἐννοιας τοῦ χώρου.

Χῶρος καὶ Ἐποπτεῖα.

Παρό δὲ πού δὲ Κάντ χαρακτηρίζει τὸ χῶρο ὡς ἐννοια, ἐν τούτοις τὴν προσδιορίζει δὲ διος ὡς ἐποπτεῖα (Anschabung), τοῦτο δέ σημαίνει ὅτι δὲ χῶρος μπόρει νά γίνη ἀντικείμενο ἔξωτερικῆς ἐποπτείας καὶ παραστάσεως. Οὗτε δὲ ἐποπτεῖα αὐτῇ πρέπει νά συγχέεται μέ τὴν πνευματική ἐποπτεία ἐνδές ἀρχέτυπου νοῦ, πού ἀποτελεῖ τὴν πρωταρχική πηγή τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως ή τῆς διάνοιας. "Οταν στήν ἐποπτεία ἀποδίδεται μιά τόσο ὑψηλή καὶ θεία ἰδιότητα, τότε σημαίνει ὅτι αὐτῇ δέν ἔχει ἀπαλλαγή ἀκόμα ἀπό τὰ μεταφυσικά τῆς γνωρίσματα.

"Αντίθετα δὲ Κάντ χρησιμοποιεῖ τὴν ἐποπτεία ὡς καθαρή ἀνθρώπινη ἰδιότητα τοῦ πεπερασμένου πνεύματος δισχετη πρός τὴν καθαρή ἐποπτεία, δημος ἀπαντᾶ στὸν πλάτωνα καὶ τὸν Leibniz. Στὸν τελευταῖο αὐτὸν δὲ καθαρή ἐποπτεία δέν εἶναι δυνατή, χάνει τὴν καθαρότητά της, συσκοτίζεται δταν ἀποδίδεται στὸν ἀνθρώπο. Χωρίς αὐτό τὸ μεταφυσικό φόντο τῆς ἐννοιας τῆς ἐποπτείας εἶναι ἀδύνατο νά ἐννοήσουμε τὴν καντιανή θέση, πού στηρίζεται ἀποκλειστικά στὴν ἀνάλυση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Τά βασικά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάντ στήν "μεταφυσική ἔκθεση" περὶ χώρου.

Τά παραπάνω προδιαγράφουν τὸ ἐννοιολογικό πλαίσιο μέσα στὸ διοί θά κινηθῇ δὲ καντιανή διδασκαλία γιά τὸ χῶρο¹.

Τέσσερα εἶναι τά βασικά ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιεῖ δὲ Κάντ σή Μεταφυσική "Ἐκθεση περὶ χώρου:

- 1) "Οτι δὲ χῶρος δέν εἶναι ἐννοια ἐμπειρική.
- 2) ὅτι ἀποτελεῖ ἀναγκαία παράσταση a priori.

1. Kr. d. r. Ver. ἐνθα ἀν., σελ. 66, B 38 - B 40.

- 3) δτι δέν είναι έννοια συλλογιστική ή καθολική σχέσεων πραγμάτων, άλλα καθαρή έννοια·
- 4) δτι είναι άπειρο δεδομένο μέγεθος.

Από τήν πρώτη ματιά παρατηρούμε δτι τά έπιχειρήματα αύτά παρουσιάζουν έσωτερική λογική άρθρωση, πού μπορεῖ ν' άποδοθῇ ως έξις: έπειδή δι χῶρος δέν είναι έννοια έμπειρική, γι' αύτό άποτελεῖ παράσταση άναγκαία καί a priori, χωρίς τό a priori νά σημαίνη δτι προηγεῖται χρονικά τῆς έμπειρικῆς γενέσεως τῆς παραστάσεως τοῦ χώρου, γιατί τό a priori προηγεῖται καί τῆς χρονικῆς έμπειρίας.

Τό πρώτο έπιχείρημα.

Ο γάρ, δτι δι χῶρος δέν είναι έννοια έμπειρική, σημαίνει δτι η έννοια αύτη δέν άποτελεῖ προϊόν λογικῆς άφαιρέσεως από έξωτερικές έμπειρίες, γιατί γιά νά ξω τή παράσταση τοῦ δτι κάτι κείται έκτός από μένα τόν ίδιο, δηλ. γιά νά μπορῶ ν' άναφέρω μερικές από τίς κατ' αἰσθηση έντυπωσεις μου σέ κάποιο σημεῖο κείμενο έκτός απ' αύτό, δπου βρίσκομαι δι ίδιος, χρειάζομαι τή παράσταση τοῦ χώρου ως προϋπόθεση.

Ο Κάντ τονίζει δτι η παράσταση τῶν ἀντικειμένων τοῦ έξωτερικοῦ κόσμου καί τῶν τοπολογικῶν σχέσεων τους (ἄλλο παρ' ἄλλῳ= nebeneinander) δέν σχηματίζεται διά τῆς έμπειρίας, γιατί προϋποθέτει τή καθολική παράσταση τοῦ χώρου.

Δηλ. οι προσδιορισμοί τοῦ χώρου δέν είναι έπακολουθήματα τῆς θέσεως καί τῶν μερῶν τῶν ἀντικειμένων, άλλα οι θέσεις αύτές είναι έπακολουθήματα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χώρου. "Αρα άλλο πρᾶγμα είναι δι καταστασιακός χώρος πού περιλαμβάνει καί τό ύποκείμενο (δωμάτιο, πόλοι, θάλασσα), δηλ. δι χῶρος νοούμενος ως κάτι συγκεκριμένο, ως ένας πεπερασμένος δριζόντας παρουσίας τῶν πραγμάτων, καί άλλο δι χῶρος ως διλον, μέσα στόν δποῖο συνυπάρχουν διλοι οι καταστασιακοί χώροι¹.

1. H. Voss, Transzendenz und Raumanschauung, Frankfurt a.M., 1940, σελ. 7 καί A. Riehl, ένθα ἀνωτ., σελ. 452.

‘Εξ ἀλλου τό πρῶτο ἐπιχείρημα τονίζει ὅτι δικαιοσύνη εἶναι ἔνας προσδιορισμός πού δέν ἀποδίδεται στά ἀντικείμενα καθ’ ἑαυτά καὶ ἀνεξάρτητα ἀπό τὴν ἐποπτεία μας, ἀλλ’ ὅτι ἐνυπάρχει στή μορφή τῆς ἐποπτείας μας καὶ εἶναι συνυφασμένος μ’ αὐτήν. ‘Ἐν τούτοις δικαιοσύνη παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο δέν προκύπτει ἀπό τό πρῶτο ἐπιχείρημα. ‘Εκεῖνο μᾶλλον πού δέν προέκυπτε εἶναι τοῦτο: ἐπειδή ἔμεῖς δέν μποροῦμε νά ἔχουμε παράσταση τῶν ἀντικείμενων παρά μόνο στήν τοποθετησή τους μέσα στό χῶρο, γι’ αὐτό καὶ δικαιοσύνη εἶχει μιάν a priori σχέση πρός τ’ ἀντικείμενα (τά καθιστά δηλ. δυνατά, τούς δένει τὴν ἀντικείμενική δυνατότητά τους)¹.

Τό δεύτερο ἐπιχείρημα.

Στό δεύτερο ἐπιχείρημα δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται ως ἀναγκαία παράσταση a priori, ως κάτι τό ὑποκείμενο σέ δλες τίς ἔξιτερικές ἐποπτείες. ‘Η ἀναγκαιότητα τῆς παραστάσεως αὐτῆς ἔγκειται σέ τοῦτο, ὅτι μπορῶ μέ τή σκέψη νά διαγράψω μεμονωμένα ἀντικείμενα πού βρίσκονται μέσα στό χῶρο, ἀλλά τό χῶρο τόν ίδιο δέν μπορῶ νά τόν διαγράψω, δηλ. δέν μπορεῖ νά ἔχη κανένας παράσταση τού δικαιοσύνης.

“Ἄρα δικαιοσύνη εἶται ως προϋπόθεση καὶ δρος δυνατότητας τῶν φαινομένων. Τά πράγματα γίνονται φαινόμενα, δηλ. πράγματα πρός ήμας, ἐφ’ ὅσον προσδιορίζονται ἀπό τήν a priori παράσταση τοῦ χώρου. “Ἄρα δικαιοσύνη δέν εἶναι προσδιορισμός ἔξιτερικές ἀπό τά φαινόμενα, ἀλλ’ ὅτι μόνο μέ τήν a priori παράσταση τοῦ χώρου μᾶς εἶναι δεδομένα καὶ τά φαινόμενα.

Καὶ διμως η σκέψη αὐτή τοῦ Κάντ δικαιοσύνη δικαιοσύνης ἀπότελει ἀναγκαία παράσταση a priori συναντά καὶ πάλι τήν ἀντίρρηση τοῦ Schelling, πού ισχυρίζεται δικαιοσύνη μπορῶ κάλλιστα νά διαγράψω μέ τή σκέψη μου τήν δικαιοσύνη τῶν ἔκτατῶν πραγμάτων, δικαιοσύνης κάνουν δλοι ἔκεινοι πού δυνατότητας.

1. Schelling, Werke, Band V, σελ. 355 κ.ξ.

τό δύμπαν ὡς γενητόν καί ὡς οὐκέτι πού εἶναι δυνατό νά
ἐκλείψῃ κάποτε¹.

Ο χαρακτήρας τῆς παραστάσεως τοῦ χώρου.

Ἐκεῖνο πού πρέπει ίδιαίτερα νά τονισθῇ γιά τὴν κατανόηση τοῦ δεύτερου ἐπιχειρήματος εἶναι διαφοράς τῆς παραστάσεως τοῦ χώρου, πού δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τίς καθαρά ὑποκειμενικές παραστάσεις, αύτές δηλ. πού συνδέονται μέ ὠρισμένες κατ' αἰσθηση ἐντυπώσεις (χρωμάτων, θερμοῦ, ψυχροῦ ήλπ.), γιατί οἱ ὑποκειμενικές αύτές παραστάσεις ἀναφέρονται μόνο σέ ὠρισμένες καταστάσεις τοῦ ψυχολογικοῦ ὑποκειμένου, πού μεταβάλλονται κάθε φορά καί δέν ἔχουν σχέση μέ τὴν ίδιαν ική φύση τοῦ χώρου.

Μ' ἄλλα λόγια, εἶναι διδύνατο νά συλλάβῃ κανένας τὸ χῶρο ὡς διθροισμα κατ' αἰσθηση ἐντυπώσεων ἀπό χρώματα, ἥχους ήλπ., γιατί ὅλα αύτά ἀποτελοῦν a posteriori ἐμπειρικά στοιχεῖα, περιεχόμενα πού ἀνήκουν σέ ὠρισμένες παραστάσεις καί δχλ στὴν καθόλου παράσταση τοῦ χώρου. Εἶναι ἀλήθεια πώς δλες αύτές τὶς ίδιατητες καί τὶς ποιότητες τῶν πραγμάτων μποροῦμε νά τὶς διαγράψουμε μέ τὴ σκέψη, χωρίς νά μποροῦμε νά ἔξαφανίσουμε καί τὸν χῶρο τόν ίδιο.

Πάνω σ' αύτῇ τὴν a priori ἀναγκαιότητα τῆς παραστάσεως τοῦ χώρου βεβαιώνει διά τὸν Κάντ καί τὴν ἀποδεικτική βεβαιότητα δλων τῶν γεωμετρικῶν ἀξιωμάτων καί τῇ δυνατότητα τῆς a priori κατασκευῆς τους. "Αν δηλ. ή παράσταση τοῦ χώρου διταν μιά ἔννοια ἀποκτημένη ἐκ τῶν ὑστέρων, διν εἶχε διατηλθῆ ἀπό τὴν ἔξωτερην ἐμπειρία, τότε τὰ πρῶτα μαθηματικά ἀξιώματα δέν θά διταν τίποτα ἄλλο, παρά κατ' αἰσθηση ἀντιλήψεις καί δά εἶχαν τό χαρακτήρα τῆς τυχαίότητας καί δχλ τῆς ἀναγκαιότητας, πού δίνουμε λ.χ. στό ἀξίωμα δτι μετάξυ δύο σημείων μόνο μιά εύθεῖα κεῖται².

1. Schelling, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 356.

2. Kant, Kr. d. r. Ver., ἔνθα ἀνωτ., σελ. 69, Abs. 3, B 40-41.

Τό τρίτο έπιχείρημα.

Στό τρίτο έπιχείρημα δέ Κάντ
άποδεικνύει ότι δ χῶρος δέν
είναι εν νοιᾳ συλλογιστική ή καθολική, πού σχημα-
τίζεται μέ γενίκευση ή μέ συμπερίληψη τῶν κοινῶν γνω-
ρισμάτων ἐνός ἀριθμοῦ μερικῶν παραστάσεων, γιατὶ ή συλ-
λογιστική ἔννοια καί γνώση γεννιέται μέσω παραστάσεων,
πού μποροῦν ν' ἀναλυθοῦν στά γνωρίσματά τους, ἐνῷ δ χῶ-
ρος ἀποτελεῖ καθαρή ἐποπτεία καί ἔνιαία παράσταση.

Καί οταν ἀκόμα μιλάνη κανένας γιά πολλούς χώρους καί
τότε δέν ἔννοεῖται τίποτε ἄλλο παρά μόνο μέρη ἐνός καί
τοῦ αὐτοῦ μόνου χώρου. Στή συλλογιστική γνώση διατρέ-
χει κανένας τά μέρη ἔνα πρός ἔνα (diskursive), γιά νά
σχηματίση τήν ἔννοια τοῦ ὅλου, ἐνῷ στήν παράσταση τοῦ
χώρου τό ὅλον προηγεῖται τοῦ μέρους.

Χῶρος: Μιά ἔνική
παράσταση.

"Ετσι γιά τόν Κάντ δ χῶρος
ἔχει τό χαρακτῆρα μιᾶς ἔνικῆς
παραστάσεως, πού περιέχει τά
πάντα, ἀλλ' δχι ἐφ' ὅσον αύτά θεωροῦνται ως συστατικά του
μέρη, ἀλλά μόνον ἐφ' ὅσον νοοῦνται μέ σ α σ' αὐτόν. "Ο-
ταν δηλ. κανένας μιλάνη γιά διαφόρους χώρους, γιά τήν
πολλαπλότητα τῶν χώρων, τότε δέν ἔννοεῖ τίποτα ἄλλο πα-
ρά μόνο διείποτες καί ἔνικός χῶρος μερίζεται χωρίς
νά χάνη τήν ἔνδιπτητα καί τήν ἔνικότητά του. Αύτή ἀκρι-
βῶς ή ἔνικότητα δείχνει διείποτες καί τηγόρημα ἄλλων πραγμάτων ἐκτός ἀπό τόν ἵδιο τόν ἔαυτό
του.

"Αν θέλαμε νά τόν χαρακτηρίσουμε μέ μιά ἔννοια γραμ-
ματική θά λέγαμε πώς είναι ή πιό ἀναπαλλοτρίωτη ἀτομι-
κή ἔννοια, ἔνα singulare tantum ή ἔνα ἀτομο πού δέν μπο-
ρεῖ νά ὑπαχθῇ κάτω ἀπό καμμιαί γενική ἔννοια, οὗτε νά
σχηματιστῇ μέ τή συνένωση ή τό ἄθροισμα τῶν μερῶν, πού
τήν ἀποτελοῦν.

Σχέση τῶν μερῶν πρός
τοῦ ὅλου.

‘Η σχέση τῶν μερῶν πρός τό
ὅλον τοῦ χώρου δέν εἶναι σχέ-
ση ὑπαγωγῆς, γιατί τά μέρη τοῦ
χώρου (οἱ μερικοὶ χῶροι) δέν ὑπάγονται σ' αὐτόν ἀλλά νο-
οῦνται μέσα σ' αὐτόν. ‘Ἄρα καὶ ή καθολική ἔννοια τοῦ χώ-
ρου βασίζεται σὲ περιορισμούς καὶ δροθετήσεις μέσα σ'
αὐτόν. ’Αντί νά συνθέτουμε ἐμεῖς τό χῶρο ἀπό τά μέρη του
προϊούποδέτουμε αὐτόν σὲ κάθε ἐμπειρική σύνθεση. ’Ακριβῶς
γι' αὐτό τό λόγο τόν χαρακτηρίζει δέ Κάντ ως παράσταση ἐ-
νική καὶ ὅχι ως ἔννοια καθολική ἢ ως ἐποπτεία a priori,
πού καθιστᾶ δυνατούς τούς περιορισμούς καὶ τίς διαιρέ-
σεις τοῦ χώρου, ἐνῶ δέ διοις παραμένει πάντοτε ἐνταῖς,
ἐνικός καὶ ἀδιαιρέτος.

Τό τέταρτο ἐπιχείρημα δικτύων

Στό τέταρτο ἐπιχείρημα δικτύων
ἡρος ἐμφανίζεται ως ἔνα ἀπειρο-
καὶ ἀτελεύτητο δεδομένο μέγεθος. ’Αλλά ή ἀπειρότητα τοῦ
μεγέθους αὐτοῦ δείχνει δτι δικτύων δέν εἶναι τό ἐνερ-
γείᾳ ἀλλά τό δυνάμει ἀπειρον, για νά μιλήσουμε μέ α-
ριστοτελικούς δρους.

Αύτό σημαίνει δτι δέν μποροῦμε νά ἐποπτεύουμε τό
χῶρο σ' ὅλη τήν ἀπειρότητά του καὶ μάλιστα σὲ μιά ἀπει-
ρότητα, πού δέν προέρχεται ἀπό μιά ἐπ' ἀπειρο σύνθεση τῶν
μερῶν του. ’Ο χῶρος ἀντιδιαστέλλεται ἀπό τήν καθολική
ἔννοια, ἐπειδή ἀκριβῶς δέν περιέχει μέσα του ἔνα ἀκα-
θόριστο ἢ ἀδριστο πλήθος διαφόρων δυνατῶν παραστάσεων
πού ὑπάγονται σ' αὐτήν, γιατί δικτύως νοεῖται μόνον ως
κάτι πού ἔτεριέχει πράγματι μέσα του ὅλον τούς
χώρους σάν μιά παρούσα ἀπειρότητα.

Διαφορά ἀπειρου καὶ ἀδριστου
στή σχέση τους πρός τόν χῶρο.

“Ετσι τό ἀπειρο τοῦ χώρου
δέν πρέπει νά συγχέεται μέ
τό ἀδριστο καὶ ἀκαθόριστο,
τό infinitum μέ τό indefi-

nitum, ὅπως εὖστοχα παρατηρεῖ δ Schelling¹: ”ἔνα ἀκα-
1. Schelling, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 357.

Θόριστο ή άδριστο μέγεθος (*indefinitum*) είναι έκεινο στό δύποτο δέν άποδίδουμε κανένα όριο, δχι γιατί δέν θάχε ή γιατί θά ήταν άντιφατικό νά νοήσουμε ότι θά μπορούσε νά έχη τέτοια. "Ενα άπειρο μέγεθος (*infinitum*) είναι έκεινο στό δύποτο δέν νοούνται όρια, γιά τό δύποτο θά ήταν άκριβως άντιφατικό νά νοήσουμε ότι έχει όρια. Τέτοιου είδους είναι ή άπειρότητα τού χώρου μιά καί μόνο άδιαιρετη καί άμεριστη παράσταση.

"Αρα καί μόνο γιά τό λόγο αύτό, ότι δηλ. δ χώρος είναι άπειρος μέσα στήν παράστασή μας, έπεται ότι δέν άποτελεῖ προϊόν άφαιρέσεως άπό τά πράγματα πού ένυπάρχουν σ' αύτόν".

6. Η ύπερβατική έκθεση τῆς έννοιας τοῦ χώρου.

"Ερμηνεία τοῦ όρου
"ύπερβατική έκθεση".

Mέ τόν όρο "ύπερβατική "Έκθεση" (Transzendentale Erörterung) δ Κάντ έννοει τήν έξή- γηση μιᾶς έννοιας ως μιᾶς δρχής (Prinzip), άπ' δου μπορεῖ νά γίνη a priori¹ φανερή ή δυνατότητα σχηματισμού δλλων συνθετικῶν αρίσεων a priori. Πρός τόν σκοπό αύτό άπαιτεῖται: 1) ν' άπορρέουν πραγματικά τέτοιες γνώσεις άπό τή δεδομένη έννοια καί 2) οι γνώσεις αύτές νά είναι δυνατές μόνο υπό τήν προϋπόθεση ότι είναι δεδομένος δ τρόπος έξηγήσεως τῆς έννοιας αύτῆς.

Χώρος καί Γεωμετρία.

"Ετσι μόνο υπό τήν προϋπόθεση ότι δ χώρος είναι καθαρή έποπτεία έξηγεῖται ή δυνατότητα τῆς Γεωμετρίας ως συνθετικῆς έπιστήμης a priori. Από μόνη τήν έννοια λ.χ. ότι δύο εύθειες δέν περικλείουν χώρο δέν κατανοεῖται ή πρόταση, γιατί τά γεωμετρικά άντικείμενα είναι φαινόμενα κατά τόν Κάντ, άρα δχι δύτα άνεξάρτητα άπό τήν

1. Kr. d. r. Ver., ένθα άνωτ., σελ. 68-9, B40-41.

έποπτεία μας.

Τό δτι μποροῦμε καί προσγράφουμε στίς γεωμετρικές προτάσεις άντικειμενικό κύρος παρ' όλο τόν a priori χαρακτήρα των, αύτό άκριβώς δηλώνει δτι ή παράσταση τῶν μαθηματικῶν άντικειμένων εἶναι μέν a priori, ἀλλά ἔχει τῇ δυνατότητα τῆς κατασκευῆς. Ἡ ἀποδεικτικότητα τῶν προτάσεων αὐτῶν, δηλ. δτι συνοδεύονται ἀπό τῇ συνείδηση τῆς ἀναγκαιότητάς των, μαρτυρεῖ δτι οἱ προτάσεις αύτές δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐμπειρικές, ούτε νά ἔχουν τῇ πηγή τους σέ δλλες ἐμπειρικές κρίσεις.

7. Συμπεράσματα ἀπό τή «μεταφυσική ἐκθεση».

- 1) 'Ο χῶρος δέν παριστάνει ίδιότητα πραγμάτων καθ' ἑαυτά, ούτε σχέσεις πραγμάτων μεταξύ τους.
- 2) 'Ο χῶρος δέν εἶναι τίποτα ἀλλο παρά ή μορφή ὅλων τῶν φαινομένων πρίν ἀπό κάθε κατ' αἰσθηση ἀντίληψη, καί ἀν ἐμπειρέχη κάτι a priori, αύτό εἶναι μόνο οἱ ἀρχές (Prinzipien) τῶν σχέσεών τους πρίν ἀπό κάθε ἐμπειρία.
- 3) Δέν μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά χῶρο καί γιά δυτατά παρά μόνο ἀπό τῇ σκοπιά τοῦ ἀνθρώπου. 'Αν παρεκκλίνουμε ἀπό τόν ὑποκειμενικό όρο τῆς εἰσδεκτικότητας, τότε ή παράσταση τοῦ χώρου δέν σημαίνει τίποτε. Τό κατηγόρημα τοῦ ἔκτατοῦ ἀποδίδεται στά πράγματα μόνον ὅσο μᾶς παρουσιάζονται ώς φαίνενα. Ἡ πρόταση λ.χ. δτι ὅλα τά πράγματα ὑπάρχουν τό ἔνα κοντά στό δλλο μέσα στό χῶρο ἴσχυε μόνο μ' ἔνα σημαντικό περιορισμό, ἀν δηλ. αύτά τά πράγματα θεωροῦνται ἀντικείμενα τῆς κατ' αἰσθηση ἐποπτείας μας.

Γιά νά ἴσχυση καθολικά καί ἀπεριόριστα ή παραπάνω πρόταση, πρέπει νά τεθῇ στό ὑποκείμενό της (ὅλα τά πράγματα) δι περιορισμός: ώς ἐξωτερικά φαίνενα.

'Άλλοιιδες ή πρόταση θά ἴσχυε καί γιά τά πράγματα καθ' ἑαυτά.

Αύτος είναι δ λόγος πού έμποδίζει τόν Κάντ να έκφερη αρίστη για έποπτειες δλλων λογικῶν δυτῶν, δν δέν είναι ύποτεταγμένα καί αύτά στούς ίδιους δρους, πού περιορίζουν τίς έποπτειες μας καί πού ισχύουν για μᾶς τούς άνθρωπους γενικά.

4) 'Ο Κάντ διδάσκει τήν έμπειρική πραγματικότητα (empirische Realität), δλλά σύγχρονα καί τήν ύπερβατική ίδανικότητα τοῦ χώρου (transzendentale Idealität). 'Η πραγματικότητα σημαίνει άντικειμενικότητα, άντικειμενική ισχύ, δτι δηλ. δλα τά φαινόμενα εύρισκονται ἐν χώρῳ καί δτι δ χώρος ἀποτελεῖ πραγματική ίδιότητα τῶν φαινομένων.

'Αντίθετα διπέρβατική ίδανικότητα σημαίνει ύποκειμενικότητα, γιατί δ χώρος έξεταζόμενος σε σχέση μέ τά πράγματα καθ' έαυτά δέν έχει δική του πραγματικότητα.

5) 'Εκτός ἀπό τό χώρο δέν ύπάρχει καμια δλλη ύποκειμενική παράσταση ἀναφερόμενη σέ κάτι έξωτερινό, πού νά μπορῇ νά δνομασθῇ a priori άντικειμενική, γιατί ἀπό καμια δλλή αύτές τίς παραστάσεις δέν μπορεῖ νά παραχθοῦν συνθετικές κρίσεις a priori, δπως ἀπό τή παράσταση τοῦ χώρου.

6) 'Η ίδανικότητα τοῦ χώρου δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τήν ύποκειμενικότητα τῶν κατ' αίσθηση άντιλήψεων (όπτικῶν, ἀπτικῶν, άκουστικῶν κλπ.), γιατί διπέρβατικότητα αύτῃ δέν έχει ύπερβατικό χαρακτήρα.

"Ετοι π.χ. διεύθαρτη γεύση τοῦ κρασιοῦ δέν άνήκει στούς άντικειμενικούς προσδιορισμούς του. 'Αντίθετα δ χώρος ως δρος τῶν άντικειμένων καί τῶν φαινομένων άνήκει κατά τρόπο ἀναγκαῖο στό φαινόμενο διηγήνεται τῶν φαινομένων.

· Γεύση καί χρώματα είναι ἀπλῶς συνδεδεμένα μέ τό φαινόμενο ως τυχαῖα ἐπακολουθήματα τῆς αίσθητικῆς δργανώσεώς μας. A priori παράσταση μιᾶς γεύσεως διεύθυνται

χρώματος είναι άδύνατη.

"Αρα μόνο χάρις στήν καθαρή έποπτεία τοῦ χώρου εί-
ναι δυνατό τά πράγματα νά γίνουν έξωτερικά άντικείμενα
γιά μᾶς, δηλ. φαινόμενα.

'Η ύπερβατική ξύνοια τῶν φαινομένων ἀποτελεῖ ξντο-
νη κριτική ύπόμνηση τοῦ Κάντ, δτι μέσα στό χῶρο τά άν-
τικείμενα δέν μᾶς είναι γνωστά ὡς πράγματα καθ' έαυτά,
ἀλλ' ούτε καί μποροῦν νά γνωσθοῦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

1. Μεταφυσική καί ύπερβατική ἔκθεση τοῦ χρόνου.

‘Η μεταφυσική ἔκθεση τοῦ χρόνου.

“Υστερά ἀπό τό χῶρο δέ Κάντ
ἀναλύει τῇ δεύτερῃ μορφῇ κα-
θαρῆς ἐποπτείας, τό χρόνο, ἀ-
πό τήν ἓδια διπλῇ σκοπιά, τῇ
μεταφυσικῇ καί τήν ὑπερβατική.

Τά μεταφυσικά ἐπιχειρήματα συνοψίζονται στά ἀκόλου-
θα:¹

- 1) Γιά νά εχουμε τήν παράσταση δτι κάτι συμβαίνει ἐν
χρόνῳ (δηλ. τήν παράσταση τῆς συγχρονικότητας καί
τῆς διαδοχικότητας) πρέπει νά προηγήται ἡ παράσταση
τοῦ χώρου ὡς τό ὑπο-κείμενο στίς χρονικές μας παρα-
στάσεις καί ἔννοιες. Γι αύτό δ χρόνος δέν μπορεῖ νά
είναι ἔννοια ἐμπειρική, ὅπως καί δ χῶρος.
- 2) ‘Ο χρόνος είναι ἔτσι συνυφασμένος μέ τά φαινόμενα,
ώστε είναι ἀδύνατο νά τόν σβήσῃ κανείς ἀπό αύτά. Μπο-
ρεῖ κανένας κάλλιστα νά φανταστῇ ἐξαφανιζόμενα τά
φαινόμενα ἀπό τό χρόνο, ἀλλά τόν χρόνο τόν ἓδιο ὅχι,
γιατί αύτός ἀποτελεῖ τόν δρο τῆς δυνατότητάς των.
‘Αρα δ χρόνος είναι μιά ἀναγκαία παράσταση-ὑπο-κεί-
μενο σέ δλες τίς χρονικές ἐποπτεῖες.
- 3) Πάνω σ’ αύτήν τήν a priori ἀναγκαιότητα στηρίζονται
οἱ ἀποδεικτικές ἀρχές ἢ τά ἀξιώματα τοῦ χρόνου: δτι
λ.χ. δ χρόνος είναι μονοδιάστατος, δτι διάφοροι χρό-

1. Kr. d. r. Vern., ἔνθα ἀνωτ. σελ. 74 κ.ἐξ., B 46, A 30 κ.ἐξ.

νοι δέν μπορεῖ νά υπάρχουν σύγχρονα, άλλά διαδοχικά.

“Αν αύτά ήσαν προτάσεις έμπειρικές, τότε δέν θά είχαν καθολικόν αῦρος. Μόνον έτσι καθιστούν δυνατή τήν έμπειρία και μᾶς διαφωτίζουν πρίν άπό αύτή και δχι διά μέσου αύτης.

- 4) ‘Ο χρόνος, δπως και δ χώρος, δέν είναι συλλογιστική έννοια, άλλά καθαρή μορφή τής έσωτερικής έμπειρίας Διάφοροι χρόνοι είναι μόνον μέρη ένός και τού χρόνου και δέν μπορούν νά υπάρξουν ταυτόχρονα. Ή πρόταση αύτή έμπειριέχεται άμεσα στήν έποπτεία και στήν παράσταση τού χρόνου και είναι συνθετική, και γι αύτό δέν μπορεῖ νά πηγάξη μόνο άπό καθολικές έννοιες.
- 5) ‘Ο χρόνος είναι άπειρος και η άπειρότητά του σημαίνει ότι κάθε ώρισμένο μέγεθος χρόνου άποτελεῖ περιορισμό τού ένός ένικού χρόνου. ‘Ο χρόνος πρέπει νά μᾶς είναι a priori δεδομένος άπειροιστα.

‘Υπερβατική “Εκθεση τού χρόνου.

Στήν ύπερβατική έκθεση τής έννοιας τού χρόνου δ Κάντ έγγει ότι η έννοια τής κινήσεως και τής μεταβολῆς είναι δυνατή μόνο έφ' δσον δ χρόνος θεωρεῖται ώς a priori έσωτερική έποπτεία, έγγει δηλ. ότι μόνο μέσα στό χρόνο είναι δυνατό ν' άποδοθούν σ' ξνα πρᾶγμα δυό άντιφατικά άντιθετοι προσδιορισμοί, δηλ. διαδοχικά π.χ. ξνα πρᾶγμα κινούμενο είναι σ' ξνα τόπο και δέν είναι.

2. Τά συμπεράσματα τοῦ Κάντ ώς πρός τή φύση τοῦ χρόνου.

Χρόνος: μορφή ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως καί αριθμός διλων τῶν φαινομένων.

Μετά τή μεταφυσική καί ὑπερβατική ἔκθεση τοῦ χρόνου διά τοῦ Κάντ συνάγει τά ἀκόλουθα συμπεράσματα ώς πρός τήν φύση του.

- α) 'Ο χρόνος δέν εἶναι αὐθυπόστατη διντότητα πού μπορεῖ νά υπάρχη μετά τήν ἀφαίρεση ἀπό τούς ὑποκειμενικούς δρους τῆς ἐποπτείας.
- β) 'Ο χρόνος δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ή μορφή τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, δηλ. τοῦ τρόπου μέ τόν διποῖν ἐποπτεύουμε τίς ἐσωτερικές μας καταστάσεις καί τή σχέση τῶν παραστάσεών μας. 'Ως ἐσωτερική ἐποπτεία δέν ἔχει σχῆμα, γι' αὐτό καί καταφεύγουμε σέ ἀναλογίες παραμένες ἀπό τό χῶρο, λ.χ. στήν ἀναλογία μέ τή γραμμή, γιά νά σχηματίσουμε τήν παράσταση τῆς χρονικῆς διαδοχῆς καί ἀκολουθίας.
- γ) 'Ενδ διχρόος εἶναι δι a priori διλων τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, δι χρόνος θεωρεῖται δτι εἶναι δι a priori διλων γενικά τῶν ἐξωτερικῶν (ἔμμεσα) καί τῶν ἐσωτερικῶν (διμεσα) φαινομένων, πρᾶγμα τό διποῖο μαρτυρεῖ δτι σ' αὐτόν ἀποδίδεται μεγαλύτερη σπουδαιότητα. "Αρα δλα τά φαινόμενα υπάρχουν ἐν χρόνῳ καί σέ σχέση χρόνου.

'Αφαίρεση ἀπό τήν ἐσωτερική μας αὐτή ἐποπτεία, πού μᾶς δίνει δι χρόνος καί προσπάθεια νά συλλάβουμε τά πράγματα καθ' ἐαυτά, θά ἔσήμαινε πώς δι χρόνος εἶναι ἀνυπόστατος καί δέν ἔχει ἀντικειμενικό κύρος. Τοῦτο ἔχει δι χρόνος ἐν σχέσει πρός τά φαινόμενα, δηλ. τά πράγματα πού προσφέρονται στήν γνωστική μας δύναμη. 'Ο χρόνος πρέπει νά νοῆται πάντοτε δεμένος μέ

τήν αἰσθηση καὶ ὅχι ὡς κάτι καθ' ἐαυτό, ἔξω ἀπό τό ἀντικείμενο.

'Εν τούτοις παρουσιάζει παράδοξη ὑφὴ, γιατὶ εἶναι μέν ὑποκειμενικός, ἀλλ' ἔχει ἀντικειμενικό κῦρος ἐν σχέσει πρός δλα τά φαινόμενα.

'Η ἐμπειρική πραγματικότητα καὶ ἡ ὑπερβατική ἰδανικότητα τοῦ χρόνου.

Γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά διατυπώσῃ κανένας τήν πρόταση δτι δλα τά πράγματα εἶναι ἐν χρόνῳ,

ἄν δέν προσθέση τὸν δρο ὡς φαινόμενα, δηλ. ἀντικείμενα τῆς κατ' αἰσθηση ἐποπτείας. Τοῦτο σημαίνει δτι δ χρόνος, δπως καὶ δ χῶρος, ἔχει ἐμπειρική πραγματικότητα (empirische Realität), ἐφ' δσον δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν για μᾶς ἀντικείμενα μή εὑρισκόμενα ἐν χρόνῳ, ἀλλ' δχι καὶ ἀπόλυτη πραγματικότητα, δπως λ.χ. στή θεωρία τοῦ Newton, γιατὶ τότε δέν δ' ἀποτελοῦσε δεδομένο τῶν αἰσθήσεών μας. "Έχει μόνο ὑπερβατική ἰδανικότητα, ἐπειδή δέν ἀποδίδεται σέ πράγματα καθ' ἐαυτά, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ὑποκειμενικούς δρους τῆς κατ' αἰσθηση ἐμπειρίας.

Μέ δλλα λόγια ἡ ἰδανικότητα τοῦ χρόνου σημαίνει μηδαμινότητα σέ σχέση πρός τά πράγματα καθ' ἐαυτά, δηλ. δ χρόνος μπορεῖ νά θεωρηθῇ ὡς ἡ μοναδική ὑποκειμενική παράσταση τοῦ ἀνθρώπου, πού ἔχει a priori ἀντικειμενική ισχύ, γιατὶ ἀναφέρεται σέ δλα γενικά τά φαινόμενα.

'Απάντηση τοῦ Κάντ στὸν κριτικὸ ἔλεγχο ὡς πρός τήν ἐμπειρική πραγματικότητα καύ τήν ὑπερβατική ἰδανικότητα τοῦ χρόνου.

'Ο Κάντ διασφηνίζοντας τή θεμελιώδη αὐτή θέση τῆς ὑπερβατικῆς Aἰσθητικῆς, δη-

λώνει δτι δέν δέχεται τήν κριτική διντίρρηση σύμφωνα

μέ τήν δποία δ χρόνος ἔχει ὑπερβατική πραγματικότητα - κότητα. "Αν ἔχη μιά πραγματικότητα αὐτή εἶναι ἡ ὑποκειμενική σέ σχέση πρός τήν ἐσωτερική ἐμπειρία, ἐφ' δσον ἔχω πραγματικά τήν παράσταση τοῦ ἐαυτοῦ μου μέσα στό χρόνο. "Αρα δέν εἶναι πραγματικός ὡς ἐξωτερικό ἀν-

τικείμενο, άλλα μόνο ως τρόπος παραστάσεως τοῦ ἑαυτοῦ μου ως ἀντικειμένου.

Λέγοντας δὲ Κάντ οὐ ποκειμενική πραγματικότητα ἐννοεῖ συγχρόνως τὴν ἐμπειρική πραγματικότητα τοῦ χρόνου ως ὅρου, πού καθιστᾶ δυνατές δλες τίς ἐμπειρίες μας, τίς ἐσωτερικές καὶ τίς ἔξωτερικές.

Ἐξηγώντας παρακάτω δὲ Κάντ τὴν αἰτία πού συνετέλεσε ὥστε νά θεωρῆται δὲ χρόνος πιστὸς πραγματικός καὶ ἀπό τό χῶρο, δηλώνει ὅτι αὐτή Βρίσκεται σ' ἕνα κακῶς ἐννοούμενο ἰδεαλισμό τύπου Berkeley, σύμφωνα μέ τόν διοῖον ἡ πραγματικότητα ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων δέν ἐπιδέχεται αύστηρή ἀπόδειξη, ἐνῷ δὲ πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως εἶναι πιστὸς ἀδιάψευστη, γιατὶ φωτίζεται ἀμεσα ἀπό τή συνείδηση. Ἀλλ' δὲ ἀντίληψη αὐτή, παρατηρεῖ δὲ Κάντ, βασίζεται σ' ἐσφαλμένη ἐμμηνείᾳ τοῦ ὅρου φαινόμενο, πού ἔχει δυστὸν δψεις: τή μιά, ὅταν τό ἀντικείμενο θεωρῆται καθ' ἑαυτό (ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τρόπο πού τό ἐποπτεύει κανένας, μά πού δὲ φύση του μένει γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο προβληματική), τὴν δὲλλη, ὅταν λαμβάνεται δὲ δψη διαφορή τής ἐποπτείας τοῦ ἀντικειμένου, δὲ ποία δέν πρέπει νά ἀναζητῆται σ' αὐτό τοῦτο τό ἀντικείμενο, ἀλλά στό δύοπειρού, στό διοῖο φανερώνεται τό ἀντικείμενο.

3. Χῶρος καὶ χρόνος ως πογές γνώσεως.

Χῶρος καὶ χρόνος: καθαρές μορφές ἐποπτείας

Καὶ οἱ δυστὸι μαζύ ἀποτελοῦν καθαρές μορφές ἐποπτείας καὶ γι' αὐτό καθιστοῦν δυνατές συνθετικές κρίσεις a priori καὶ, μολονότι συνιστοῦν τούς δρους τῆς αἰσθητικότητας, ἐν τούτοις καθορίζουν καὶ μόνες των τά ὅριά των, πού εἶναι τά φαινόμενα καὶ δχι τά πράγματα καθ' ἑαυτά. "Αρα τά φαινόμενα ἀποτελοῦν τό πεδίο τῆς ἴσχυος των ἔξω ἀπό τό διοῖο δέν εἶναι δυνατή

ή άντικειμενική χρήση των.

Αλτύνεις παρανοήσεως τῆς φύσεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

Ἐκεῖνοι πού παρανοοῦν κατά τὸν Κάντ τῇ φύσῃ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου εἶναι ἀπό τὴν μιά μεριά οἱ μαθηματικά προσ-

ανατολισμένοι Φυσικοί (Newton καὶ οἱ ὄπαδοί του) καὶ οἱ μεταφυσικά προσανατολισμένοι Φυσικοί (Leibniz καὶ οἱ ὄπαδοί του): οἱ πρῶτοι, γιατὶ ἀναγκάζονται νά δεχτοῦν δυό αἰώνια καὶ ἅπειρα καὶ αὐθυπόστατα μή δυντα (χῶρο καὶ χρόνο), γιά νά συμπεριλάβουν μέσα των τὴν διάτητα τῆς πραγματικότητας καὶ οἱ δεύτεροι, γιατὶ μεταβάλλουν τό χῶρο καὶ τό χρόνο σέ σχέσεις τῶν φαινομένων.

Καὶ οἱ δυό παρατάξεις ἀδυνατοῦν νά δώσουν λόγο γιά τὴ δυνατότητα τῶν μαθηματικῶν γνώσεων καὶ γιά τὴ συμφωνία τῶν ἐμπειρικῶν προτάσεων μέ τίς δικές τους προτάσεις. Καὶ οἱ δυό δυσκολίες θέραπεύονται, τονίζει ὁ Κάντ, μέ τὴ θεωρία τοῦ γιά τίς δυό πρωταρχικές μορφές τῆς αἰσθητικότητας, τό χῶρο καὶ τό χρόνο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ KANTIANΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟ ΝΑ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΥΘΟΥΝ

1. Οι a priori έποπτείες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

‘Η νοηματοδότηση παραδοσιακῶν ὅρων μέν νέο περιεχόμενο.

“Όταν δὲ Κάντ φαντηρίζει τὸ χώρο καὶ τὸ χρόνο μορφές ἐποπτείας a priori δέν θέλει νὰ πῆ μ' αὐτό διὰ εἶναι ἔμφυτες, οὕτε ἐνδιαφέρεται γιὰ τό πῶς μπορεῖ ν' ἀποκτήθηκαν καποτε μέσα στὴ διαδρομὴ τῆς ἐμπειρίας. Αὐτό πού δέλει νὰ τονίσῃ εἶναι διὰ ἀποτελοῦν κάτι τὸ γενικό καὶ τὸ ἀναγκαῖο μέσα στὴν ἐναλλασσόμενη ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου.” Άρα ή ‘Ἐπερβατικὴ Αἰσθητικὴ δέν πρέπει νὰ συγχέεται οὕτε μέ μιά Ψυχολογία τῆς παραστάσεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, οὕτε μέ μιά Μεταφυσικὴ τῆς ψυχικῆς γενέσεως τοῦ κοσμοειδώλου μας¹, ἀλλ’ οὕτε καὶ μέ τὴν ἐπιστήμη τοῦ ‘Ἐραίου.

Λαβὴ σὲ τέτοιες παρερμηνεῖες καὶ ἐννοιολογικές συχύσεις δίνουν οἱ καντιανοί ὅροι, ποὺ συνήθως προέρχονται ἀπό τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται μέ ἄλλο νόημα, πού τούς δίνει ἡ ικριτικὴ-Ἐπερβατικὴ φιλοσοφία. “Ἐτσι λ.χ. ή ἐκφραστὴ ὑποκειμενικὴ μορφὴ ἐποπτείας τοῦ χώρου καὶ χρόνου εἶναι δυνατό νὰ παρερμηνευθῇ κατά τὸ πνεῦμα τοῦ ὑποκειμενικοῦ. Ἰδεαλισμοῦ (Berkeley), ὅταν ἐκλάβουμε τὸν ὅρο ὑποκειμενικός ὡς ἀντίθετο τοῦ ἀντικειμενικοῦ². ‘Αλλ’ ἡ ἀντίθετη ἐννοια τοῦ ὑποκειμενικοῦ στὸν Κάντ δέν εἶναι τὸ ἀντικειμενικό, ἀλλὰ τὸ ἀπόλυτο, γιατὶ δὲ χῶρος καὶ δὲ χρόνος ἴσχουν ἀν-

1. Eugen Kühnemann, Kant, München, 1924, σελ. 147.

2. Αὐτόθι, σελ. 150.

τικειμενικά μολονότι είναι έξαρτημένοι ύποκειμενικά, δηλ. από τήν έποπτεία. Αύτό τό διατυπώνει δέ Κάντ μέ τήν έκφραση: διδάσκουμε τήν έμπειρη καὶ πραγματικότητα καὶ τήν ύπερβατική έδανικότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι δογματική Μεταφυσική,
'Εμπειρισμός καύ Κάντ.
χώρος καὶ δέ χρόνος μᾶς προσπορίζουν ἀπόλυτη γνώση τῶν πραγμάτων καθ' ἐαυτά παρά μόνο γνώση έξαρτημένη ἀπό τήν έποπτεία. 'Ως πρός τά πράγματα καθ' ἐαυτά είναι μόνο ίδαντικότητες, δηλ. μορφές παραστάσεως χωρίς ἀντικειμενικεύουσα σημασία¹. 'Αντικειμενικεύουσα σημασία έχουν μόνον ὡς πρός τά φαινόμενα. Μέ τή διδασκαλία αὐτῆς δέ Κάντ διαχωρίζει κριτικά τή θέση του καὶ ἀπό τή δογματική Μεταφυσική καὶ ἀπό τόν 'Εμπειρισμό.

'Υπερβατικός ίδεαλισμός.
Οι συχνότερες παρερμηνεῖες δημιουργοῦνται ώς πρός τό νόημα τοῦ ύπερβατικοῦ ίδεαλισμοῦ τοῦ Κάντ.
'Ο Κάντ ἀντιτάσσεται καὶ στόν μεταφυσικό ίδεαλισμό, ἀλλά καὶ στόν ύποκειμενικό. Μέ τήν δινοια τοῦ ύπερβατικοῦ αἴρει τήν δινήθεση τοῦ ύποκειμενικοῦ καὶ τοῦ δινειμενικοῦ².

'Ο δρός "φαινόμενο".

Καὶ δέ δρος "φαινόμενο" αἴρει κατ' ἄλλο τρόπο τήν ίδια δινήθεση, γιατί φαινόμενο (Erscheinung) δέν είναι τύποτε ἄλλο παρά ἡ μεστήτητα ἀνάμεσα σ' ἔνα ίδεαλισμό, πού μεταβάλλει τόν έξωτερικό κόσμο σ' ἔνα ἀπλό παιχνίδι ύποκειμενικῶν παραστάσεων, καὶ σ' ἔνα ἀκριτο ρεαλισμό, πού ταυτίζει τίς παραστάσεις τῶν έξωτερικῶν πραγμάτων μέ τά

1. E. Kühnemann, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 150, A. Riehl, ἔνθα ἀνωτ., σελ. 466.

2. E. Kühnemann, ἔνθα ἀνωτ. σελ. 151

ίδια τά πράγματα.

‘Ο καντιανός ίδεαλισμός τῶν φαινομένων εἶναι μόνον κατ’ εἶδος καὶ δχι καθ’ ὅλην, δηλ. ίσχύει μόνο για τίς γενικές μορφές τῆς παραστάσεως καὶ αἴρει τὸν καθ’ ὅλην ίδεαλισμό, δηλ. τὸν ίδεαλισμό τῶν πραγμάτων¹.

“Ετσι δικριτικός ίδεαλισμός τοῦ Κάντ άναφέρεται στήν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων, δπως ἔμφανίζονται στίς μορφές χώρου καὶ χρόνου, καὶ μάλιστα τῇ θεμελιώνει. Γι’ αὐτό ἡ ίδανικότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἀποτελεῖ τό ἐναντίο τοῦ ίδεαλισμοῦ καθ’ ἑαυτόν. ‘Ο καντιανός ίδεαλισμός ἔχει μεθοδολογική σημασία, εἶναι μέσο πρός σκοπόν².

2. Η πραγματικότητα τοῦ έξωτερικού κόσμου.

Φαινομενολογία τοῦ Κάντ
καὶ φαινομενολογία τοῦ
Berkeley.

Σοβαρές παρερμηνεῖες γεννᾶ
ἐπίσης ἡ στάση τοῦ Κάντ ὡς πρός
τό ζήτημα τῆς πρα-
γματικότητας τοῦ έ-

Ξωτερικοῦ κόσμου. Μερικοί ἀπό τούς παλαιούς
Κριτικούς τοῦ Κάντ (Garve, Feder) ίσχυοίστηκαν ὅτι ἡ φαι-
νομενολογία τοῦ Κάντ ὑπερακοντίζει τό φαινομεναλισμό
τοῦ Berkeley, γιατί δῆθεν καταβιθάζει τὴν έσωτερική μας
ὑπαρξην στό ἐπίπεδο τῆς ὀπατηλῆς φαινομενικότητας, ἐνῶ
συμβαίνει τό ἀντίθετο. ‘Ο Κάντ ἀναιρεῖ τὸν Berkeley ἀ-
ποδεικνύοντας, ὅτι ἡ έσωτερική ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου
δέν ὑπερτερεῖ σὲ τίποτε μπροστά στήν έξωτερική, γιατί
καθίσταται δυνατή ἀπό τὴν έξωτερική.

“Αρα έσωτερική καὶ έξωτερική ἐμπειρία βρίσκονται σὲ
στενή ἀλληλεξάρτηση. Τό ὅτι ὑπάρχουν ἀντικείμενα έξω
ἀπό μᾶς, πού ἔμφανίζονται στίς έξωτερικές μας αἰσθήσεις
ὡς σώματα ἐν χώρῳ, εἶναι ἐξ ίσου βέβαιο ὅσο καὶ τό ὅτι

1. E. Kühnemann, ἔνθα ἀνωτ. σελ. 151

2. A. Riehl, ἔνθα ἀνωτ. σελ. 475

έμεῖς οἱ Ἰδιοι ὑπάρχουμε ἐν χρόνῳ.

‘Από αὐτό συνάγεται ὅτι ἐξ ἵσου ὑπάρχουν τὰ πράγματα ἕκτός ἀπό ἐμένα ὅσο ὑπάρχω καὶ ἔγώ. Αὕτη εἶναι ἡ λύση πού δίνει δ Κάντ στό πρόβλημα τῆς πραγματικότητας τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου¹.

‘Ο Κάντ τονίζει συνεχῶς τὴν Ἡ δυνατότητα τῆς ἐμπειρίας. Ἑκφραση αὐτή, γιατί ἀντιμετωπίζει συνεχῶς τὸν κίνδυνο τῆς παρερμηνείας, ἐπειδή κάθε φιλόσοφος θά μποροῦσε νά τὴν ἀμφισβητήσῃ, λέγοντας ὅτι ὅλα μπορεῖ ν' ἀποτελοῦν ἔνα παιχνίδι παραστάσεων καὶ ἀστάθμητων ὑποκειμενικῶν βιωμάτων καὶ ὅτι ὁ κόσμος δέν ὑπάρχει ἀντικειμενικά.

‘Ἐν τούτοις δ Κάντ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐμπειρία εἶναι δυνατή, γιατί εἶναι δυνατή ἡ κοινή παράσταση μιᾶς φύσεως, δηλ. ἐνός κόσμου αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Τό διότι κάθε σκεπτόμενη συνείδηση χρωματίζεται ἀπό ἴδιαι-τερα ἀτομικά βιώματα καὶ περιεχόμενα, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά δικαιωθῇ δ ὑποκειμενισμός τοῦ Πρωταγόρα ἢ τοῦ Hume ἢ τοῦ Berkeley, γιατί κάθε σκεπτόμενη συνείδηση γιά τὸν Κάντ εἶναι ἔνα κομμάτι διυποκειμενικῆς συνείδησεως – ἢ συνείδηση τῆς ἀντικειμενικότητας ἐνός κοινοῦ κόσμου τῆς αἰσθήσεως.

Στό σημεῖο αὐτό δ Κάντ συν-
‘Ο Κάντ καί ὁ "κοινός λό-
γος" τοῦ Ἡράκλείτου.

αντάται κατά παράδοξο τρόπο κι

ἀπό ἐντελῶς διαφορετικό δρόμο

μέ τὸν Ἡράκλειτο, πού στό ἀπόσπασμα B 2 θέτει ὡς κα-
θῆκον τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀκολουθῇ τὸν κοινὸν λόγον,
πού συνέχει τὰ πάντα, νά συμμοιφώνεται καὶ νά δμολογῇ
πρός αὐτόν καὶ δχι νά ἐγκλωβίζεται στή σφαῖρα τῶν ὑπο-
κειμενικῶν του ἀντιλήψεων καὶ βιωμάτων.

1. A. Riehl, ἔνθα ἀνωτ. σελ. 471.

2. Diels-Kranz, Die Fr. d. Vors., ἔνθα ἀνωτ., 22 B2 "ὅτι δεῖ ἐπε-
σθαι τῷ <ξυνῷ, τούτεστι τῷ> κοινῷ. ξυνός γάρ ὁ κοινός. τοῦ λόγου
δέ ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοί ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν".

Κανολική συνείδηση και τυχαιότητα.

Καί ὅμως, παρατηρεῖ δὲ Ε.
Kühnemann¹, ὅτι ἡ καθολική αὐτή συνείδηση μπορεῖ νά φέρη

ἐπάνω της τά σημάδια τῆς τυχαιότητας, γιατί μπορεῖ νά εἶναι τύχη και σύμπτωση καθαρή ὅτι βλέπουμε, ἀκοῦμε, δισφραινόμεθα κλπ. Θά ήταν δυνατό νά νοήσουμε ὅτι ὑπάρχουν ἄλλες αἰσθήσεις τελειότερες ἀπό τίς δικές μας. Δέν υπάρχει κανένας λόγος πού νά μᾶς ἀναγκάζῃ νά δεχτοῦμε ὅτι δὲ κόσμος εἶναι ἔνας κόσμος χρωμάτων και τόνων και γεύσεων κλπ.

Μπροστά στόν καθαρό λόγο ἡ ἐμπειρία εἶναι κάτι τό τυχαῖο, ἀλλά αὐτή ἀκριβῶς ἡ τυχαιότητα εἶναι πού τή σώζει, γιατί ἂν δὲ κόσμος, ὅπως τόν βλέπουμε και τόν ζοῦμε, ἀποτελοῦνταν ἀπό πράγματα καθ' ἐαυτά, τότε δέν θά ὑπῆρχε δυνατότητα τῆς ἐμπειρίας μέ τή σημασία πού ἀποδίδει σ' αὐτή δὲ Κάντ.

Θά ήταν ἔνα καθαρά ἐννοιολογικό πλάσμα, ἔνα κατασκεύασμα τοῦ καθαροῦ λόγου, ὅπως σέ κάθε δογματική φιλοσοφία.

Τό πεδίο τῆς πράγματις κότητας, τῆς δυνατότητας και τοῦ ἀναγκαίου.

Αλλά τό ἔρωτημα ἂν τό πεδίο τῆς δυνατότητας εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό πεδίο τῆς πραγματικότητας και ἂν τό δεύτερο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό πεδίο τοῦ ἀναγκαίου, αύτό ἐξετάζεται ἀπό τόν Κάντ σέ ἄλλο μέρος τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου (A 230). Προκαταβολικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, γιά τόν Κάντ, κάθε τι πραγματικό εἶναι δυνατό, ἀλλ' ὅχι ὅτι και κάθε δυνατό εἶναι πραγματικό, παρά μόνο μερικά δυνατά εἶναι πραγματικά. Τό δυνατό, ὅπως τό ἐννοεῖ δὲ ἔδιος, δέν εἶναι ἡ ἀπόλυτη δυνατότητα τοῦ καθαροῦ λόγου, πού ξεπερνά τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας, ἀλλά δὲ, τι συμφωνεῖ μέ τούς μορφολογικούς ὅρους τῆς ἐμπειρίας (τήν ἐποπτεία και τίς κατηγορίες).

1. "Ἐνθα ἀνωτ., σελ. 154.

"Ως τώρα παρακολουθήσαμε
'Εποπτεία, ξννοιες-κατηγορίες. τίς σκέψεις τοῦ Κάντ σχετικά
μέ τό ρόλο τῶν μορφῶν ἐποπτείας στῇ συγκρότηση τῆς γνώ-
σεως, ἀλλά δέν ἔξετάσαμε ἀκόμα τό ρόλο τῶν κατηγοριῶν ή
ξννοιεῶν τῆς καθαρῆς νοήσεως. Οἱ ὄροι καὶ οἱ προϋποθέ-
σεις τῆς γνώσεως στό πεδίο τῶν φαινομένων εἶναι δύο: ή
ἐποπτεία καὶ οἱ ξννοιες-κατηγορίες.

'Η ίσοτιμία τῶν δύο ὄρων αὐτῶν καταφαίνεται ἀπό τίς
ἀκόλουθες προτάσεις τοῦ Κάντ, πού εἰσάγουν στὸ δεύτερο
μέρος τῆς 'Υπερβατικῆς Στοιχειολογίας, δηλ. τὴν 'Υπερ-
βατική Λογική. "Χωρίς αἰσθητικότητα δέν θά μποροῦσε νά
μᾶς εἶναι δεδομένο κανένα ἀντικείμενο. Καὶ χωρίς νόηση
(Verstand) δέν θά μποροῦσε νά νοηθῇ κανένα (ἀντικείμε-
νο). Σκέψεις χωρίς περιεχόμενο εἶναι κενές, ἐποπτεῖς
χωρίς ξννοιες τυφλές"¹.

1. Kr. d. r. Vernunft, ξνθα ἀνωτ. A 51,10.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤ ΚΑΙ
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

	σελ.
1. 'Η έπικαιρότητα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ.....	7
2. 'Η κριτική φιλοσοφία πρίν ἀπό τὸν Κάντ.....	9
3. 'Ο κριτικισμὸς τοῦ Κάντ σὲ σχέση μὲ ἄλλα κριτι- κά ρεύματα.....	10
4. 'Η Μεταφυσική μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Κάντ.....	13
5. 'Η ἔννοια τῆς καντιανῆς κριτικῆς.....	15
6. 'Η καντιανή κριτική καὶ ἡ Μεταφυσική.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. Γενική διαίρεση τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου	26
2. Θεμελιώδεις ἔννοιες καὶ ὅροι τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.....	28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

1. 'Αναλυτικές καὶ συνθετικές κρίσεις.....	35
2. 'Εμπειρικές κρίσεις.....	37
3. Συνθετικές κρίσεις a priori.....	39

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΤΡΙΤΟ

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΙΣΧΥΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ σελ.

1. Οι συνθετικές αρίσεις στίς θεωρητικές έπιστημες.....	44
2. 'Η κριτική τοῦ FRANZ BRENTANO στίς καντιανές συνθετικές αρίσεις a priori.....	48
3. 'Η δυνατότητα συνθετικῶν αρίσεων a priori....	58

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟΣ ΔΥΞΕΜΟΣ ΤΟΥ KANT

1. 'Η διφυΐα τῆς άνθρωπινης γνώσεως.....	62
2. 'Η φύση τοῦ καντιανοῦ δυνατοῦ.....	64

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΠΕΜΠΤΟ

Η ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

1. 'Υπερβατική Φιλοσοφία καί ίδια οποιαδήποτε άλλη ιδέα.....	66
2. Οι έννοιες τῆς ίδιας ή ίδιας άλλης ιδέας.....	67
3. Διάκριση τῆς ίδιας ή ίδιας άλλης ιδέας από τὴν ίδιαν ή ίδιαν άλλην ιδέαν.....	70
4. 'Η έννοια τῆς ίδιας ή ίδιας άλλης ιδέας.....	71

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΕΚΤΟ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

1. Σύντομη ίστοριανή προέκθεση τοῦ προβλήματος τοῦ χώρου.....	74
2. Βασικές ίδιατητες τοῦ χώρου.....	76
3. 'Η έννοια τοῦ χώρου στήν προκαντιανή έπιστήμη καί φιλοσοφία.....	77
4. Οι άντιλήψεις τοῦ Κάντ για τὸ χώρο στήν προκριτική του περίοδο.....	80
5. 'Η μεταφυσική έκθεση τῆς έννοιας τοῦ χώρου....	85

σελ.

6. 'Η ύπερβατική έκθεση τῆς ἔννοιας τοῦ χώρου...	91
7. Συμπεράσματα ἀπό τὴν "μεταφυσική έκθεση".....	92

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Β Δ Ο Μ Ο

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

1. Μεταφυσική καὶ ύπερβατική έκθεση τοῦ χρόνου..	95
2. Τὰ συμπεράσματα τοῦ Κάντ ως πρός τὴν φύση τοῦ χρόνου.....	97
3. Χῶρος καὶ χρόνος ως πηγές γνώσεως.....	99

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ο Γ Δ Ο Ο

ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ KANTIANΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟ ΝΑ ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΥΘΟΥΝ

1. Οἱ a priori έποπτεῖες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου	101
2. 'Η πραγματικότητα τοῦ ἔξωτερικοῦ οόσμου.....	103
Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α	107